

**LEYLÂ HANIM DİVANI'NIN
DİNÎ VE TASAVVUFÎ AÇIDAN TAHLİLİ**

Gülcan ABBASOĞULLARI
Yüksek Lisans Tezi
İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Doç. Dr. Orhan BAŞARAN
2013
Her Hakkı Saklıdır

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Gülcan ABBASOĞULLARI

LEYLÂ HANIM DİVANI'NIN
DİNÎ VE TASAVVUFÎ AÇIDAN TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Orhan BAŞARAN

ERZURUM-2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

18/07/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Leylâ Hanım Divanı'nın Dinî ve Tasavvufî Açından Tahlili " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[Tarih ve İmza]

[Öğrencinin Adı Soyadı]

A. K. K.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Orhan BAŞARAN danışmanlığında, Gülcan ABBASOĞULLARI tarafından hazırlanan bu çalışma 18 / 07 / 2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Orhan BAŞARAN

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Hilal KALKANDELEN

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Muammer VURAL

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 18 / 07 / 2013

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VIII
ÖNSÖZ.....	IX

GİRİŞ

LEYLA HANIM'IN HAYATI, ŞAİRLİĞİ VE DİVANI

A. LEYLÂ HANIM'IN HAYATI.....	1
B. ŞAİRLİĞİ.....	7
C. DİVANI.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM DİN

I.1. ALLAH.....	18
I.2. MELEKLER.....	23
I.3. KİTAPLAR.....	24
I.4. ÂYETLER/ SÛRELER/ HADİSLER	25
I.5. PEYGAMBERLER	28
I.5.1. Hz. Muhammed (a.s.).....	28
I.5.2. Hz. Adem (a.s.)	30
I.5.3. Hz. Nûh (a.s.)	30
I.5.4. Hz. İbrahim (a.s.)	31
I.5.5. Hz. Yakûb (a.s.)	31
I.5.6. Hz. Yûsuf (a.s.)	31
I.5.7. Hz. Eyyûb (a.s.).....	32
I.5.8. Hz. Süleyman (a.s.)	33
I.5.9. Hz. İsa (a.s.)	34
I.6. BAZI DİNÎ ŞAHSİYETLER.....	35
I.6.1. Hz. Hızır.....	35
I.6.2. Hz. Meryem	35
I.7. ÇÂR-YÂR	36
I.7.1. Hz. Ebubekr	36
I.7.2. Hz. Ömer.....	37
I.7.3. Hz. Osmân.....	37
I.7.4. Hz. Ali.....	38
I.8. ÂL-İ ABÂ/ EHL-İ BEYT.....	40
I.8.1. Hz. Ali.....	41
I.8.2. Hz. Fatımâ.....	41
I.8.3. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.....	43
I.9. ASHÂB.....	44
I.9.1. Hassan b. Sâbit.....	44
I.10. İSNÂ AŞER.....	45
I.11. DİĞER BAZI ŞAHISLAR	46
I.11.1. Yezîd	46

I.11.2. Mervân.....	47
I.11.3. Şimr	47
I.12. KAZÂ	48
I.13. ÂHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR	48
I.13.1. Âhret	48
I.13.2. Kıyâmet/ Mahşer/ Haşr.....	49
I.13.3. Âhir Zamân.....	50
I.13.4. Dü-âlem..	51
I.13.5. Kabir.....	51
I.13.6. Cennet ile İlgili Mefhumlar.....	52
I.13.6.1. Cennet.....	52
I.13.6.2. Me'va/ Firdevs/ Adn/ Naîm	53
I.13.6.3. Hûri/ Gılmân.....	54
I.13.6.4. Kevser.....	54
I.13.7. Cehennem.....	54
I.13.8. Arasât	55
I.13.9. Azâb	56
I.14. DİĞER İTİKÂDİ MEFHURLAR	56
I.14.1. Ecel.....	56
I.14.2. Rûh	56
I.14.3. Perî	57
I.14.4. Şeytân/ İblîs.....	58
I.15. DİN, ÇEŞİTLİ DİNLER VE İLGİLİ MEFHURLAR	58
I.15.1. Dîn.....	58
I.15.2. İman/ Mümin.....	59
I.15.3. Müselman.....	60
I.15.4. Kafir	60
I.15.5. Bî-din/ Münkir	62
I.15.6. İslam.....	62
I.15.7. Şehit/ Şehâdet.....	63
I.15.8. Şefâ'at	63
I.15.9. Sünnet.....	64
I.15.10. Afv	64
I.15.11. Günah/ Günahkâr	65
I.15.12. Tевbe.....	66
I.15.13. Sevap.....	66
I.15.14. Münafık.....	66
I.15.15. Ümmet.....	67
I.15.16. Kul/ Abd.....	67
I.15.17. İmâm	68
I.15.18. Müfti/ Fetva.....	68
I.15.19. Salavât.....	68
I.15.20. Şer'i Mübin.....	69
I.15.21. Evliya	69
I.15.22. Âyet.....	70
I.15.23. Kefen.....	70
I.15.24. Kilise	70
I.15.25. Gebr/ Yehûd/ Nasârâ.....	71

I.15.26. Ravza.....	71
I.15.27. Takvâ.....	72
I.16. KERBELÂ/ MUHARREM	72
I.17. İBADET.....	73
I.17.1. Namaz ve İlgili Mefhumlar.....	74
I.17.1.1. Secde	74
I.17.1.2. Mescit	74
I.17.1.3. Menâre.....	75
I.17.1.4. Kible	75
I.17.2. Oruçla İlgili Mefhumlar	75
I.17.3. Hacc ile İlgili Mefhumlar.....	76
I.17.3.1. Mina.....	76
I.17.3.2. Hacerü'l-Esved.....	76
I.17.3.3. Kurban.....	77
I.17.3.4. Kâbe.....	77
I.17.4. Bayram/ Mübarek Geceler	78
I.17.5. Dua/ Vakt-i İcâbet.....	79

İKİNCİ BÖLÜM TASAVVUF

II.1. EHL-İ DİL, EHL-İ DERT, EHL-İ HİKMET, EHL-İ HAKİKAT, EHL-İ BATIN, EHL-İ AŞK, EHL-İ HÜNER, ERBÂB-I MÂARİF	80
II.2. TARİK/ RÂH	82
II.3. MEŞREB/ MEZHEB.....	83
II.4. TARİKATLAR.....	84
II.4.1. Halvetîlik	84
II.4.2. Nakşibendîlik.....	85
II.4.3. Mevlevîlik.....	86
II.5. TEVHÎD/ VAHDET.....	86
II.6. ABDÂL	87
II.7. DERVİŞ/ SÂLİK.....	87
II.8. SÛFÎ	88
II.9. PÎR/ PÎR-İ MUGÂN.....	88
II.10. ŞEYH.....	89
II.11. DERGÂH	90
II.12. SEMÂ	90
II.13. HIRKA	91
II.14. CEZBE	91
II.15. AKIL/ ÂKİL.....	92
II.16. İRFÂN.....	92
II.17. ÂRİF	93
II.18. VÂİZ.....	94
II.19. ZÂHİD.....	94
II.20. RİND	95
II.21. AŞK	96
II.22. ÂŞİK.....	97
II.23. SIR/ RÂZ.....	97

II.24. LUTÛF	98
II.25. İNÂYET	99
II.26. HİMMET	99
II.27. İHSÂN	100
II.28. UZLET	100
II.29. CEMÂL	101
II.30. NÛR	101
II.31. ZİKİR/ TEKYE	102
II.32. PERVÂNE	102
II.33. DİL/ GÖNÛL	103
II.34. KERÂMET	104
II.35. HAYRET	104
II.36. MEST	105
II.37. GAM	105
II.38. NEFİS	106
II.39. ATEŞ	106
II.40. MÂSİVA	107
II.41. MA'RİFET	107
II.42. ÇERÂĞ	108
II.43. HİKMET	108
II.44. TEVEKKÛL	108
II.45. BEZM	109
II.46. KEŞF	109
II.47. FAKR/ ÜFTÂDE	110
II.48. DÜNYÂ	110
II.49. NİKÂB	111
II.50. BAĞ	111
II.51. FÂNUS	112
II.52. ŞİŞE	112
II.53. İRŞÂD	112
II.54. MURG	113
II.55. FEYZ	113
II.56. BÛLBÛL	114
II.57. VUSLAT	115
II.58. BEKÂ	115
II.59. FENÂ	116
II.60. ŞEM'	116
II.61. CANÂN/ YÂR	116
II.62. NEFES	117
II.63. HASTA	117
II.64. ÂYİNE	118
II.65. ELEST	118
II.66. İSYÂN	119
II.67. ÂŞİNÂ	119
II.68. BEDEN/ CİSİM/ CÂN	120
II.69. MUTASAVVİF ŞAHSİYETLER	120
II.69.1 Mevlânâ	120
II.69.2 Şems	122

II.69.3. Sultan Veled.....	123
II.69.4. Hallâc-ı Mansûr	124
II.69.5. Abdülkadir Geylânî (Gavs-ı A‘zam/Pîr-i Gîlân).....	124
II.69.6. Hazret-i Sünbül Sinân.....	125
II.69.7. Şeyh Cünûnî.....	125
II.69.8. Abdülmecid Sivâsî.....	126
II.69.9. Hazret-i Ârif Çelebi	126
II.69.10. Sıddîk Ali Baba	127
II.69.11. Kutb-ı Nâyî Osman Dede	127
II.70. ÇAĞDAŞI OLAN BAZI ŞAHSİYETLER	128
II.70.1. Hazret-i Şeyh Muhammed Kudret.....	128
II.70.2. El-Hâc Ali Baba.....	128
II.70.3. Hazret-i İsyânî Baba	128
II.70.4. Abdûlbâkî Nâsır Dede	128
II.70.5. Aşçı Halil İbrahim Dede.....	129
II.70.6. Sıdkî.....	129
II.70.7. Şârih-i Mesnevî.....	130
SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA.....	134
ÖZGEÇMİŞ.....	139

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

LEYLÂ HANIM DİVANI'NIN
DİNÎ VE TASAVVUFÎ AÇIDAN TAHLİLİ

Gülcan ABBASOĞULLARI

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Orhan BAŞARAN

2013, IX+139 Sayfa

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Orhan BAŞARAN (Danışman)
: Yrd. Doç. Dr. Hilal KALKANDELEN
: Yrd. Doç. Dr. Muammer VURAL

Leylâ Hanım, XIX. yüzyılda yaşamış olup, müstakil bir divanı bulunan önemli kadın şairlerimizden biridir. Çalışmamızda, bu şairimizin divanı dinî ve tasavvufî açıdan ele alınarak, şiirlerde dinî ve tasavvufî kavramların nasıl işlendiği örnekler üzerinde gösterilerek tahliline gayret edilmiştir. Çalışma, bir giriş ve iki bölüm halinde düzenlenmiştir.

Giriş bölümünde Leylâ Hanım'ın hayatı ve divanı hakkında elde edilen malûmâta kısaca yer verilmiştir. Birinci bölümde Leylâ Hanım'ın divanındaki İslâmî ve diğer mefhumlarla ilgili unsurlar irdelenerek şairimizin bu tabirlere nasıl yer verdiği ifade edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Leylâ Hanım'ın divanından yola çıkılarak onun tasavvufu nasıl algıladığı ve şiirlerinde tasavvufî kavramları nasıl sembolleştirdiği gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca şairimizin, divanında yer verdiği bazı tasavvufî şahsiyetlere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Leylâ Hanım, Divan Edebiyatı, Din, Tasavvuf, Tahlil.

**ABSTRACT
MASTER THESIS**

**ASSESSMENT OF LEYLA HANIM'S DIVAN FROM RELIGIOUS
AND MYSTICAL ASPECTS**

Gülcan ABBASOĞULLARI

Supervisor : Assoc. Professor Orhan BAŞARAN

2013, Page: 139 Pages

**Jury members : Assoc. Prof. Dr. Orhan BAŞARAN (Supervisor)
: Assist Prof. Dr. Hilal KALKANDELEN
: Assist Prof. Dr. Muammer VURAL**

Leyla Hanım owning an independent court is one of the important women poets of 19th Century. In our study, divan of Leyla Hanım was assessed regarding the religious and mystical concepts. The efforts were made on investigating how these religious and mystical concepts are processed through examples. The study was organized in an introduction and two chapters.

In the introduction part, information about Leyla Hanım's life and her divan were explained briefly. In the first chapter, the elements about Islam and other concepts in Leylâ Hanım's divan were examined. Furthermore, it was tried to be defined how the poet discusses these elements.

In the second part of the study, her perception of sufism and how she symbolized the mystical concepts in her poems are presented. Some mystical personalities that Leyla Hanım referred in her divan are also mentioned in this study.

Key Words: Leyla Hanım, Divan Literature, Religion, Mystics, Assessment

KISALTMALAR DİZİNİ

- a.s. : Aleyhisselâm
a.g.m. : Adı geçen makale
Bkz. : Bakınız
c. : Cilt
DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
G. : Gazel
h. : Hicrî
haz. : Hazırlayan
K. : Kaside
KT. : Kıta
L. : Lugaz
m. : Miladî
MFR. : Müfred
MHM. : Muhammes
MRB. : Murabba
MSD. : Müseddes
MSM. : Müsemmen
MST. : Müstezâd
R. : Rubâî
s. : Sayfa
sad. : Sadeleştiren
s.a.v. : Sallâllâhu aleyhi ve sellem
Ş. : Şarkı
ŞİA. : Şamil İslam Ansiklopedisi
THM. : Tahmis
TRH. : Tarih
TRKB.: Terkîb-i Bend
TRCB.: Tercî-i Bend
ts. : Tarihsiz
v. : Vefat
vb. : Ve bunun gibi
Yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

Her şair, dönemine ışık tutan bir kandil kabilindedir. Şairlerin kendilerine özgü yansıtıkları sanat anlayışı sadece kendileriyle sınırlı kalmaz aynı zamanda okuyucularının da ufkunu ve ruhunu açan bir hale bürünürler. Böylece onların ortaya koydukları sanat, nesilden nesile aktarılan bir düşünce tarzı olarak karşımıza çıkar. Onların şiirleri zihinlerde kimi zaman ruh dünyasını süsleyen kimi zaman düşünce hâsıl eden bir unsur olarak yer alır. Sadece ele aldıkları nasihatvârî konular bile toplumu inşa etmede etkin bir rol oynar.

İşte bu şairlerden biri olan XIX. yüzyıl divan şairi Leylâ Hanım da döneminin önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Leylâ Hanım kimi zaman şiirlerinde mutasavvıf yönünü ortaya koymuştur. Bu mutasavvıf kimliğini şiirlerine yansıttığı, divan edebiyatına büyük bir zenginlik kazandırmıştır. Kendisi gibi şair olan dayısı Keçecizâde İzzet Mollâ'dan feyz almış ve mümtaz bir şair olarak anılmıştır.

Çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte Leylâ Hanım'ın hayatı hakkında bir malûmât verilmeye çalışılmıştır. Zira onun şiirlerini anlayabilmenin yolu onun hayatını bilmekten geçer.

Birinci bölüm din başlığı altında değerlendirilmiştir. Leylâ Hanım'ın din tasavvuru, divanından yola çıkılarak tahlil edilmeye gayret gösterilmiştir.

İkinci bölüm tasavvuf başlığı altında incelenmiştir. Mevlevî olan şairin tasavvuf algısı onun bakışıyla yansıtılmaya çalışılmıştır. Son olarak divanında andığı tasavvufî şahsiyetlere yer verilmiştir. Her iki bölümde de incelediğimiz kelimelerin örneklerini başka beyitlerde görmek isteyenler için farklı beyit numaraları da dipnotlarda verilmiştir.

Çalışmamızda Mehmet Arslan'ın Leylâ Hanım Divanı adlı kitabından faydalanılmıştır. Çalışmanın şematik oluşumunda ise kısmen Harun Tolasa'nın *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası* kitabından istifade edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamda müktesebâtıyla bana danışmanlık eden Doç. Dr. Orhan Başaran'a, benden yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Arif Ulu'ya ve bana her daim destek olan aileme teşekkürlerimi arz ederim.

GİRİŞ

LEYLÂ HANIM'IN HAYATI, ŞAİRLİĞİ VE DİVANI

A. LEYLÂ HANIM'IN HAYATI

Leylâ Hanım, XIX. yüzyıl kadın divan şairidir. Her asırda olduğu gibi bu asırda da birçok kıymetli şair yetişmiştir. Tanzimata geçişten hemen önce edebiyatımızı zenginleştiren önde gelen isimlerden bazıları şunlardır: Enderunlu Vâsıf, Keçecizâde İzzet Mollâ, Âkif Paşa, Leylâ Hanım ve Ârif Hikmet Bey.¹

Leylâ Hanım'ın babası divanında kendisinin bizzat belirttiği² ve kaynakların ittifakla kaydettiği üzere³ Moralızâde *Hâmid Efendi*'dir. Hâmid Efendi, müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuş olup 1240/1825'te vefat etmiştir⁴. Şairin babası için gazel-i sûz-nâk adını verdiği bir gazel ve iki mersiyesi bulunmakla birlikte bunlardan başka divanında babasını andığı beyitleri⁵ de vardır. Yazdığı bir mersiyesinde şair babası için şöyle dua etmektedir:

Hûr u gilmân ile ikrâm ide Rabb-i Erham

Hâmid'imdir diye cennette Resûl-i Ekrem (TRKB.3/20)

Leylâ Hanım özellikle babasının ölümünden sonra çok sıkıntı çekmiş, bunun üzerine zamanın padişahı II.Mahmud'a halini arz etmek suretiyle ondan yardım ümid etmiştir. Bu duruma bir emsal niteliğinde şairin şu beyitleri dikkate değerdir:

Ya 'ni haddimce dür-i medhini nazm eyler idim

Dest-gâh-ı kalemim düzgün olaydı amma

Âh ben âcizenin münfiki olan pederim

Deşt-i hasretde kodı bizleri böyle şâhâ

¹ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, İstanbul 1977, II, 832.

² Mehmet Arslan, *Leylâ Hanım Divanı*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 22, 165, 167.

³ Fatîm Dâvud, *Tezkire-i Fatîm (Hâtimetü'l-Eş'âr)* (haz. Ömer Çiftçi), Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 366; Mehmed Zihni, *Meşâhîrü'n-nisâ* (sad. Bedreddin Çetiner), İstanbul, ts., II, 193; Ahmed Muhtar (Hacı Beg-zâde), *Şâir Hanımlarımız*, İstanbul 1311, s. 52-53; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1316, VI, 4060; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, 406; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* (haz. Nuri Akbayar), I-II, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, II, 599; Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, I-II, Ankara 2001, II, 895.

⁴ Mehmed Süreyyâ, II, 599.

⁵ Bkz. MSM.1/3, TRH.23/7.

*Ya 'ni dâ 'î-i kadîmin Morevî-zâde fakîr
Sağ ol ey padişehim eyledi azm-i ukbâ
Kalmadı külbe-i ahzânda metâ '-ı köhne
Guremâ eylediler her ne ki varsa yağmâ
Şöyle kim kalmasa ümmîd-i inâyet imdâd
Ömrümüz eyler idi renc ü meşakkat ifnâ (K.1/10-14)*

Annesi Keçecizâde İzzet Mollâ (1785/1829)'nın ablası olan *Hatice Hanım*'dır. Annesinin adı cariyelerden birinin vefatı üzerine yazdığı tarih manzumesinde şöyle geçmektedir:⁶

*Hüzn ü fûrkatde kodı şimdi **Hadîce Hanım** 'ı
Bir perestârı idüp azm-i reh-i dâr-ı bekâ
Vâlidem anı çerâğ itmek ümîdindeydi âh
"İrci 'î" emrini gûş itdikde bulmadı rehâ (TRH.53/2,3)*

Leylâ Hanım'ın doğum tarihi bilinmemektedir. İstanbul'da yetişmiş olan Leylâ Hanım, ailece Mevlevîlik yolunu benimsemiş ve dayısı *Keçecizâde İzzet Mollâ*'yı üstadı olarak nitelemiştir.⁷ Şair, İzzet Mollâ'dan feyz aldığı söyle dile getirmektedir:

*İzzet Efendiydi sebab-i izz ü rif'atim
Çok gördi âhir anı da çarh-ı denî bana (TRKB.4/2)
İzzet kulun ki dâ'im tashîh iderdi şî'rim
Şimdi burada yok kim olsun bana nîgeh-bân (TRH.2/5)*

Şairin Keçecizade İzzet Mollâ için yazdığı bir mersiyesi ve bir tarih manzumesi mevcut olmakla birlikte divanında onu andığı bazı beyitler⁸ de vardır. Şair, İzzet Mollâ'nın Mevlevî oluşunu ve onun yüzünde ilahi aşkın tecellisinin belirdiğini şöyle vurgulamaktadır:

*Monlâ-yı Rûm'a hîdmet idüp baş u cân ile
Aşk-ı İlâhî nâsiyesinde ayân idi (TRKB.4/15)*

⁶ Arslan, s. 22.

⁷ *Büyük Türk Klasikleri*, I-XIV, Ötüken-Söğüt, İstanbul 1988, VIII, 141.

⁸ Bkz. G.10/6,7.

Keçecizâde İzzet Mollâ, *Mihnet-keşân* adlı eserinde Moralizâde Hâmid Efendi'nin küçük yaşta onun bakımını üstlendiğini şiirinde şöyle belirtmektedir:

*Diğer bir efendim ki Hâmid'dir ol
Ne zât-ı kesirü'l-mehâmidir ol*

...

*Sabıydim olup hâherim hem-seri
Büyüdüm elinde küçükten beri*

Leyla Hanım, devrinin sadrazamı Hamdullah Paşa aleyhinde söz söylemesi ve devlete karşı tavır alması nedeniyle Keşân'a sürgün edilmiş olan İzzet Mollâ'nın affedilmesi talebini bir şiirinde şöyle dile getirmektedir:

*Üç oğlı vardır el-ân hasretle eyler efgân
Afvınla eyle mesrûr ey pâdişâh-ı devrân (TRH.2/6)*

Daha sonra Sadrazam Gâlip Paşa'ya yazdığı kaside sayesinde İzzet Mollâ'nın Keşân sürgününden dönmesine vesile olduğu söylenmektedir.⁹

İzzet Mollâ, 1243/1827 yılında eyâletlerin tevzî defterlerine müfettiş tayin edilmiştir. Fakat bundan sonra da Osmanlı-Rus savaşı baş göstermiştir. Devletin düzensiz ve hazırlıksız olması nedeniyle bu savaşa olumlu bakmayan ve savaş karşıtlığını ifade eden İzzet Mollâ, yazdığı layiha sebebiyle Sivas'a sürgüne gönderilmiştir.¹⁰

Leyla Hanım onun kıymetinin bilinmediğini bir beytinde şöyle ifade etmektedir:

*Hâkân-ı âlem itmedi bihûde i 'tibâr
Zât-ı şerîfi ilm ile cân-ı cihân idi (TRKB.4/17)*

Şair, İzzet Mollâ'nın gurbette öldüğünü şu ifadelerle terennüm etmektedir:

*Sen ne cür'et ile kıydın bilmem ey gerdûn-ı dîn
Gıtdi gurbetde re 'îs-i şâ'irân ukbâya âh (TRH.35/2)*

⁹ Ramazan Korkmaz, "Keçecizade İzzet Molla (Hayatı-Sanatı-Edebî Kişiliği)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X, sy. 1, Elazığ 2000, s. 103.

¹⁰ Korkmaz, s. 105-107.

Sâkî-i dehr câma bedel kâse kâse âh
Gurbetde sundı bana zehir-nâk şerbeti (TRKB.4/8)

İzzet Mollâ için yazdığı mersiyesinde ise onun Sivas sürgününde vefat ettiğini şöyle dile getirmektedir:

Sivâs ilinde eyledi ukbâya rihlet âh
Bir yâre açdı bağırmıza derd-i fûrkat âh (TRKB.4/25)

Şair şiirlerinde babası, annesi ve dayısı dışında ailesinden öz kardeşi *Hâlid*¹¹, süt kardeşleri *Emine Hanım* ve *Arif Bey* ile Mora cenginde şehit olan *Ahmed Efendi* adındaki süt amcasından söz etmektedir.¹²

*Eyledi azm-i bekâ **Hâlid Efendi** eyvâh*
“İrci ‘î’ye olup ez-cân u gönül fermân-ber (TRKB.5/9)

Gitdi âlemden cüvânlıkda redâ‘an hâherim
Fûrkati bî-çârenin âteş bıraktı cânıma
Kıldı hûn-ı çeşm ile târîhini Leylâ rakam
*“Adni mesken eyledi Mevlâ **Emîne Hanım** ‘a”* (TRH.45)

Gitdi âlemden redâ‘an dâderim
Gülşen-i me‘vâyı kıldı cilve-gâh

...

Fevtine Leylâ didi târîhini
*“**Mîr Ârif** genc idi fevt oldu âh”* (TRH.36/1, 5)

Gitdi ukbâya redâ‘an ammim âlemden bu sâl
İtmemişken müddet-i ömrinde ekvâna nigâh
Mora cenginde şehîd oldu didim târîhini
*“Pîr idi **Ahmed Efendi** Mora ‘da fevt oldu âh”* (TRH.43)

Birtakım kaynaklarda Leylâ Hanım’ın Hâlid adındaki kardeşinden başka şairin divanında adlarına rastlamadığımız Nûrullah ve Atâullah adlarında iki kardeşi

¹¹ Bkz. TRKB.5.

¹² Arslan, s. 23.

olduğundan söz edilmektedir.¹³ Leylâ Hanım'ın, divanında bir kahvehane yapımına dahi tarih düşürdüğü düşünülürse divanında bu iki öz kardeşinden bahsetmemesi dikkat çekicidir. Zira Leylâ Hanım hayatta iken kardeşlerinden Atâullah (1260/1844) Selanik mollası, Nûrullah (1263/1847) ise Sofya mollası olmuştur. Fakat şair, divanında bunlardan hiç bahsetmemiştir. Öyle ki şairin kardeşi Hâlid'in vefatı için yazdığı mersiyede Moravîzâde namının cihandan bittiğini ifade etmesi de şaşırtıcıdır.

İşte nâm-ı Morevî-zâde cihândan bitdi

Komadı bende felek zerre kadar sermâye (TRKB.5/22)

Leylâ Hanım, o dönemde devam eden cariyelik usulüne binaen evlerindeki cariyelerin vefatları için tarih düşürmüştür.

Şair, devlet büyüklerinden yardım talep etmiştir. Kimi zaman babası hürmetine¹⁴ kimi zaman önceden aldığı yardımları zikrederek yardım talebinde bulunmuştur.¹⁵ Leylâ Hanım, padişah II. Mahmud ve kız kardeşi Esmâ Sultan'a yazdığı şiirlerinde yaşadığı sıkıntılarını dile getirmiş ve yardım istemiştir. Buna mukabil gördüğü yardım karşısında teşekkür etmeyi ihmal edememiştir.¹⁶ Şair, Mîr-i Alem Topuzlı-zâde'nin vefatına tarih düşürdüğü şiirinde derdine çare bulamadığından şöyle dem vurmaktadır:

İşte bak Mîr-i Alem dünyâda sâhib-re'y iken

Bulmadı derde yine çâre o zât-ı muhterem (TRH.38/3)

Leylâ Hanım, evlenmiş fakat kısa bir süre sonra boşanmıştır. Hatta bazı rivayetlere göre, gençken kaba bir adamla evlendirilen Leylâ Hanım, kocasının daha ilk gece ve ilk iş olarak kolundaki nohud yakısını temizlemesi teklifi ve emri üzerine gelin odasından fırlamış ve bir daha bu adamın yüzünü görmemiştir. Leylâ Hanım şair ruhluluğuyla bu tavra tahammül etmemiştir. İnce ruhlu, duygularını şiirlerinde açıkça dile getiren, divan şairi kadınlarımızdan olan Leylâ Hanım, zeki ve hazırcevap bir kadındır. Yaşadığı ve içinden geçen duyguları şiirinde yansıtmıştır.¹⁷

¹³ Mehmed Süreyyâ, I, 336; IV, 1277.

¹⁴ Bkz. K.6/16.

¹⁵ Bkz. TRCB.1/5,8.

¹⁶ *Büyük Türk Klasikleri*, s. 141.

¹⁷ Banarlı, s. 840.

Leylâ Hanım'ın hazırcevap olduğuna dair geçen bir anektot şöyledir: Leylâ Hanım bir balmumcu güzeline gönül verir ve sık sık dükkanına gider. Bu hali hisseden biri çocuğa şu mısrayı söylemesini tembihler:

Şem '-i ruhuma dikkat ile bakma yanarsın

Leylâ Hanım çocuğa aynı vezin ve kafiye ile şöyle cevap vermiş:

*Hattın gelecek sen de beni mumla ararsın*¹⁸

Meşâhîru'n-nisâ adlı eserinde Mehmed Zihnî¹⁹, Sahaf Hâtif Efendi'nin Leylâ Hanım'ın hafif bir kadın olduğuna dair iddiasını kaydetmiş onun için “mührezen (kadın sevici)” ifadesine yer vermiştir. Divanından yola çıkarak kanaatimiz odur ki, şairler kimi zaman mecaz kullanmıştır. Leylâ Hanım, bir Mevlevî olarak içki, eğlence gibi hoş görülmeven davranışları çokça anmıştır. Bütün şiirlerine uyarlayabilmemiz mümkün olmasa da şairin şu beyti, söyleminin mecazlığını dile getirmek açısından da önemlidir:

Tâ rûz-ı elestden beri mey nûş ide geldik

Sanman bizi zâhirde ki mey-hânede mestiz (TRKB.6/2)

Şunu da gözden kaçırmamak gerekir ki hakkında yapılan dedikodulardan olacak ki şair, “ne dirlerde disünler” redifli gazeli ile dedikoduculara cevap vermiştir.²⁰ Şairin bahsedilen gazeli, onun şiirlerine değinen eserlerin tümünde bulunmaktadır.²¹

Kıl meclisi âmâde ne dirlerse disünler

İç dilber ile bâde ne dirlerse disünler

...

Bu kara yüzüm ağ ola da rûz-ı cezâda

Şimdi bana dünyada ne dirlerse disünler (G.37/1, 5)

...

Sicill-i Osmânî'de, şiirleri güzel olduğu için bülbüle benzetilen Leylâ Hanım 1264/1847 yılında İstanbul'da ölmüş ve Mevlevî olduğu için Galata Mevlevîhanesi'nin

¹⁸ Mehmed Zihnî, s. 194; Ahmed Muhtar, s. 52-53.

¹⁹ Mehmed Zihnî, s. 193.

²⁰ Ahmed Muhtar, s. 52-53. (Bkz. G.37,38)

²¹ İ. Hilmi Soykut, Leyla Saz ile Leyla Hanım'ı birbirine karıştırmış ve Leylâ Hanım'ın iki beyti ve bir mısrasını Leylâ Saz'a atfetmiştir (Bkz. Soykut, İ. Hilmi, *Türk Şiirinde Tasavvuf, Hikmet ve Felsefeyle Dolu Unutulmaz Mısralar*, Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık, İstanbul 1968, s. 780).

bahçesine defnedilmiştir.²² Leylâ Hanım'ın Galata Mevlevîhanesi'nde el yazma eserleri mevcuttur.²³

Edebiyatın kadın şairlerinden olan Şeref Hanım, onun vefatı dolayısıyla şöyle tarih düşürmüştür:

“*Adne aldı gitti Leylâ Hanım'ı Kays-ı ecel*”²⁴

Bursa kadısı Kıbrısî-zâde Hakkı Efendi şu tarihi düşürmüştür:

آدى ليلاى تلف ايتدى اجل مجنونى
“*Aldı Leylâ'yı telef itdi ecel Mecnûn'ı*”²⁵

B. ŞAIRLİĞİ

Leylâ Hanım, kendini rind olarak tanımlayan, beşerî aşka çokça değinen, ehl-i beyt ve Mevlâna sevgisini vurgulayan, kimi zaman da erkekçe bir üslupla şiirlerini kaleme alan bir şairdir.

Leylâ Hanım'ın divanı basılmış olmakla birlikte onun divanında her kafiye en az bir gazel bulunması şair olarak iddiasını ortaya koymaktadır. Şairin şiirlerinde Ehl-i beyt ve Mevlânâ sevgisi dikkate değerdir. Mevlevîliği gönülden benimsemiştir. Leylâ hanım, döneminin Mevlevî şeyhi olan usta şair Şeyh Galip'ten de etkilenmiştir. Leylâ Hanım'ın şiirlerinde daha çok beşerî aşkın konu edildiği görülmektedir. Hatta gazel ve şarkılarında dile getirdiği aşk, içki, eğlence meclisleri onun yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermiştir. Bir şair olarak XIX. yüzyıla yeni bir söyleyiş getirmemiştir.²⁶

Leylâ Hanım, II. Mahmud, I. Abdülmecid zamanlarında bulunmuş, I. Abdülhamid'in kızlarına, II. Mahmud'un kız kardeşleri, kızları ve şehzadeler Abdülmecid ve Abdülaziz'in sünnetlerine, I. Abdülmecid'in tahta oturmasına, iki kızının doğumları ve bir kızının da evliliğine manzumeler yazmıştır.²⁷ Şair, II. Mahmud'un damadı Sa'îd Paşa için şöyle demektedir:

²² *Büyük Türk Klasikleri*, s. 141. (Leylâ Hanım'ın kabrinin fotoğrafı için bkz. sayfa 133)

²³ <http://muze.semazen.net/content.php?id=00075>

²⁴ İsmail Ünver, “Leylâ Hanım”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 157.

²⁵ Fatîm Dâvud, s. 366.

²⁶ *Büyük Türk Klasikleri*, s. 141.

²⁷ Arslan, s. 26.

Sezâdır böyle dâmâd ancak ol hâkân-ı devrâna

Nizâm-âmûz-ı devlet müsteşâr-ı ma'delet-pîrâ (TRH.6/5)

Şairin divanında, bir muhammes ve bir şarkı Hoca Neş'et'e; bir terkîb-i bend Bağdatlı Rûhî'ye; iki gazel Fıtnat'a; bir gazel Şeyh Gâlip'e; bir gazel Hasbî'ye; 2 gazel İzzet Mollâ'ya; 4 gazel Nûrî'ye; bir gazel Şem'î'ye; iki gazel Vâsîf'a; bir gazel Râ'if'e; bir gazel Vahîd'e; 3 gazel Nesîbâ'ya nazîredir. Leylâ Hanım'ın divanının %7.2'si nazîre manzûmelerden oluşmaktadır.²⁸ Örneğin şair, Nûrî'nin şiirine yazdığı nazîreyi şöyle bitirmektedir:

Nûri-i merhûmı tanzîre cesâret eyleyen

Meclis-i irfânda âzârdan olmaz halâs (G.49/6)

Leylâ Hanım'ın şiirlerinde yad ettiği şairler şunlardır: Şeyh Gâlip²⁹, Hasbî³⁰, Keçecizâde İzzet Mollâ³¹, Râ'if³², Fıtnat, Hasbî, (Sâ'ib, Tûsî, Şevket)³³, Şem'î³⁴, Nûrî³⁵, Vâsîf³⁶, Nesîbâ Hanım³⁷, Vâhid³⁸, Hâfîz³⁹. Sıddîk, Sıdkî, Nebîl, Âsaf, Nihâd, Nesîbâ, Nedîm, Nûri ve İzzet Mollâ'nın bir, Bâkî'nin dört gazelini tahmis etmiştir. Mevlânâ, İzzet Mollâ ve Nebîl'in bir beytine tesdîs, İzzet Mollâ'nın bir beytine de tesbî', Mahmud Nedim'e bir tesmîn yapmıştır. Divan şairlerinden kendi şiirlerine tahmis⁴⁰ ve nazîre⁴¹ yazmalarını istemiştir. Aşağıdaki beyitte şair, Nesîbâ Hanım'dan beytini tahmis etmesini istemektedir:

Bunu eyler ise tahmîs Nesîbâ Hanım

Feyz alup bu gazelim elden ele gezse mahal (G.71/6)

Aşağıdaki beyitte ise Hasbî'den beytine nazîre yazmasını istemektedir:

²⁸ Arslan, s. 87.

²⁹ Bkz. G.3/6.

³⁰ Bkz. G.6/6.

³¹ Bkz. G.20/6.

³² Bkz. G.66/5.

³³ Bkz. TRKB.4/9.

³⁴ Bkz. G.42/5.

³⁵ Bkz. G.24/5, 44/7, 81/7.

³⁶ Bkz. G.47/7, 100/8,9.

³⁷ Bkz. G.112/7, 113/6.

³⁸ Bkz. G.90/5.

³⁹ Bkz. L.1/11.

⁴⁰ Bkz. G.10/6,7.

⁴¹ Bkz. G.28/8.

Leylâ'yı iderdi bir iki beyt ile ihyâ

Hasbî-i hüner-perver iderse bunu tanzîr (G.33/7)

Leylâ Hanım, şarkıları ve mersiyesi okunan bir şair olarak akıllarda yer edinmiştir. Leylâ Hanım'ın çeşitli vesilelerle kaleme aldığı tarih manzumeleri, yaşadığı dönemi yansıtan bir ayna niteliğindedir.

Leylâ Hanım divanında, XVIII. yüzyıl divan şairi Fıtnat Hanım'ı üçü kasidede ikisi gazelde olmak üzere beş kez anmıştır. Bir devlet büyüğünü methettiği kasidesinde mutsuz gönlüne onun lutfunun dokunması halinde Fıtnat'ın eserlerini şöhretsiz bırakacağını terennüm etmektedir.⁴² Hatta diğer bir kasidedeki beytinde kendine güvenen Leylâ Hanım, söz meydanında Fıtnat'la imtihan olmayı arzu etmektedir.⁴³ Bir gazelindeki beyitte ise onu tanzir edemeyecek kadar çaresiz olduğunu dile getirmektedir.⁴⁴ Diğer bir gazelindeki beyitte Mevlânâ'nın Fıtnat'taki feyzi ona bağışladığını vurgulamaktadır.⁴⁵

Fâni olan âlemde asıl zarâfetin kimseyi incitmemek olduğuna vurgu yapan şu beyti Leylâ Hanım'ın en meşhur olmuş beytidir:

“İncitme sen ahbâbını incinmeye senden

Bu âlem-i fânide zarâfet budur işte”

C. DİVANI

Leylâ Hanım, şiirlerine farklı bir şekil katmayarak şiirini uslubuyla zenginleştirmiştir. 19 farklı nazım şekline yer vermiştir. Leylâ Hanım'ın divanında 6 kaside, 3 Murabba, 5 Muhammes, 13 Tahmis, 2 Müseddes, 3 Tesdis, 1 Tesbî', 1 Müsemmen, 2 Tesmin, 8 Terkîb-i bend, 1 Tercî-i bend, 55 Tarih, 122 Gazel, 5 Müstezâd, 21 Şarkı, 5 Lugâz, 23 Rubâi, 7 Kıt'a ve 4 Müfredi mevcuttur.

Kasîdeler:

1. kasîde, “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” aruz kalıbıyla yazılmış ve kasîdede II. Mahmud methedilmiştir.

⁴² Bkz. K.5/28, K.3/14.

⁴³ Bkz. K2/18.

⁴⁴ Bkz. G.30/7.

⁴⁵ Bkz. G.2/7.

2. kasîde, “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmış ve kasîdede Asâkir-i Mansûre methedilmiştir.

Ramazaniyye olan 3. kasîde, “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmış ve kasîdede Sultan Abdülmecid methedilmiştir.

Bahariye olan 4. kasîde, “Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün” kalıbıyla yazılmış ve kasîdede padişahın kızı Hibetullah Sultan methedilmiştir.

5. kasîde, “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmış ve kasîdede Hicâz fâtihî Mehmed Ali Paşa methedilmiştir.

6. kasîde, “Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün” kalıbıyla yazılmış ve Reîsü'l-Etibbâ Abdülhak Efendi methedilmiştir.

Bütün kasîdelerde mahlas kullanılmıştır.

Beyit sayısı olarak divanın %5.8'ini teşkil etmektedir.⁴⁶

Murabba‘lar:

“Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılan 1. mütekerrir murabba‘da, Hz. Mevlânâ methedilmiştir. Kafiye şeması “aAaA, bbbA, cccA...” şeklindedir.

Münâcât olan 2. mütekerrir murabba‘ “Mef‘ûlü/Mefâ‘ilü/Mefâ‘ilü/Fe‘ûlün” kalıbıyla yazılmış olup kafiye şeması “aaaA, bbbA, cccA...” şeklindedir.

3. mütekerrir murabba‘, şairin babası için yazdığı mersiye olup “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır. Kafiye şeması “aAaA, bbbA, cccA...” şeklindedir.

Murabba‘ların bütününde mahlas kullanılmıştır.

Beyit olarak divanın %2.3'ünü teşkil etmektedir.⁴⁷

Muhammesler:

Müzdevic muhammes olan 1. muhammes, “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmış ve Hz. Mevlânâ methedilmiştir. Kafiye şeması “aaaaa, bbbba, cccca...” şeklindedir.

Mütekerrir muhammes olan 2. muhammes, “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmış olup kafiye şeması “aaaaA, bbbbA, ccccA...” şeklindedir.

⁴⁶ Arslan, s. 70-71.

⁴⁷ Arslan, s. 71-72.

Mütekerrir muhammes olan 3. muhammes, “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmış olup kafiye şeması “aaaaA, bbbbA, ccccA...” şeklindedir.

Mütekerrir muhammes olan 4. muhammes, “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmış olup kafiye şeması “aaaAA, bbbAA, cccAA...” şeklindedir.

Mütekerrir muhammes olan 5. muhammes, “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmış olup kafiye şeması “aaaaA, bbbbA, ccccA...” şeklindedir.

Muhammeslerin hepsinde mahlas kullanılmıştır.

Beyit olarak divanın %2.9’unu teşkil etmektedir.⁴⁸

Tahmîsler:

1. tahmîs, Sıddîk Ali Baba’nın naatının tahmîsi olup “Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/ Mefâ‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

2. tahmîs, Sıdkî’nin bir gazelinin tahmîsi olup “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

3, 4 ve 5. tahmîsler, Bâkî’nin gazellerinin tahmîsi olup “Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/ Mefâ‘ilün” kalıbıyla yazılmışlardır.

6. tahmîs, İzzet’in bir gazelinin tahmîsi olup “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

7. tahmîs, Nebîl’in bir gazelinin tahmîsi olup “Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

8. tahmîs, Âsaf’ın bir gazelinin tahmîsi olup “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

9. tahmîs, Nihâd’ın bir gazelinin tahmîsi olup “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

10. tahmîs, Nesîbâ’nın gazelinin tahmîsi olup “Mef‘ûlü/Mefâ‘ilü/Mefâ‘ilü/Fe‘ûlün” kalıbıyla yazılmıştır.

11. tahmîs, Bâkî’nin bir gazelinin tahmîsi olup “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

12. tahmîs, Nedîm’in bir gazelinin tahmîsi olup “Mef‘ûlü/Mefâ‘ilü/Mefâ‘ilü/Fe‘ûlün” kalıbıyla yazılmıştır.

⁴⁸ Arslan, s. 72-73.

13. tahmîs, Nûrî'nin bir gazelinin tahmîsi olup "Mefâ'îlün/Mefâ'îlün/Mefâ'îlün/Mefâ'îlün" kalıbıyla yazılmıştır.

Tahmîslerin tümünün kafiye şeması şöyledir: "aaa(aa), bbb(ba), ccc(ca)...".

Tahmîslerin tümünde hem Leylâ Hanım'ın mahlası hem de tahmîs edilen şairin mahlası bulunmaktadır.

Beyit olarak divanın %8.1'ini teşkil etmektedir.⁴⁹

Müseddesler:

1. mütekerrir müseddes, Hz. Ali için "Müstef'îlün/Müstef'îlün" kalıbıyla yazılmış olup kafiye şeması "aaaaAA, bbbbAA, ccccAA..." şeklindedir.

2. mütekerrir müseddes, "Fe'îlâtün/Fe'îlâtün/Fe'îlâtün/Fe'îlün" kalıbıyla yazılmış olup kafiye şeması "aaaaAA, bbbbAA, ccccAA..." şeklindedir.

Beyit olarak divanın %1.6'sını teşkil etmektedir.⁵⁰

Tesdîsler:

Mevlânâ'nın beyitinin tesdîs edildiği 1. tesdis, "Müfte'îlün/Müfte'îlün/Fâ'îlün" kalıbıyla yazılmış olup kafiye şeması "aaaa(BB), cccc(BB), dddd(BB)..." şeklindedir. Şiiri tesdîs edilen şairin adı zikredilmektedir.

İzzet Mollâ'nın beyitinin tesdîs edildiği 2. tesdis, "Mef'ûlü/Mefâ'îlü/Mefâ'îlü/Fe'ûlün" kalıbıyla yazılmış olup kafiye şeması "aaaa(AA), bbbb(AA), cccc(AA)..." şeklindedir. Şairin mahlası ve şiiri tesdîs edilen şairin adı zikredilmektedir.

Nebîl'in beyitinin tesdîs edildiği 3. tesdis, "Fe'îlâtün/Fe'îlâtün/Fe'îlâtün/Fe'îlün" kalıbıyla yazılmış olup kafiye şeması "aaaa(AA), bbbb(AA), cccc(AA)..." şeklindedir. Şairin mahlası ve şiiri tesdîs edilen şairin adı zikredilmektedir.

Beyit olarak divanın %2.6'sını teşkil etmektedir.⁵¹

Tesbî':

İzzet Mollâ'nın beyitine yapılan tek tesbî', "Fâ'îlâtün/Fâ'îlâtün/Fâ'îlâtün/Fâ'îlün" kalıbıyla yazılmış olup kafiye şeması "aaaaa(AA), bbbbbb(AA), cccccc(AA)..." şeklindedir.

Şairin mahlası ve İzzet Mollâ'nın ismi zikredilmektedir.

Beyit olarak divanın %0.7'sini teşkil etmektedir.⁵²

⁴⁹ Arslan, s. 73-74.

⁵⁰ Arslan, s. 74-75.

⁵¹ Arslan, s. 75-76.

⁵² Arslan, s. 76.

Müsemmen:

Mütekerrir manzûme olan Müsemmen, “Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün” kalıbıyla yazılmış olup kafiye şeması “aaaaaaAA, bbbbbbAA, ccccccAA...” şeklindedir.

Şairin mahlası bulunmaktadır.

Beyit olarak divanın %0.8’ini teşkil etmektedir.⁵³

Tesmînler:

Mevlânâ’nın beytine yapılan 1. tesmîn, “Müfte‘ilün/Müfte‘ilün/Fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

Mahmud Nedîm’in beytine yapılan 2. tesmîn, “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

İki tesmînin kafiye şeması “aaaaa(AA), bbbbbb(AA), cccccc(AA)...” şeklindedir.

Şairin mahlası bulunmaktadır.

Beyit olarak divanın %1.8’ini teşkil etmektedir.⁵⁴

Terkîb-i Bendler:

Mersiye olan 1. terkîb-i bend, “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

Mersiye olan 2. terkîb-i bend, “Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Fe‘ülün” kalıbıyla yazılmıştır.

Mersiye olan 3. terkîb-i bend, “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

Mersiye olan 4. terkîb-i bend, “Mef‘ülü/Fâ‘ilâtü/Mefâ‘ilü/Fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

Mersiye olan 5. terkîb-i bend, “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

6. terkîb-i bend, Bağdatlı Rûhî’nin terkîb-i bendine nazire olarak “Mef‘ülü/Mefâ‘ilü/Mefâ‘ilü/Fe‘ülün” kalıbıyla yazılmıştır.

7. terkîb-i bend, “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/ Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

Mersiye olan 8. terkîb-i bend, “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

Kafiye sistemi “aa, ba, cc, da, ee”; “ff, gf, hf, if, jj” ... şeklindedir. Hepsinde mahlas kullanılmıştır.

Beyit olarak divanın %10’unu teşkil etmektedir.⁵⁵

⁵³ Arslan, s. 76.

⁵⁴ Arslan, s. 76-77.

⁵⁵ Arslan, s. 77-78.

Tercî-i Bend:

Padişahın kız kardeşi Esmâ Sultan hakkında yazılmış methiye olup “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

Kafiye şeması “aa, ba, ca, da, EE”; “ff, gf, hf, if, EE”... şeklindedir.

Beyit olarak divanın %2.1’ini teşkil etmektedir.⁵⁶

Târîhler:

Şairin divanında 21 vefat tarihi, 16 nasb (bir göreve getirilme) tarihi, 9 vilâdet tarihi, 3 bina yapımı, 2 cülûs tarihi, 1 menzil (ok atarak rekor kırıp taş dikme) tarihi, 1 hıtân (sünnet edilme) tarihi, 1 izdivâc tarihi, 1 lıhye (sakal bırakma) tarihi mevcuttur.

Târîhlerde şu aruz kalıpları kullanılmıştır: “Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün” (18 adet), “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” (18adet), “Müstef‘ilün/Müstef‘ilün/Müstef‘ilün” (5 adet), “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” (5 adet), “Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Fe‘ülün” (3 adet), “Mef‘ülü/Fâ‘ilâtün/Mef‘ülü/Fâ‘ilâtün” (2 adet), “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” (2 adet), “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” (2 adet).

“aa, ba, ca, da...”; “ab, cb, db, eb...” kafiye şemaları kullanılmıştır. Sadece sekiz tarihte mahlas kullanılmıştır.

Beyit olarak divanın %15.5’ini teşkil etmektedir.⁵⁷

Gazeller:

Lâmelif hariç olmak üzere Re harfinden 17, Mim harfinden 16, Ye harfinden 14, He harfinden 12, Elif harfinden 8, Be ve Nûn harflarından 7, Kef ve Lâm harflerinden 5, Ze, Şın, Fe, Kaf harflerinden 3, Cim, Dal, Zı, Gayn harflerinden 2, Te, Se, Hâ, Hı, Zel, Sin, Sad, Dâd, Tı, Ayn, Vav harflerinden 1 gazel yazılmıştır.

Gazellerde şu aruz kalıpları kullanılmıştır: “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” (31 gazelde), “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” (25 gazelde), “Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün” (22 gazelde), “Mef‘ülü/Mefâ‘ilü/Mefâ‘ilü/Fe‘ülün” (20 gazelde), “Mef‘ülü/Fâ‘ilâtü/Mefâ‘ilü/Fâ‘ilün” (9 gazelde), “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” (4 gazelde), “Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Fe‘ülün” (4 gazelde), “Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün” (1 gazelde), “Müstef‘ilâtün/Müstef‘ilâtün” (1 gazelde), “Fe‘ilâtün/Mefâ‘ilün/Fe‘ilün” (1 gazelde), “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” (1 gazelde), “Müfte‘ilün/Fâ‘ilün/Müfte‘ilün/Fâ‘ilün”

⁵⁶ Arslan, s. 78-79.

⁵⁷ Arslan, s. 79-80.

(1 gazelde), “Mef‘ûlü/Mefâ‘îlün/Mef‘ûlü/ Mefâ‘îlün” (1 gazelde), “Mef‘ûlü/Mefâ‘îlün/Fe‘ûlün” (1 gazelde).

Üç gazelde mahlas kullanılmamıştır.

Beyit olarak divanın %31.7’sini teşkil etmektedir.⁵⁸

Müstezâdlar:

Müstezâdların uzun mısraları “Mef‘ûlü/Mefâ‘îlü/Mefâ‘îlü/Fe‘ûlün” kalıbıyla, kısa mısraları ise “Mef‘ûlü/Fe‘ûlün” kalıbıyla yazılmıştır.

Müstezâdlar, diğer divanlarda nadir rastlanacak bir şekilde tarih niteliğindedir.

Kafiye şeması “aaaa, bbaa, ccaa...” şeklindedir. Müstezâdların tümünde mahlas kullanılmıştır.

Beyit olarak divanın %1.1’ini teşkil etmektedir.⁵⁹

Şarkılar:

Şarkılarda şu aruz kalıpları kullanılmıştır: “Mef‘ûlü/Mefâ‘îlü/ Mefâ‘îlü/Fe‘ûlün” (6 şarkıda), “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” (6 şarkıda), “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” (2 şarkıda), “Mefâ‘îlün/Mefâ‘îlün/Mefâ‘îlün/Mefâ‘îlün” (2 şarkıda), “Müstef‘ilün/Müstef‘ilün” (1 şarkıda), “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” (1 şarkıda), “Mefâ‘îlün/Mefâ‘îlün” (1 şarkıda), “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” (1 şarkıda), “Mefâ‘îlün/Mefâ‘îlün/Fe‘ûlün” (1 şarkıda).

5’i müzdevic şarkı, 16’sı mütekerrir şarkıdır.

Müzdevic şarkıların kafiye şemaları “aaba, ccca, ddda...”; “abab, cccb, dddb...”; “aaaa, bbba, ccca...” şeklindedir. Mütekerrir şarkıların kafiye şemaları “aaaA, bbbA, cccA...”; “aAaA, bbbA, cccA...” şeklindedir.

İki şarkıda mahlas kullanılmamıştır.

Beyit olarak divanın %7.8’ini teşkil etmektedir.⁶⁰

Lugazlar:

1. lugaz “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” kalıbıyla; 2. ve 3. lugazlar “Mefâ‘îlün/Mefâ‘îlün/Fe‘ûlün” kalıbıyla; 4. ve 5. lugazlar “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

⁵⁸ Arslan, s. 80-81.

⁵⁹ Arslan, s. 81-82.

⁶⁰ Arslan, s. 82-83.

Lugazlar, mesnevi kafiyesi “aa, bb, cc, dd...” şeklinde yazılmıştır.

Sadece bir lugazda mahlas kullanılmamıştır.

Beyit olarak divanın %2.03’ünü teşkil etmektedir.⁶¹

Rubâîler:

Rubâîlerde şu aruz kalıpları kullanılmıştır: “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” (14 Rubâide), “Mef‘ûlü/Mefâ‘îlü/Mefâ‘îlü/Fe‘ûlün” (4 Rubâide), “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” (2 Rubâide), “Mef‘ûlü/Mefâ‘îlü/Mefâ‘îlün/Fa” (1 Rubâide), “Mef‘ûlü/Mefâ‘îlü/Mefâ‘îlü/Fa‘ûl” (1 Rubâide), “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” (1 Rubâide), “Mef‘ûlü/Fâ‘ilâtü/Mefâ‘îlü/Fâ‘ilün” (1 Rubâide).

Rubâîlerin 22’sinde “aaba” kafiye şekli kullanılmış; 1’inde ise “abab” kafiye şekli kullanılmıştır. Bir Rubâide mahlas kullanılmamıştır.

Beyit olarak divanın %1.95’ini teşkil etmektedir.⁶²

Kıt‘alar:

Kıt‘alarda şu aruz kalıpları kullanılmıştır: “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” (3 Kıt‘ada), “Mef‘ûlü/Mefâ‘îlü/Mefâ‘îlün/Fa” (2 Kıt‘ada), “Mefâ‘îlün/Mefâ‘îlün/Mefâ‘îlün/Mefâ‘îlün” (2 Kıt‘ada).

4 kıt‘ada “ab, cb”; 3 kıt‘ada “aa, ba” kafiye sistemi kullanılmıştır. Üç kıt‘ada mahlas kullanılmamıştır.

Beyit olarak divanın %0.59’unu teşkil etmektedir.⁶³

Müfredler:

1. müfred “Mef‘ûlü/Fâ‘ilâtü/Mefâ‘îlü/Fâ‘ilün” kalıbıyla; 2. müfred “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla; 3. müfred “Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün” kalıbıyla; 4. müfred “Fe‘ilâtün/Fe‘ilâtün/Fe‘ilün” kalıbıyla yazılmıştır.

Müfredler “aa” şeklinde kafiyevidir. Müfredlerde mahlas kullanılmamıştır.

Beyit olarak divanın %0.16’sını teşkil etmektedir.⁶⁴

Leylâ Hanım Divanı’nı baskı yıllarına göre şöyle sıralayabiliriz: 1260 (1844) yılında Bulak Matbaası, 1267 (1851) yılında Takvimhane-i Âmire Taşbasması, 1290

⁶¹ Arslan, s. 83-84.

⁶² Arslan, s. 84.

⁶³ Arslan, s. 84-85.

⁶⁴ Arslan, s. 85.

(1873) ve 1299 (1882) yıllarında Şirket-i İraniyye Matbaası⁶⁵, tarihsiz ve yersiz bir baskı ve en son 2003 yılında Mehmet Arslan'ın çalışmasıdır.

⁶⁵ Mustafa İsen- Haluk İpekten, *Basılı Divanlar Kataloğu*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 65-66.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN

Leylâ Hanım Divanının tahlilinde temel aldığımız bölümlerin ilki olan din, Leylâ Hanım'ın divanında yer verdiği unsurlardandır ve çoğu İslâm'a aittir. Leylâ Hanım'ın Allah ve Peygamber sevgisini gerek münâcâtlarında gerekse naatlarında görmekteyiz. Leylâ Hanım, bunların dışında yazdığı methiyelerde de Allah'ın adını hep anmakta ve Allah'tan her fırsatta bağışlanmayı dilemektedir. Leylâ Hanım, Sünnî anlayışa uygun olarak dört halifeyi zikretmiştir. Divanında on iki imama ve başka inançlarla ilgili kavramlara da yer vermiştir. Denilebilir ki, Leylâ Hanım'ın hüznünü dile getirdiği hadiselerin en etkili olanı Kerbelâdır. Şair, ehl-i beyte olan sevgisini her fırsatta samimiyetle dile getirmiştir.

I.1. ALLAH

Leylâ Hanım'ın divanında münâcâtları mevcuttur. Leylâ Hanım, yüce Allah'ı İslâmî bakış açısına münâsip bir şekilde zikretmiştir. Allah'ın isim ve sıfatlarına mümkün olduğunca yer vermiştir. Allah her şeyin maliki ve sığınılacak tek varlıktır. Rahmân'dır, Râhim'dir, mutlak hüküm sahibidir, eşi ve benzeri yoktur. Yegâne yardım edici, her şeyi birbirine uygun ve güzel yaratan, kullarına bol nimet ve ihsanlarda bulunan, bütün noksan isim ve sıfatlardan münezzehtir.

Leylâ Hanım'ın divanında Allah'a dair kullandığı bazı isim ve sıfatlar şöyledir: Allah, Bârî Te'âla⁶⁶, Cenâb-ı Hak, Cenâb-ı Mennân⁶⁷, Cenâb-ı Müste'ân, Dest-gîr, Gâlib-i Mutlak⁶⁸, Hak, Hak Te'âlâ⁶⁹, Hâlık, Hayy-ı İlâh⁷⁰, Hayy-ı Hudâ⁷¹, Hayy-i Kirdgâr, Hayy-i Mennân⁷², Hayy-i Rabb-i Ekrem⁷³, Hayy-i Rabb-i Mennân, Hazret-i Hak⁷⁴, Hazret-i Mevlâ⁷⁵, Hayy-i Sübhân⁷⁶, Hazret-i Yezdân⁷⁷, Hudâ, Mevlâ, İlâh, Lem-

⁶⁶ Bkz. TRH.54/6.

⁶⁷ Bkz. K.5/13.

⁶⁸ Bkz. K.1/4.

⁶⁹ Bkz. TRH.7/5.

⁷⁰ Bkz. TRH.35/4.

⁷¹ Bkz. TRH.25/4.

⁷² Bkz. K.5/35.

⁷³ Bkz. TRH.3/2.

⁷⁴ Bkz. G.8/2.

⁷⁵ Bkz. TRH.18/4.

⁷⁶ Bkz. K.5/4.

⁷⁷ Bkz. MST.1/6.

yezel⁷⁸, Ma'bûd⁷⁹, Mu'în, Rab, Rabb-i Ekrem, Rabb-i Erham⁸⁰, Rabb-i İlâh⁸¹, Rabb-i İzzet⁸², Rabb-i Müste'ân⁸³, Rabbü'l-âlemîn, Rahmân⁸⁴, Yâ hû⁸⁵, Yezdân⁸⁶. Leylâ Hanım'ın divanında müstakil olarak biri İlâhî redifli olmak üzere iki münâcât, Allah için yazdığı iki rubâî, iki müfred ve Yâ Râb redifli iki kıta bulunmaktadır.

Leylâ Hanım'ın Allah'ın bu isim ve sıfatlarını zikrettiği bazı örnek beyitleri şöyle sıralamak mümkündür:

Minarelerde yanan kandillerin, Allah'ın feyzinin Ramazan'da yeryüzünü aydınlattığını lisân-ı halleriyle ilan ettiklerini dile getirirken şair, Allah'ın *Müste'ân* (*kendisinden yardım beklenen*) ismine yer vermiştir:

Her menâre şeb-çerâğ-efrûz olup i'lân eder
*Lem'a-rîz oldu diyü feyz-i **Cenâb-ı Müste'ân*** (K.3/4)

Bahariyyesinde dönemin sultanını öven şair, onu Allah'a emanet ettiğini dile getirirken Allah'ın *Hay*, *Rab* ve *Mennân* sıfatlarını zikretmektedir:

Hudâ eksikliğin göstermeye bu abd-i nâcîze
*Emânet ola ancak zâtı **Hayy-i Rabb-i Mennân**'a* (K.4/22)

Şair, *Hudâ* diye Allah'a nida ederken âlemi pejmürde bir kıyafetle seyrettiğini, ibadetleri yönünden Allah'ın dergâhına varacak yüzü olmadığını, sabah akşam günah işlemenin normal bir alışkanlık halini aldığını ifade etmekte ve gönlünün günah ve kusurlarını itiraf ettiğini belirtmektedir:

Geşt itmedeyim âlemi pejmürde-kıyafet
Yok varmağa dergâhına tâ'ât u ibâdet
Mu'tâdim olup subh u mesâ fisk u kabâhat
*Dil mu'terif-i cürm u kusûr oldu **Hudâyâ*** (MRB.2/2)

⁷⁸ Bkz. TRH.51/3.

⁷⁹ Bkz. R.6.

⁸⁰ Bkz. TRKB.3/20.

⁸¹ Bkz. TRH.36/4.

⁸² Bkz. TRKB.2/29.

⁸³ Bkz. TRH.10/4.

⁸⁴ Bkz. K.5/14.

⁸⁵ Bkz. THM.1/6.

⁸⁶ Bkz. TRH.12/8.

Resûl, *her şeyin yaratıcısı olan Allah*'ın sevgilisidir. Âşık, Resûl'ün lutuf kapısında canını kurban eyler. Dünya ve ahireti feda eder. Sâdık olan âşık onun ayağının bastığı yere firdevs cennetini dahi feda eder.

*Sen ol şâh-ı mu'azzamsın ki mahbûb eyledi **Hâlîk**
Der-i lutfunda kurban eylemez mi cânını âşık
İki dünyayı râhında feda eylerse de lâyıık
Harîm-i ravza-i pâkin değişmez âşık-ı sâdık
Degil dünyaya firdevs-i berîne yâ Resûlallâh (THM.1/7)*

Şair, Hz. Peygamber'e hitaben, "seni methetmek benim haddim değil, zira seni Allah methetmiştir" derken Rabb-i Ekrem (*ikram sahibi olan Allah*) ismine şöyle yer vermektedir:

*Ne haddimdir seni âlemde ben medh u senâ itmek
Senin meddâhın oldu **Rabb-i Ekrem** yâ Resûlallâh (G.103/5)*

Ona göre, gönül için aşk ateşi kafidir. Başka misafir istemez. İnsan, aşk sırrını gizler ağlayan gözlerle bu aşkı dışa vurmaz. Canını *Hakk*'a verir. Başka bir sevgili istemez. Âşığın Allah'a ulaşmaktan başka gayesi yoktur.

*Nâr-ı aşkın dilde besdir gayri mihmân istemez
Ketm idüp esrâr-ı aşkı çeşm-i giryân istemez
Cânını **Hakk**'a virür bir başka cânân istemez
Vâsıl-ı billâh olanlar gayri ihsân istemez
Seyr iden yârin cemâlin özge seyrân istemez (THM.2/1)*

Yine şair, döneminin padişahını hilafet tahtının süsü diyerek methetmekte ve *âlemlerin Rabbi olan Allah*'a padişahın ömrünün ve talihinin devamlı olması için dua etmektedir:

*Zîb-i evreng-i hilâfet oldu Hân Abdü'l-Mecîd
Ömr ü ikbâlin mü'ebbed ide **Rabbü'l-âlemîn** (TRH.7/1)*

Şair ve aynı zamanda devlet büyüğü olan Feyzi Efendi'nin oğlunun doğumu için göz aydınlığı veren şair, *Mevlâ*'nın âlemde onu daima ana-babasıyla var etmesini ve *her türlü noksanlıklardan münezze* olan Allah'ın feyziyle ömrünün uzun olmasını dilerken Allah'ın *Mevlâ* ve *Sübhân* isimlerini zikretmektedir:

*Hemîşe var idüp âlemde **Mevlâ** vâlideyniyle
Mu‘ammer ola tûl-i ömr ile bâ-feyz-i **Subhânî** (TRH.29/4)*

Câriye Seyyâre'nin ölümü üzerine şair, *Bârî*'den yani *her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah*'tan⁸⁷ ona firdevsi nasip etmesini dilemektedir:

*Gitdi ukbâya cihândan toymadı dünyâya hiç
Çâre ne firdevsi mesken eyleye **Bârî** ana (TRH.53/4)*

Şair aşağıdaki beyitte, “ey gönül eğer mertsen sadece *Cenâb-ı Hakk*'a sığın. Kendine dahi fayda sağlayamayan yaratılmışlardan ümidini kes, akıl sahibi ol da sadece seni yaratana sığın” derken *Cenâb-ı Hâk* terkiğini kullanmıştır:

*Merd isen ey dil **Cenâb-ı Hakk**'a eyle ilticâ
Âkil ol kendin gibi mahlûkdan ümmîdi kes (G.45/2)*

Şair, gönül yarasına yalnızca *Allah*'ın çare olduğunu dile getirerek çaresiz hasta gönlüne *Allah*'ın merhamet etmesini temenni ederken *Îlâhî* diye nida etmektedir:

*Rahm eyle bu dil-haste-i nâ-çâra **Îlâhî**
Zahm-ı dilime senden olur çâre **Îlâhî** (G.121/1)*

Başka bir beytinde şair, “yolunu şaşırılmış gönlüm hayrettedir. Bütün ufukları figânım, âhım tutar. *Allah* kullarını affedicidir. Günahkâr Leylâ'yı da rahmetine gark eder” derken *Allâh* ismini kullanmaktadır:

*Yine hayretde dil-i güm-râhım
Tutdı âfâkı figân u âhım
Zenb-i Leylâ'yı da eyler mağfûr
Çün günâh afv idici **Allâh**'ım (R.1/1)*

Şair, dağınık lafızlarını toparlaması için *Allah*'ın yardımını dilediğini ifade ederken *Allah*'ın *Rabb* sıfatını anmıştır:

*Elfâz-ı perişânını cem' itmek için
Tevfikini umar abd-i siyeh-rû yâ **Rab** (KT.4/1)*

⁸⁷ “هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ” O Allah ki, yaratandır, (en güzel biçimde) kusursuzca var eden (*Bârî*)'dir. (Haşr 59/24).

Şair, kendini teselli ederek her şeyin *Allah*'ın kudretinde olduğunu terennüm etmektedir. Ne yüksek rütbeli askerlerin ne yaratılmış olanların ne de padişahların hiçbir şeye güçleri yetmez. Ancak ve ancak *Allah* her şeye kadirdir.

Ne müşîr ü ne sudûr u ne şehen-şâh yapar
*Sen elem çekme ana **Hazret-i Allâh** yapar* (MFR.2)

Şair, dönemin deniz müsteşarı Âtîf Bey için Allah ömrünü uzun etsin diye dua ederken Allah'ın *Hayy* ismi ile Hâlık isminin Farsça karşılığı olan *Kirdgâr* ismine yer vermektedir:

Zill-i Mevlâ şeh-r-yâr-ı âlemin
*Ömrin efvân ide **Hayy-ı Kirdgâr*** (TRH.33/1)

Şair, eserden müessire yol vardır kaidesine vurgu yapar. Allah nuruyla mahlûkâta tecelli eder.⁸⁸ Yaratıcı bu beyitte de sevgilinin yüzünde tecelli etmiştir. Şair Allah'ın *Hak*, *Mu'în* ve *Dest-gîr* sıfatlarını kullanarak der ki: “Gamzelerinle canıma bin ok attın. Aşk ile boyumu gençlikte büküp ihtiyarlattın. *Allah*'tan başka Leylâ'nın var mı bir yardımcısı. Sevgililerin yüzündeki nura inanmaz mıyım ben. Yeni yetme bir mecnunum ben. Akılsız olmak şanımdır benim.”

Saplayup tâ cânıma gamzen ile bin kerre tîr
Aşk ile kaddim büküp itdin beni gençlikde pîr
*Var mı **Hak** 'dan gayri Leylâ'ya **muîn** ü **dest-gîr***
Nûr-ı vech-i dilberâna yok mı imânım benim
Turfa mecnûnum ki bî-akl olmadır şânım benim (MHM.4/6)

Şair, yemin ve tasdik niteliğinde *vallâhi*, *billâhi*, *eyvallâh* gibi bazı tabirlere de divanında yer vermektedir.

Bu âşık canını tabiki sevgiliye verecektir, *Allah* 'a yemin olsun ki sözüne sadıktır.

Elbette bu âşık sana cânın virecektir
***Vallâhi** inan kavline sâdıkdır efendim* (G.74/3)

Ya Rab! Ateşler içinde yandım, bana merhamet et. *Allah* 'a yemin olsun ki bu gam yükünü çekmekten bıktım.

⁸⁸ “اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ” Allah göklerin ve yerin nuru (nurun kaynağı) dır. (Nur 24/35).

Yâ Rab bana rahm eyle ki ateşlere yandım

Billâhi bu bâr-ı gamı çekmekden usandım (TRKB.6/18)

Şair, dönemin veziri Gâlib Paşa için Hz. Mevlânâ'nın şefaatine nâil olabilmesine dair dua etmektedir. Onun semâsını İstanbul halkının da *tasdik* ettiği vurgulanmaktadır:

Semâ' itdi kudûmiyle Stanbul halkı eyvallâh

Ana yardımcı olsun evvel âhir Hazret-i Monla (TRH.9/4)

Şair, şiirlerinde Allah lafzını, bârekallâh⁸⁹, hamdillâh⁹⁰, hibetullah⁹¹, ilmullâh⁹², zikrullâh⁹³, inşâ'allâh⁹⁴, ehlullâh⁹⁵ vb. şekilde tamlama olarak da kullanmıştır.

I.2. MELEKLER

İslâm inancında “Farklı suretlere girebilen ve duyularla algılanamayan nuranî varlıklar” şeklinde tarif edilen melek, Kur’ân’ı Kerim’de (el-Bakara 2/285; en-Nisâ 4/236) ve tevâtür derecesine ulaşan hadislerde (Buhârî, Îmân, 37; Müslim, Îmân, 1) inanç esasları arasında sayılmaktadır. Melekler yiyip içmezler, Allah’ı sürekli yüceltme halinde olup emirlerini yerine getirirler, Peygamber’e salât ve selam getirmekle beraber müminler için de dua ve istiğfarda bulunurlar.⁹⁶

Leylâ Hanım divanında şu ifadeleri kullanmaktadır: melek⁹⁷, melâ’ik-leşker, melek-haslet⁹⁸, kerrûbiyân.

Leylâ Hanım’ın divanında Kerbelâ mersiyeleri dikkat çeker. Aşağıdaki beyitte de Hz. Hüseyin ve ehline meleklerin koruyuculuk yaptığını ve meleklerin sultanı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, *askerleri melekler* olan sultanın kanı yerde kalmaz. Kâfir Yezid askerleriyle cehennemi doldurur.

Yerde kalmaz dem-i sultân-ı melâ’ik-leşker

Toldurur dûzahı ceyşiyle Yezîd-i ekfer (TRKB.1/24)

⁸⁹ Bkz. K.5/1.

⁹⁰ Bkz. TRH.14/1.

⁹¹ Bkz. K.4/8.

⁹² Bkz. TRH.34/3.

⁹³ Bkz. Ş.5/2.

⁹⁴ Bkz. K.1/6.

⁹⁵ Bkz. G.107/3.

⁹⁶ M. Sait Özevarlı, “Melek”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 40.

⁹⁷ Bkz. TRH.47/4, TRKB.4/12, TRKB.3/10.

⁹⁸ Bkz. TRH.42/1.

Şair, yine Kerbelâ'yı kastederek der ki: “İnsan, cin, huri ve *melekler* o güne ağlarlar. Buna mukabil ben nasıl o günü hatırlayıp âh etmem.”

Nice âh eylemeyim ol günü yâd itdikçe

İns ü cin hûr u melek ağlasa yok mı câyı (TRKB.8/23)

Şeyh Ali Baba'nın ölümü üzerine yazdığı tarih manzumesinde şair, “şeyhin pak ruhu yüce menzillere ulaşınca arştaki büyük melekler onu karşılamaya gelirler” derken büyük melekler anlamındaki *kerrûbiyân*⁹⁹ kelimesini kullanmaktadır:

Çıkup bi'l-cümle istikbâline kerrûbiyân-ı arş

Olunca rûh-ı pâki vâsil-ı ser-menzil-i a'lâ (TRH.34/8)

Şair, kimi zaman iyi huyluların ahlâkını meleklerin dahi kıskandığını söylemektedir. Şairin annesinin, kahyasının vefatı münasebetiyle nazmettiği tarih bu hususa bir örnektir.

Reşk ider idi melek ahlâkına

Fevtini âhir felek işitdi hayf (TRH.47/4)

Şair, Rum ili Sadaretine atanması münasebetiyle övdüğü Yahya Bey'i *melek huylu* olarak nitelemekte ve onun iki gözünü gökteki güneş-ay ikilisine benzeterek mislinin görülmediğini ifade etmektedir:

Müjdeler erbâb-ı irfâna melek-haslet budur

Görmemiş mislin dü-çeşm-i mihr ü mehle âsumân (TRH.16/2)

Genelde divan edebiyatında *melek*, sevgiliye benzetilir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin ahlâkını eleştirirken ahlâkının yüzü gibi olması halinde melekten farkı olmayacağını ifade etmektedir:

Ahlâkı dahi hüsni gibi olsa idi âh

Ol şûhun aceb farkı olur mıydı meleklerle (G.97/3)

I.3. KİTAPLAR

Leylâ Hanım'ın divanında iki semâvî kitaba atıf yer almaktadır. Bunlardan biri Kur'ân'dır ki, o, Allah tarafından Cebrâil aracılığıyla Hz. Muhammed (s.a.v.)'in

⁹⁹ Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yay., İstanbul 2011, s. 660.

şahsında tüm insanlığa indirilen, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, dili apaçık bir Arapça olan mûciz bir kelâmdır.¹⁰⁰

Leylâ Hanım'ın divanında yer verdiği diğer semâvî kitap ise İncil'dir. İncil, Allah'ın Hz. İsa'ya indirdiği kitaptır. Tahrif edilmemiş olan İncil, hanif dininin bir uzantısıdır.

Şair, bir beyitte *Kur'ân* ve *İncil* kitaplarına vurgu yapmaktadır. Sevgili için kâfir sıfatını kullanmakta ve tevriye sanatı yapmaktadır. Sevgilinin zulümlerinden dolayı ona kâfir diyerek *Kur'ân* ve *İncil*'de dahi kâfirlerin bu denli zulümlerine şahit olmadığını abartarak ifade etmektedir. Akabinde aşk, ayrılığı kavuşmaya çevirmez mi diye sorar ve Allah'tan aşk ateşini kolaylaştırmasını diler. Zira sabrı güç çaresi güç bir derdi vardır.

Kâfir itsendi nolur cevri vefâya tahvîl

*Bu kadar zulmi ne **Kur'ân** yazar ne **İncil***

Aşk itmez mi dahi fûrkati vasla tebdîl

Meğer Allâh ide bu sûziş-i aşkım teshîl

Sabri güç çâresi güç derde giriftâr oldum (MHM.3/3)

I.4. ÂYETLER/ SÛRELER/ HADİSLER

Sözlük manası “ateşten köz almak, ödünç almak” olan iktibas, ifadeyi pekiştirmek ve söze canlılık katmak amacıyla *Kur'ân* veya hadisten alıntı yaparak kullanılan edebî sanattır.¹⁰¹ Ayet ve hadislerin mealen zikredilmesi de iktibas olarak değerlendirilir.¹⁰²

Leylâ Hanım, divanında yarım iktibâs ve mânen iktibâs yapmıştır. Divanda tespit ettiğimiz âyet iktibasları şunlardır:

1. “*Rabbü'l-âlemîn*”¹⁰³ Çoğulu “âlemîn” ya da “avâlim” gelen âlem, var olan, yaratılmış olan bütün kâinât, Allah'tan başka her şey demektir. Rab, terbiye eden, düzene koyan manalarına gelmektedir. Allah'ın *Kur'ân*'da geçen bu sıfatı, onun yarattıkları üzerinde terbiye ediciliğinin ve yarattıklarını tedricen terbiye ederek kemâle erdirdiğinin bir ifadesidir. *Rabbü'l-âlemîn* terkibi ise âlemin tek yaratıcısı ve terbiye

¹⁰⁰ Abdülhamit Birışık, “Kur'an”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 383.

¹⁰¹ İsmail Durmuş, “İktibas”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 52.

¹⁰² Mustafa Uzun, “İktibas (Türk Edebiyatı)”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 53.

¹⁰³ Fatiha 1/2.

edip yetiştiricisi vb. demektir.¹⁰⁴ Şair, döneminin padişahının ömrünün ve talihinin devamlı olmasını *âlemlerin Rabbi olan Allah*'tan niyaz etmektedir:

Zîb-i evreng-i hilâfet oldu Hân Abdü'l-Mecîd
Ömr ü ikbâlin mü'ebbed ide Rabbü'l-âlemîn (TRH.7/1)

2. “*En-tü'eddû*”: Şair, dönemin valisinin göreve liyakatini vurgularken iktibâs ettiği âyetin meali şöyledir: “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...”¹⁰⁵

“En-tü'eddû”yu idince tefsîr
Ehline kıldı emânet i'tâ (TRH.12/3)

Mustafa Paşa'nın Edirne valisi olması nedeniyle tarih düşürdüğü bir şiirinde şair şöyle terennüm etmektedir:

İzz ile bu sâl Edirne mansıbın tevcîh idüp
“En-tü'eddû” nassının ma'nâsını kıldı ayân (TRH.10/6)

3. *İrci'î*, Arapça dön demektir. “Nefs-i mutmainne' sahiplerine, ölüm anında şöyle denileceği açıklanmaktadır: Ey huzura eren nefis! Râzı edici ve Râzı edilmiş (yaptığın iyi işlerle Allah'ı memnun etmiş, aldığın nimetlerle Allah tarafından memnun edilmiş) olarak Rabbine dön. (İyi) kullarım arasına gir! Cennetime gir! (Fecr, 89/27-30)”¹⁰⁶

Çeşitli kişilerin ölümü üzerine yazdığı şiirlerde şair, âyetteki “*İrci'î*” lafzını birkaç kez iktibas etmiştir. Örnek olarak Ragıba Hanım'ın vefatı üzerine yazdığı tarihte şair, onun ölüm kadehini içip maddî âlemden el çektiğini ve Allah'ın dön çağrısına bağlı olarak canını teslim ettiğini dile getirmektedir:

Câm-ı mevî nûş idüp dâr-ı fenâdan çekdi el
“İrci'î”ye imtisâlen eyledi teslîm-i cân (TRH.50/5)¹⁰⁷

Leylâ Hanım'ın âyet iktibaslarının dışında bir şiirinde Tâhâ suresinin adına da yer verdiği görülmüştür. Bilindiği üzere Tâhâ suresinin faziletlerinden biri de düşmanların

¹⁰⁴ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Yay., İstanbul 1992, s. 136.

¹⁰⁵ “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ...” (Nisa 4/58).

¹⁰⁶ Yılmaz, s. 86, (Bkz. “...ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مُّرْضِيَةً...”).

¹⁰⁷ Bu ayetin iktibas edildiği diğer beyitler için bkz. TRKB.5/9, TRH.37/4, TRH.41/5, TRH.53/3.

şerrinden, korkulardan emin olmaktır.¹⁰⁸ Şair, buna atıf yaparak, devlet büyüğünün saltanat kapısının feth ve yardımla açılmasını ve *Tâhâ* suresiyle düşmanlarının gözlerinin kapanmasını dilemektedir:

Açıldıkça der-i şevket-me'âbı feth u nusretle
Kapansun dâde-i a'dâ be-hakk-ı sûre-i "Tâhâ" (TRH.19/10)

Şairin divanında tespit ettiğimiz lafzî hadis iktibası aşağıdaki beyittir.

1. Şairin lafzen iktibas ettiği hadis "*Lahmüke lahmî*" şeklinde Hz. Peygamber'e isnad edilen ifadedir. Allâme Seyyid Hâce Mîr, *İlmü'l-kitâb* adlı eserinde Resûlullâh'ın Hz. Ali hakkında "etin etimdir, kanın kanımdır, ben ve Ali aynı nurdanız" buyurduğuna dair rivayeti farklı şekilleriyle zikretmektedir¹⁰⁹.

Şair, Hz. Ali'yi methettiği gazelinde bahsedilen hadise yer vererek insanların ve cinlerin Peygamber'inin dediği gibi, Hz. Ali'nin bedene ve cana parlaklık veren bir nur olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Didi hem "lahmüke lahmî" o Resûlü's-sekaleyn
Beden ü câna viren nûr-ı ziyâ Haydar'dır (G.40/4)

Şairin tespit ettiğimiz manen hadis iktibasları ise şunlardır:

1. Hz. Peygamber (s.a.v.), Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ona şöyle söylemiştir: "Mazlumun bedduasından kork (sakın). Çünkü onunla Allah arasında perde yoktur."¹¹⁰

Şair, aşağıdaki beyitte kimsesizlerin duasının Allah nezdinde kabul olunacağını söyleyerek duaların kabul olma vaktinde dua etmesi gerektiğini şöyle ifade etmektedir:

Du'âsı nezd-i Hak'da bî-kesânın çünki makbûldür
Hemân eyle du'â kaldır elin vakt-i icâbetdir (K.6/19)

2. Bir beyitte şair ahir zamanda Hz. Peygamber'in ümmetinin isyan içinde olacağına dair bir rivayeti şöyle iktibas etmiştir:

¹⁰⁸ <http://www.mehmetalidemirbas.com/detay.asp?Aid=1780>

¹⁰⁹ Bkz. "قال رسول الله (صلى الله عليه وآله) في حق علي (عليه السلام): لحمك لحمي ودمك دمي، انا وعلي من نور واحد" http://www.haydarya.com/maktaba_moktasah/03/book_71/part06/03.html

¹¹⁰ Buhâri, Mezâlim, 9.

Buyurdun ümmetim isyân ider âhir zamân olsa
Meseldir afv olur hâl-i zamâne yâ Resûlallâh (G.104/3)

I.5. PEYGAMBERLER

Allah'tan aldıkları vahyi, dinin emir ve yasaklarını insanlara bildiren elçilere peygamber denir. Şairin ismen belirttiği peygamberler olduğu gibi peygamber lafzını genel bir anlamda ifade ettiği de görülmektedir. Şair, aşağıdaki beyitte on iki imamın her birini masumiyet cihetinden peygamberlere benzetirken *enbiyâ* lafzını kullanmaktadır:

Kibâr-ı dîn idüp ma'sûmları Hak
*Müşâbih her birisi **enbiyâya** (TRKB.2/20)*

Hiz. Ebubekir'e olan sevgisini dile getiren şair, onu inkar edenlerin *enbiyanın* yüzünü görmemesini dilemektedir:

İdenler Hazret-i Bû-Bekr'i inkâr
*Cemâlin görmesünler **enbiyânın** (G.67/2)*

I.5.1. Hiz. Muhammed (a.s.)

Muhammed, “övülen, övgüye layık” anlamlarına gelmektedir.¹¹¹ Hiz. Muhammed (s.a.v.), sıra itibariyle son, mânâ itibariyle ise ilk peygamberdir. Allah, Cebrail aracılığıyla Hiz. Muhammed (s.a.v.)'e Kur'ân-ı Kerîm'i indirmiş, O da korunmuş ve daima korunacak vahyi insanlığa tebliğ etmiştir. Allah'ın sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım dediği Hiz. Peygamber'in her hali insanlara örnek (üsve-i hasene) tir.

Şairin Peygamberimiz'e ait müstakil naatları mevcut olmakla birlikte ehl-i beyti söz konusu ettiği mersiyelerinde, bazı gazellerinde Efendimiz'e yer vermektedir. Şairin 5 gazeli “yâ Resûlallâh” rediflidir. Hiz. Muhammed (s.a.v.) Efendimiz hakkında şair, Ahmed-i Muhtâr, Habîb, Habîb-i Kibriyâ, Mahbûb-ı Hudâ¹¹², Mahbûb-ı İlâh¹¹³, Mustafâ, Nebî¹¹⁴, Peygamber, Resûl¹¹⁵, Resûlallâh, Resûl-i Ekrem¹¹⁶, Resûlü's-

¹¹¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995, s. 194.

¹¹² Bkz. TRKB.2/39.

¹¹³ Bkz. TRKB.1/14.

¹¹⁴ Bkz. R.5.

¹¹⁵ Bkz. TRKB.8/3, G.40/3.

¹¹⁶ Bkz. TRKB.3/20.

sekâleyn, Sultân-ı A‘zam¹¹⁷, Sultân-ı Rûsul¹¹⁸, Şâh-ı Enbiyâ, Şâh-ı Mu‘azzam¹¹⁹, Şehen-şâh¹²⁰ gibi ifadeler kullanmaktadır.

Şair, sevgili diye kastettiği Hz. Peygamber (a.s.)’i övmeye beni söz söyleyici kıl diye Allah’a dua ederken Peygamber (a.s.) için *Habîb* ifadesini kullanmaktadır:

Dîvânına da rehber idüp tevfiğin

*Kıl na‘t-ı **Habîb**inde sühan-gû yâ Rab (KT.4/2)*

Şair, mahşer günü Hz. Peygamber (a.s.)’in kendisine merhamet etmesini ümit ederken *peygamberlerin padişahı* ifadesine yer vermektedir:

Ne yüzle varacak Leylâ huzûra rûz-ı mahşerde

*Ana rahm eyle **Şâh-ı Enbiyâsın** ya Resûlallâh (G.102/5)*

Şair, bir Kerbelâ mersiyesinde Efendimizin seçilmiş mânâsına gelen *Mustafâ* ismine dolaylı olarak vurgu yaparak onun iki gözü olan değerli torunlarına zulmün reva görülemeyeceğinden yakınmaktadır:

Neden lâyık bu rütbe cevre hâşâ

*Dü-çeşm-i **Mustafâ** sıbteyn-i ekrem (TRKB.2/4)*

Şair, *Habîb-i Kibriyâ* terkibiyle Hz. Peygamber’i *azamet sahibi olan Allah’ın sevgilisi* diye niteleyerek ondan şefaât arzu etmektedir:

Cihânda fâsık u fâcir kerem senden ümîd eyler

*Şefâ‘at kıl **Habîb-i Kibriyâsın** yâ Resûlallâh (G.102/4)*

Şair, günahından âhlar eder ve bu günah yüküyle *Allah’ın Resûlü*’nün huzuruna varmaya gücü olmadığını ifade eder. Gençlikte boyunun kemana dönmesi bu günahlar sebebiyledir. Keman, umûmi olarak sevgilinin kaşlarını vurgulamakla birlikte belin bükülmesi ile de ilişkilendirilmektedir:

Huzûra varmağa bâr-ı günehden yok mecâlim vâh

*Şebâbetde dönüp kaddim kemâna yâ **Resûlallâh** (G.104/4)*

¹¹⁷ Bkz. THM.1/6.

¹¹⁸ Bkz. G.8/5.

¹¹⁹ Bkz. THM.1/7.

¹²⁰ Bkz. THM.1/5.

Ahmed-i Muhtâr ifadesi Hz. Peygamber'in seçilmişliğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in hesap günü ümmete şefaate edeceği ümidiyle şair, Allah'tan kendisini ceza gününde yüzünün karasına bakmadan *Ahmed-i Muhtâr*'a bağışlamasını arzu etmektedir:

Bakma yüzimin karasına rûz-ı cezâda
Bağışla beni **Ahmed-i Muhtâr**'a İlâhi (G.121/3)

Bir şey mutlak zikredilmişse kemâline masruftur düstûruna binâen şair de adını anmadan Nebî, Peygamber dediği şairlerinde Hz. Muhammed (s.a.v.)'i kastetmektedir. Şair, kardeşi Halit Efendi için yazdığı mersiyede onun dünyaya meyletmediğini belirterek mahşer günü *Peygamber*'in ondan hoşnut olmasını niyaz etmektedir:

İrtikâb itmedi dünyâ için Allâh alîm
Rûz-ı mahşer dahi hoşnûdı ola **Peygamber** (TRKB.5/11)

Şair, Hz. Ali'yi övdüğü aşağıdaki beyitte "Resûlü's-sekaleyn" ifadesiyle *Efendimiz'in insanların ve cinlerin Peygamberi* olduğuna temas etmektedir:

Didi hem "lahmüke lahmî" o Resûlü's-sekaleyn
Beden ü câna viren nûr-ı ziyâ Haydar'dır (G.40/4)

I.5.2. Hz. Adem (a.s.)

Tüm insanların atası Hz. Adem (a.s.)'dir. Bu yüzden tüm insanlık ademoğlu diye isimlendirilir. Şair, Kerbelâ'yı andığı bir beyitte Yezid ve askerlerini kastederek o çirkin topluluğun ademoğlu olamayacağını ifade etmektedir. Zira onlar âlemi zulümleriyle ümmete zindan etmişlerdir.

İbn-i Âdem ola hâşâ o gürûh-ı mekrûh
Zulm ile âlemi bu ümmete itdi zindân (TRKB.1/20)

I.5.3. Hz. Nûh (a.s.)

Nuh (a.s.), ülü'l-azm peygamberlerden olmakla Şeyhu'l-Enbiyâ yani nebilerin uzun ömürlüsü olarak da bilinmektedir.¹²¹

¹²¹ Osman Nuri Topbaş, *Kur'ân-ı Kerîm Işığında Nebiler Silsilesi*, I-III, Erkam Yay., İstanbul 1429/2008, I, 211.

Şair, aşağıdaki rubaîsinde sâkiden peşpeşe şarap sunmasını isterken “Hz. Nuh’un ömrünce ömür olsa şarabın neşesine doyulmaz” demektedir:

Meclisde sâki sunma mısın tâze tâze rûh
Zîrâ toyulmaz neş’esine olsa ömr-i Nûh
Vâ’iz idince tevbeyi kürsîde ben didim
Olsun güzeller sevmemeğe tevbe-i nasûh (R.21)

I.5.4. Hz. İbrahim (a.s.)

Hz. İbrahim (a.s.), Keldânî kavmine gönderilmiş, Resûlullâh (s.a.v.)’den sonra insanların en faziletlisi ve Allah’ın “Halîlim” (dostum) diye hitap ettiği peygamberdir. Hz. İbrahim (a.s.) bu nedenle “Halîlu’r-Rahmân” olarak anılır.¹²² Hz. İbrahim (a.s.)’in oğlu Hz. İsmail (a.s.) ile birlikte Kâbe’yi inşa etme hadisesi mühimdir. Şair, aşağıdaki beyitte buna atıf yapmaktadır.

Şair, Hicaz fatihi Mehmed Ali Paşa’nın Kâbe’yi onarışını methederken Hz. İbrahim (a.s.)’i Rahmân’ın *dostu* olarak anmakta ve bu fiilinden dolayı Hz. Peygamber’in Mehmed Ali Paşa’dan hoşnut olacağını ifade etmektedir:

Şüphesiz Hazret-i Peygamber’i itdin hoşnûd
Eyleyüp Ka’be binâ hem-çü Halîl-i Rahmân (K.5/14)

I.5.5. Hz. Yakûb (a.s.)

Hz. Yakup (a.s.), Hz. Yusuf (a.s.)’in hasretinden gözleri kan ağlamış ve kör olmuş bir peygamberdir. Hz. Yakup (a.s.), Yusuf’una kavuşmak arzusuyla Allah’a yakarıp sabır temenni etmiştir. Leyla Hanım babası Moravîzâde Hamid Efendi için yazdığı mersiyesinde üzüntüsünü dile getirirken Hz. Yakup (a.s.) ve oğlu Hz. Yusuf (a.s.)’in bu meşakkatli ayrılığına şöyle atıfta bulunmaktadır:

Yûsuf’ından ki cüdâ düşdi Cenâb-ı Ya’kûb
Aybdır derd-i dile itme tesellî matlûb (TRKB.3/11)

I.5.6. Hz. Yûsuf (a.s.)

Hz. Yakup (a.s.)’un hem sîret hem de sûret olarak evlatlarının en güzeli Hz. Yusuf (a.s.)’tu. Hz. Yusuf (a.s.) mümtaz bir nesepten gelmesinin yanında nübüvvet, rüya tabiri

¹²² Topbaş, I, 321-322.

ilmi, dünya riyaseti, kıtlık ve bela zamanında halkına ve yakınlarına en güzel şekilde muamele etmek gibi üstün hasletlere de sahipti.¹²³

Şair, sevgilisinin divane gönlünü zincirle bağladığını ve artık *Yusuf* dahi olsa hiç kimseye meyletmeyeceğini ifade ederken güzellikte zirve nokta olan Hz. Yusuf (a.s.)'tan söz etmiştir:

*Öyle bend itdin ki köstekle dil-i divâneyi
Şimdi **Yûsuf** olsa yokdur gayre meyl ü rağbetim (G.86/3)*

Şair, döneminin önemli şahsiyeti Feyzi Efendi'nin oğlunun doğumu için kaleme aldığı tarihte onun gelişinin kâinata parlaklık verdiğini ve o temiz çocuğa güzelliği itibariyle *ikinci Yusuf* denilmesinin münâsip olacağını söylemektedir:

*Zihî nûr-ı mücessem makdemi ekvâna fer virdi
Sezâ dirler ise ol tıfl-ı pâke **Yûsuf-ı sâni** (TRH.29/2)*

Şair, sevgilinin güzelliğini *Yusuf*'un güzelliği olarak tanımlamaktadır:

*Bu letâfetle bu hâlet ile âh
İbni Ya'kûb ile berâberdir (G.41/3)*

I.5.7. Hz. Eyyûb (a.s.)

Eyyûb (a.s.), serveti, evlatları ve sahip olduğu nimetler hususunda imtihan olmuş bir peygamberdir. Her peygamberin bir imtihanı olduğu gibi Hz. Eyyûb (a.s.)'ün de en sıkıntılı imtihanı hastalığa dûçâr olmasıydı. Bütün sıkıntılara tevekkül, teslimiyet ve sabırla karşı koymuş ve sıkıntılara ilâhî rıza dahilinde nasıl karşı konulacağını göstermiştir.¹²⁴

Şair, babası için yazdığı mersiyesinde babasının Hz. Ali'nin aşkıyla Allah'a kavuştuğunu söylemekte ve Allah'tan kendilerine *Eyyûb* sabrı vermesini niyâz etmektedir:

*Vâsıl-ı kurb-ı Hudâ ola be-aşk-ı Haydar
Bize tâ mahşere dek hem vire sabr-ı **Eyyûb** (TRKB.3/14)*

¹²³ Topbaş, II, 50.

¹²⁴ Topbaş, III, 172-173.

I.5.8. Hz. Süleyman (a.s.)

Allah, Hz. Süleyman (a.s.)'a büyük bir saltanat bahşetmişti. Her peygambere bir imtihan düştüğü gibi Hz. Süleyman (a.s.)'ın da imtihanlarından biri servet sahibi olmasıydı.¹²⁵ Hz. Süleyman (a.s.)'ın karıncalar ile ilgili diyalogu Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçmektedir: “Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil orduları toplandı; hepsi bir arada (onun tarafından) düzenli olarak sevk ediliyordu. Nihayet Karınca Vadisi'ne geldikleri zaman, bir karınca: Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin! dedi.”(Neml, 17-18). Bu sözleri işiten Süleyman (a.s.)'ın cevabı ise şöyle olmuştur: “Hayır benim saltanatım geçicidir! Benim dünyevî hayatım da sınırlıdır. Bir kelime-i tevhîdin getirdiği saadet ise sonsuzdur.” Bu söylem onun tevazu ve kulluk bilincini yansıtmak açısından çok önemlidir.¹²⁶

Şair, Sivas müşîrliğine atanan bir zatı överken onu *Hz. Süleyman (a.s.)*'a benzetmiş ve *Hz. Süleyman (a.s.)* ile karınca arasında geçen olaya şöyle telmihte bulunmuştur:

İncinmedi bir mûr o Süleymân-ı haşemden

Deryâ-yı keremden

Endîşesi hep celb-i kulûb-ı zu'âfâdır

Dirlerse becâdır (MST.1/3)

Hâtem-i Tâî, cömertliğiyle ün salmış bir Arap şairi ve kabile reisidir. Yerleşim yerlerinin etrafına ateş yaktırarak yolunu kaybedenleri misafir etmek isteyen ve “Hayra verilen mal, israf olmaz” diyen bir zattı. Hz. Peygamber (a.s.) zamanında yaşamış lakin peygamberliğine yetişememişti.¹²⁷ Cömertliği yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için yaptığını dile getirmiş, “mal gider nam kalır” ifadeleriyle hatırlanmıştır.¹²⁸ Cömertliği noktasında Hz. Süleyman (a.s.)'ı Hâtem-i Tâî'den üstün tutan şair, II. Mahmud'u methederek onu hükümranlılığı ve adaleti noktasında *Hz. Süleyman (a.s.)*'a benzetmektedir:

¹²⁵ Topbaş, III, 109.

¹²⁶ Topbaş, III, 91-92.

¹²⁷ http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/hatem-i_tai

¹²⁸ Süleyman Tülücü, “Hâtim et-Tâî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 472-473.

Süleymân-ı zamân Mahmûd Hân-ı ma‘delet-unvân
Sezâ Hâtem olursa dergeh-i iclâline der-bân (TRH.17/1)

I.5.9. Hz. İsa (a.s.)

Hz. İsa (a.s.), ülü'l-azm peygamberlerdendir ve kendisine İncil gönderilmiştir. Hz. Adem gibi Allah'ın ruhundan üflemesiyle yaratılması hadisesi sebebiyle Hz. İsa (a.s.)'ya “Rûhullâh” denmiştir.¹²⁹ Annesi cennet kadınlarının sultanlarından Hz. Meryem'dir. Allah, O'nu gönderdiği ruhla (Cebrail) desteklemiştir¹³⁰ ve bu vesileyle Hz.İsa (a.s) dünyaya gelmiştir. Bir peygamber olarak bir çok mûcize göstermiştir. Bunlardan biri de ölüleri diriltme hadisesidir ki şair de beyitinde buna dikkat çekmektedir.

Şair, kendini överek *Hz. İsa gibi mucize nefesli* bir şair olduğunu ifade etmekte ve şiirleriyle ölülere dahi can vereceğini söylemektedir:

Benem ol şâ‘ir-i mu‘ciz-nefes ü İstî-dem
Medh-i destûr ile virmekde sözüüm mürdeye cân (K.5/31)

Şair, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i övdüğü bir tahmiste der ki, “ey padişahlar padişahı sen herkesten evvel dünyaya gelseydin ümmetin *Hz. Meryem'in oğlu* olurdu. Padişahım seni rehber edinen kimse nasıl övünmesin. *Meryem oğlu İsa* seni halis bir kalp ile bir an ansaydı yedi kat göğe ulaşırdı.” Rivayete göre Hz. İsa ikinci kat gökte, Hz. İbrahim yedinci kat göktedir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in adının anılması insanı Halil makamına ulaştırır.

Şehen-şâhâ eger teşrîf ideydin cümleden akdem
Olurdu ümmetin elbetde İbni Hazret-i Meryem
Nice fahr eylemez şâhım sana mensûb olan âdem
Anaydı İsi-i Meryem hulûs-ı kalb ile bir dem
İrerdî âsumân-ı heftümîne yâ Resûlâllah (THM.1/5)

¹²⁹ Topbaş, III, 289.

¹³⁰ Meryem 19/17.

I.6. BAZI DİNÎ ŞAHSİYETLER

I.6.1. Hz. Hızır (a.s.)

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Hızır'ın Hz. Musâ (a.s.) ile olan yolculuğu anlatılmıştır. (Kehf, 59-81). O, darda kalanların imdadına yetişen ve ab-ı hayatı içip ölmezliğe kavuşan bir zat olarak bilinir. Hatta öyle ki “kul sıkışmayınca Hızır yetişmez, Hızır gibi yetişmek” vb. tabirler halk arasında kullanılmaktadır.¹³¹

Sultan Abdulmecid'i öven şair, Allah'tan ona yardımcı olması ve *Hz. Hızır*'ı ona arkadaş kılması için dua etmektedir:

*Hak Te'âlâ itsün ol hâkân-ı âli-himmete
Lutfını yâver hemîşe **Hazret-i Hızır**'ı karîn (TRH.7/5)*

Şair, Halil Paşa-zâde Ârif Bey Efendi'nin ikinci kez Rum ili sadaret makamına atanması münasebetiyle yazdığı tarihte adı geçen zatı övmeye haddi olmadığını ifade etmekte ve kendisine düşenin, *Hz. Hızır*'ın ona yoldaş olması için dua etmek olduğunu söylemektedir:

*O zâtın medhini haddin midir ey kilk-i bî-implâ
Du'â eyle ana her maksadında **Hızır** ola hem-râh (TRH.14/5)*

I.6.2. Hz. Meryem (a.s.)

Hz. Meryem, İsa (a.s.)'nin annesi olup babası İmran annesi ise Hanne'dir. Hz. Meryem, iffet timsali salihe bir kadındı. Anne Hanne, Hz. Meryem'i Allah'a adayınca Hz. Zekerriyya (a.s.)'nin gözetiminde yetişmeye başlamıştır. Cennet kadınlarından Hz. Meryem'i Allah, Cebrail ile desteklemiş ve böylece Hz. İsa (a.s.) dünyaya gelmiştir.¹³²

Sıddîk Ali Baba'nın naatına tahmis yapan şair aşağıdaki beyitte, padişahlar padişahı olan Hz. Peygamber (a.s.)'in herkesten önce cihana gelmesi halinde ümmetinin Hz. Meryem'in oğlu Hz. İsa gibi olacağını ifade etmektedir:

¹³¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 22. bs., Kapı Yay., İstanbul 2004, s. 204.

¹³² Ömer Tellioglu, “Hz. Meryem (a.s.)”, I-VIII, *ŞİA*, İstanbul 2000, V, 190.

*Şehen-şâhâ eger teşrîf ideydin cümleden akdem
Olurdu ümmetin elbetde İbni **Hazret-i Meryem**
Nice fahr eylemez şâhim sana mensûb olan âdem
Anaydı İsi-i Meryem hulûs-ı kalb ile bir dem
İrerdî âsumân-ı heftümîne yâ Resûlâllah (THM.1/5)*

I.7. ÇÂR-YÂR

Çâr-yâr veya çehâr yâr terkibi, dört dost ve arkadaş anlamında Hz. Peygamber (s.a.v.)’den sonraki ilk dört halife olan Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali için kullanılan bir tabirdir.¹³³

Bir gazelini ehl-i beyt ve çâr-yâra ayıran şair, kendisinin çâr-yârın kapısından kovulmaması için Allah’a şöyle dua etmektedir:

*Kulun Leylâ’yı yâ Rab itme matrûd
Derinden **Çâr-Yâr-ı Bâ-Safâ’nın** (G.67/7)*

Bir rubaîsinde şair, çaresiz olduğunu düşmanının bilmesini istemez ve halini çehâr-yâra arz etmek istediğini şöyle belirtir:

*Böyle ser-mest gezüp bî-çâre
Hem-dem oldun yetişür ağyâra
Gidelim hâlini arz it Leylâ
Der-i vâlâ-yı **Çehâr-ı yâr’a** (R.2)*

I.7.1. Hz. Ebubekir

Lakapları Câmîu’l Kur’an, es-Sıddîk, el-Atik olan Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber (a.s.)’e iman edenlerin, raşit halifelerin ve aşere-i mübeşşerenin ilkidir.¹³⁴

Hz. Peygamber’in İsrâ mucizesinden sonra bu haberi duyan müşrikler Hz. Ebubekir’e koşmuş ve Hz. Peygamber’in sözlerini haber vermiştir. Hz. Ebubekir, şüphesiz o söylediyse doğrudur, deyişiyse Sıddîk makamının sultanı olmuştur. Şair, babasının vefatı üzerine yazdığı mersiyede Hz. Ebubekir’in Sıddîk oluşuna dikkat çekmekte ve babasının Mevlâ’nın huzuruna gidip ‘Sıddîk’la beraber olduğunu dile getirmektedir:

¹³³ Mahmud Rifat Kademoğlu, “Çiharyâr”, I-VIII, *ŞİA*, İstanbul 1999, II, 9-10.

¹³⁴ Ahmet Ağırakça-Sait Kızıllırmak, “Hz. Ebu Bekir es Sıddîk (r.a)”, I-VIII, *ŞİA*, İstanbul 1999, II, 151.

Sûy-ı Mevlâ'ya gidüp hem-dem-i Siddîk oldı
Çok mı eğlence olursa ana gülzâr-ı na'ım (TRKB.3/23)

Şeyh El-Burûsevî'nin vefatı üzerine şair, onun cisminin Mevlânâ'nın latif cismiyle bir olduğuna vurgu yapmakta ve Allah'ın onu *Siddîk olan Hz. Ebubekir* ile beraber eyleyeceğini söylemektedir:

Olup cism-i latîfi hubb-i Mevlânâ ile me'lûf
Anınçün Hazret-i Siddîk'a hem-dem eyledi Mevlâ (TRH.34/5)

Şair, çehâr-yârı konu ettiği gazelinde, *Hz. Ebubekir*'i inkâr edenlerin peygamberlerin yüzünü görmemesini temenni etmektedir:

İdenler Hazret-i Bû-Bekr'i inkâr
Cemâlin görmesünler enbiyânın (G.67/2)

I.7.2. Hz. Ömer

İkinci raşit halife olan Hz. Ömer, sert bir mizaca sahip olup henüz iman etmemişti ki, Hz. Peygamber'i öldürmeye karar vermişti. Fakat O'nu öldürmeye giderken vukû bulan olaylar onun iman etmesine vesile olmuştu.¹³⁵

Üç halifenin adını zikreden şair, *Hz. Ömer*, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin kölesi olduğunu söylemektedir:

Güneh-kârım eğerçi bendesiyim
Ömer Osmân Aliyyü'l-Murtazâ'nın (G.67/3)

I.7.3. Hz. Osmân

Raşit halifelerin üçüncüsü Hz. Osman'dır. Hz. Osman da Hz. Peygamber'e ilk iman edenler arasındadır. İki kızını da Hz. Osman'a veren Hz. Peygamber, ona "zinnureyn" (iki nur sahibi) demiştir.¹³⁶

Aşağıdaki beyitte şair, *Hz. Osman* ve iki halifeyi anmaktadır:

Güneh-kârım eğerçi bendesiyim
Ömer Osmân Aliyyü'l-Murtazâ'nın (G.67/3)

¹³⁵ Ömer Tellioglu, "Ömer b. Hattab", I-VIII, *ŞİA*, İstanbul 1999, II, 314-315.

¹³⁶ Ömer Tellioglu, "Osman b. Affân", I-VIII, *ŞİA*, İstanbul 1999, VI, 289-290.

I.7.4. Hz. Ali

Hz. Ali, Resûlullâh'ın amcasının oğlu ve dördüncü halifedir. Hz. Ali küçük yaştan itibaren Hz. Peygamber'in yanında büyümüştür. Hz. Hatice'den sonra İslâm'ı ilk kabul eden kişi olarak bilinmektedir. Hz. Peygamber, kızı Hz. Fatımâ'yı Hz. Ali'yle nikahlamıştır.¹³⁷

Şair, Hz. Ali için Alî, A'zam¹³⁸, dâmâd-ı Peygamber, dâmâd-ı Resûl, Fâtih-i Hayber, Haydar, Kerrâr, Mahrem-i Fahrû'n-nisâ¹³⁹, Melce', Mu'în-i zu'âfâ¹⁴⁰, Murtazâ, Mülk-i dîn hâkânî¹⁴¹, Sâki-i Kevser, Sıhr-ı Habîb-i Kibriyâ¹⁴², Şâh-ı velâyet¹⁴³, Râh-nümâ¹⁴⁴, Rehber-i ehl-i tarîk-i fukarâ, Sultân-ı bekâ, Şâh-ı bekâ, Şehr-yâr-ı evliyâ¹⁴⁵, Şîr-i Hudâ¹⁴⁶ vb. ifadeleri kullanmaktadır. Şairin Hz. Ali için kaleme aldığı bir müseddesi, bir gazeli mevcuttur.

Şairin bir ehl-i beyt aşığı olduğunu şiirlerinden anlamaktayız. Şair, Hz. Ali için Haydar sıfatını kullanmaktadır. Hz. Ali için kullanılan Haydar lakabı, "kerrâr" sıfatıyla birlikte "Haydar-ı Kerrâr (döne döne hamle yapan aslan)" şeklinde de görülür.¹⁴⁷ Şair, Hz. Ali'ye hitaben *Hayber fatihi*, zayıfların *sığınılacak merciî*, *Haydar*, *Kevser sunucu*, *Peygamber'in damadı* ifadelerine yer vermekte ve Hz. Ali'nin kölesi olan Kanber'e de atıf yapmaktadır:

Ey fâtiḥ-i Hayber Alî

Vey melce'-i ahkar Alî

Kerrâr hem Haydar Alî

Mevlâ-yı her Kanber Alî

Ey Sâki-i Kevser Alî

Dâmâd-ı Peygamber Alî (MSD.1/1)

¹³⁷ "Ali İbn Ebi Tâlib", I-VIII, ŞİA, I, 157-158.

¹³⁸ Bkz. TRKB.2/3.

¹³⁹ Bkz. MSD.1/4.

¹⁴⁰ Bkz. G.40/1.

¹⁴¹ Bkz. MSD.1/2.

¹⁴² Bkz. MSD.1/4.

¹⁴³ Bkz. TRKB.2/24.

¹⁴⁴ Bkz. G.40/1.

¹⁴⁵ Bkz. MSD.1/4.

¹⁴⁶ Bkz. MSD. 1/4.

¹⁴⁷ Pala, s. 199.

Kerbelâ'yı anan şair, Yezid'in Hz. Ali'nin kılıcından hiç çekinmediğini söylemekte ve onun kötülük isteyen, zevkine düşkün biri olduğunu dile getirmektedir:

İhtirâz eylemeyüp seyf-i Ali'den kat 'â
Ne cesâretle hücûm itdi sefih-i bed-hâh (TRKB.1/17)

Aşağıdaki beytin ait olduğu gazel, şairin “Haydar’dır” redifli gazelidir. Şair, *Resûl'ün damadı* olmanın büyük bir şeref olduğunu söylerken güçsüzlerin yol ehlinin rehberinin *Haydar* olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Bu ne devlet ne şerefdir ola dâmâd-ı Resûl
Rehber-i ehl-i tarîk-i fukarâ Haydar'dır (G.40/3)

Haydar'ın evlatlarına yakınlık duyanların cehennem ateşinden uzak olacağını şair şöyle dile getirmektedir:

Leylâ o şahsa âteş-i dûzah ba 'id olur
Kim ki tekarrub eyleye evlâd-ı Hayder'e (G.101/7)

Sevgilinin gamzesi âşık için bağra saplanan bir kılıçtır. Güzellik ve can ülkesi ancak sevgilinin kılıç olan gamzesiyle ele geçirilir.¹⁴⁸ Sevgilinin gamzesi aşığa umut bahşeden bir haldir. Şair, aşağıdaki beyitte sevgilisinin gamzesini Hz. Ali'nin *Zülfekar* adlı kılıcına benzetmektedir. Sevgilinin iki kaşını ise *Zülfekar*'ın çift başlı oluşuna atıfla âşığın yüreğine saplanan iki hançer olarak ifade etmektedir:

Gamzesi Zü'l-fekâr-ı Haydar'dır
İki ebrûsı iki hançerdir (G.41/1)

Murtazâ, Hz. Ali için kullanılan bir tabir olup “seçkin, beğenilmiş”¹⁴⁹ anlamlarına gelmektedir. Şaire göre, eğer insan Allah'ı bulmak için bir delil ve rehber istiyorsa *Murtazâ*'nın ayağının toprağına yüz sürmelidir.

Delil ü rehber istersen Hudâ'ya
Yüzün sür hâk-i pâ-y-ı Murtazâ'ya (TRKB.2/16)

Aşk ateşiyle göğsünü parçalayan şair, *Bekâ'nın padişahı olan Haydar*'dan merhamet ümit etmektedir:

¹⁴⁸ Pala, s. 162.

¹⁴⁹ Kanar, s. 852.

Nâr-ı aşkıyla anın sînemizi çâk idelim
Merhamet itse nola Şâh-ı Bekâ Haydar'dır (G.40/2)

Hz. Fatımâ için yazdığı gazelde şair, *Bekâ'nın sultanının* eşi olarak nitelediği Hz. Fatımâ'dan şehitlerin kanı için affedilmeyi dilemektedir:

Afv eyle suçum hûn-ı şehîdân için olsun
Ey zevce-i Sultân-ı Bekâ Hazret-i Zehrâ (G.8/6)

I.8. ÂL-İ ABÂ/ EHL-İ BEYT

Kur'an-ı Kerim'de "Ey ehl-i beyt! Allah, sizden kiri ve günahları gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister (Ahzâb/33)" buyrulmuş ve âyette geçen ehl-i beyt'in Âl-i abâ olduğu söylenmiştir. Âl-i abâ, Peygamberimiz, Hz. Ali, Fatımâ, Hasan ve Hüseyin'den müteşekkildir.¹⁵⁰ Hz. Peygamber (a.s.), Hasan ve Hüseyin'i, sonra Fatıma ve Ali'yi abâsı altına alarak onları ehl-i beyt olarak ifade etmiştir.¹⁵¹

Leylâ Hanım'ın divanında iki Âl-i abâ mersiyesi mevcuttur. Leylâ Hanım, divanında Âl-i abâ, âl-i Resûl, âl-i beyt, ehl-i beyt ifadelerini çokça kullanmakta ve onlara bağlılığını ifade etmekte, bir beytinde de Allah'tan kendisini onların sığınağında diriltmesini niyaz etmektedir:

Melâz u melce'im âl-i abâ kıl
O dem isyân ile oldukda mahşûr (TRKB.2/36)

Kerbela mersiyesinde şair, Hz. Fatımâtü'z-Zehrâ'nın iki gözünün ışığı Hasan ve Hüseyin'in, Hudâ'nın arşının süsü olduğunu söylemekte ve *âl-i abâ'nın* seyitlerinin cennet bahçelerinin gülleri olduğunu terennüm etmektedir:

Zîver-i arş-ı Hudâ gurre-i ayn-ı Zehrâ
Server-i Âl-i abâ verd-i riyâz-ı cennet (TRKB.1/11)

"Vâveylâ Der-Musîbet-i Âl-i Abâ" başlığıyla mersiye kaleme alan şair, ömrünü *âl-i beytî* medhetmeye adanmış istemektedir:

Hemân evsâf-ı âl-i beyte ömrüm
Cihânda tâ-be-mahşer ola mahşûr (TRKB.2/34)

¹⁵⁰ Pala, s. 19-20.

¹⁵¹ Ahmet Talât Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (haz. Cemal Kurnaz), H Yay., İstanbul 2009, s. 50.

Şair, günahkâr da olsa *Âl-i abâ*'nın kulu olduğunu ifade etmekte ve emniyet sebebinin onların dergâhı olduğunu vurgulamaktadır:

*Ne kadar mücrim isek Âl-i Abâ'nın kuluyuz
Anların dergehidir bâ'is-i emniyetimiz (G.42/6)*

Düşkün olduğunu, rahmete nail olma arzusunda bulunduğunu ve Resûl'den ümit kesmediğini yeminlerle dile getiren şair, *âl-i abâ*'nın kölesi olduğunu şöyle ifade etmektedir:

*Sâkiyâ rahma sezâyım billâh
Düşgünüm bî-ser ü pâyım billâh
Kesmem ümmîdi Resûlallâh'dan
Bende-i âl-i abâyım billâh (R.3)*

Şair, Kerbelâ'yı andığı bir mersiyesinde Yezid'in kâfirden şiddetli olduğuna bu olayın delil olduğunu söylemekte ve *Resûl'ün ehline* zerre kadar hürmet etmediğini vurgulamaktadır:

*Çünkü kâfirden eşedd olduğına burhândır
İtmedi zerre kadar âl-i Resûl'e hürmet (TRKB.1/9)*

Aynı terrib-i bentte *ehl-i beyt* ifadesini kullanan şair, *ehl-i beyt* zulmedenlerin isimlerini zikrederek onları kalpleri taşlaşmış kâfirler olarak tanımlamaktadır:

*Seng-dil kâfir idi Şimr ü Yezîd ü Mervân
Ehl-i beyte nice kasd eyleye imânu olan (TRKB.1/19)*

I.8.1. Hz. Ali

Daha önce şairin, divanında çâr-yâr başlığı altında Hz. Ali'ye nasıl yer verdiğinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla bu bölümde bir daha tekrarlanmamıştır.

I.8.2. Hz. Fâtıma

Leylâ Hanım şiirlerinde Hz. Fâtıma için Fâtımatü'z-Zehrâ, hayrû'n-nisâ, hayrû'l-betûl, mâder-i şâh-ı şühedâ, ihsân-ı Hudâ¹⁵², kân-ı atâ¹⁵³, mu'în-i fukarâ, Zehrâ¹⁵⁴,

¹⁵² Bkz. G.8/2.

¹⁵³ Bkz. G.8/5.

¹⁵⁴ Bkz. TRKB.1/25.

zevce-i sâkî-i Kevser, zevce-i Sultân-ı bekâ¹⁵⁵ vb. ifadeleri kullanmıştır. Leylâ Hanım'ın divanında Hz. Fatimâ'ya hitaben yazdığı *Hazret-i Zehrâ* redifli bir gazeli mevcuttur. Bu gazeldeki bir beytinde şair, Hz. Fatimâ'yı şehitlerin padişahının annesi ve fakirlerin yardımcısı diye yâd etmektedir:

Ey mâder-i şâh-ı şühedâ Hazret-i Zehrâ
Mahşerde mu'în-i fukarâ Hazret-i Zehrâ (G.8/1)

Kevser, Hz. Fâtıma'nın vasfidir. Kevser suresinin ilk âyetinde “biz sana Kevser'i verdik” buyurulması cennette Peygamberimize verilen bir havuz¹⁵⁶ olmakla birlikte Hz. Fâtıma olarak da yorumlanmıştır. Şair, “Allah'ım mahşer günü Kevser sunan Hz. Ali'nin eşi Hz. Fâtıma'yı sığınağım eyle” diye dua ederken dolaylı olarak Hz. Fâtıma'yı anmaktadır:

Îlâhî eyle yarın rûz-ı mahşer
Penâhım zevce-i sâkî-i Kevser (TRKB.2/23)

Şair, aşağıdaki beyitte isyan sızısının devası ve göz ilacının *Fâtımatü'z-Zehrâ*'nın yolunun toprağı olduğunu terennüm etmektedir:

Renc-i isyâna devâdır çekeyim kuhl-âsâ
Dîdeme hâk-i reh-i Fâtımatü'z-Zehrâ'yı (TRKB.8/24)

Ey gönül diye kendine seslenen şair, *kadınların en hayırlısı Fâtıma*'ya halini arzetmesini dilemektedir:

Dem-â-dem arz-ı hâcât eyle ey dil
Cenâb-ı Fâtıma hayrî'n-nisâya (TRKB.2/22)

Hz. Ali'ye hitap eden şair, *iffetlilerin hayırlısı Hz. Fâtıma*'nın hatrına suçunu bağışlamasını ve yüzünün nurunu gözünden sakınmamasını ümit etmektedir:

Bağışla cürmimi hayrî'l-Betûl'e
Gözümünden nûr-ı vechin itme mestûr (TRKB.2/38)

¹⁵⁵ Bkz. G.8/6.

¹⁵⁶ Bkz. TRKB.1/14.

I.8.3. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin¹⁵⁷, Hz. Peygamber (a.s)'in Hz. Fatimâ'dan olan torunlarındandır.

Leylâ Hanım, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i ismen zikretmekle birlikte onlar için dü-çeşm-i Mustafâ¹⁵⁸, evlâd-ı Haydar, Hasaneyn, iki gül-goncası¹⁵⁹, iki kurre-i ayn¹⁶⁰, iki sultan¹⁶¹, iki şeh-zâde¹⁶², imâm-ı evliyâ¹⁶³, nûr-ı dü-çeşm-i Zehrâ¹⁶⁴, sıbteyn¹⁶⁵, sıbteyn-i Ekrem vb. ifadeleri kullanmıştır.

Şair, yalnız Hz. Hüseyin için ise evlâd-ı Resûl¹⁶⁶, gurre-i ayn-ı Zehrâ¹⁶⁷, gül-gonca-i gülzâr¹⁶⁸, mahdûm-ı a'zam¹⁶⁹, mihr-i cihân-ârâ¹⁷⁰, server-i âl-i abâ, şâh Hüseyin¹⁷¹, şeh-zâde-i âlî-şân¹⁷², verd-i riyâz-ı cennet, ziver-i arş-ı Hudâ vb. ifadeleri kullanmıştır.

Yezid'e domuz diyerek zulmünü anan şair, Hüseyin'in halinin kalbine sıkıntı verdiğini söylemektedir:

Ne cür'et ile bilmem kahbe hınzîr

***Hüseyin**'i eyledi bu rütbe dil-gîr (TRKB.2/8)*

Hz. Hüseyin'in kanının gül misali ciğerde yara açtığını söyleyen şair, muhataplarını bu dertle kan ağlamaya şöyle davet etmektedir:

*Gül gibi hûn-ı **Hüseyin** açdı ciğerde yâre*

Sen de bu derd ile kan ağla Muharrem geldi (TRKB.1/3)

¹⁵⁷ Bkz. TRKB.8/1.

¹⁵⁸ Bkz. TRKB.2/4.

¹⁵⁹ Bkz. TRKB.2/11.

¹⁶⁰ Bkz. TRKB.3/18.

¹⁶¹ Bkz. TRKB.8/10.

¹⁶² Bkz. TRKB.1/21.

¹⁶³ Bkz. TRKB.2/11.

¹⁶⁴ Bkz. TRKB.1/25.

¹⁶⁵ Bkz. TRKB.1/29.

¹⁶⁶ Bkz. TRKB.8/3.

¹⁶⁷ Bkz. TRKB.1/11.

¹⁶⁸ Bkz. TRKB.1/2.

¹⁶⁹ Bkz. TRKB.2/3.

¹⁷⁰ Bkz. TRKB.8/21.

¹⁷¹ Bkz. TRKB.8/1.

¹⁷² Bkz. TRKB.8/9.

Şair, iki Kerbalâ mersiyesinde ve kardeşine yazdığı bir mersiye de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i birlikte yâd etmiştir. Kardeşi Hâlid için yazdığı mersiye de Allah'tan sabır dileyen şair, mahşer günü *Hz. Hasan* ve *Hz. Hüseyin*'den şefaât beklemektedir:

Çare ne bu dil ü câna vire sabrın Mevlâ

*Rûz-ı mahşerde şefî' ide **Hüseyin** ü **Hasan**'ı* (TRKB.5/17)

Şair'in Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i kastederek Hasaneyn (iki Hasan) ifadesini de kullandığını görmekteyiz. Şair aşağıdaki beyitte, “gelin göğsümüzü acıyla *Hasan* ve *Hüseyin*'in aşkıyla parçalayalım. Evveliden yaralı olan gönlü paramparça edelim” diyerek Hasaneyn'i anmaktadır:

***Hasaneyn** aşkına gel sînemizi çâk idelim*

Şerhalarla dil-i mecrûhı zahım-nâk idelim (TRKB.8/14)

Hz. Hasan ve *Hz. Hüseyin*'in zamanın gamını çektiklerini ve onlara merhamet edilmediğini şöyle ifade etmektedir:

Âkıbet anlara rahm eylemeyüp kıydı felek

*Ben kimim böyle gam-ı dehri görünce **Hasaneyn*** (TRKB.3/17)

I.9. ASHÂB

Ashâb, Peygamberimizin en yakın arkadaşları anlamındadır. Şair, ashâb lafzını iki yerde¹⁷³ kullanmasının yanı sıra Peygamberin şairlerinden Hassan b. Sâbit'e de gönderme yapmaktadır.

Şair, Peygamber'in ehline ve *ashâbına* her nefeste bin kere selâm ile duâ etmektedir:

*Âl ü evlâd ile **ashâbına** yâ Rab bu du'âm*

Her nefesde ola bin kerre tahiyât u senâ (TRKB.1/30)

I.9.1. Hassân b. Sâbit

Hassân b. Sâbit, Hz. Peygamber (a.s.) zamanında yaşamış bir şair olması yanında ayrıca Hz. Peygamber (a.s.)'in “Rûh'ul-kuds (Cebrâil) sana yardım etsin!” diye

¹⁷³ Bkz. TRKB.8/27.

şairliği için dua ettiği bir sahabîdir. Hassân, Hz. Peygamber (a.s.)'in kendisi için yaptırdığı minbere çıkararak, müşrikleri yerip Peygamberimizi övmüştür.¹⁷⁴

Şair, aşağıdaki beyitte kendi şairliğini övme maksadıyla, “yakıcı şiirimi *Hassân*¹⁷⁵ beğenirken kimse şiir parçası kadar kıymetimi bilmedi” diyerek sitem etmektedir:

Bilmedi kimse hazef-pâre kadar kıymetimi
*Şi'r-i pür-sûzıma tahsîn ider iken **Hassân** (K.5/30)*

I.10. İSNÂ AŞER

Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin ile Hüseyin'in neslinden gelen dokuz kişiye on iki imam anlamında eimme-i isnâ aşer denilmektedir. Divan şiirinde kısaca isnâ aşer şeklinde de zikredilen on iki imam Şîîler tarafından, masum kabul edilmektedir. Bu imamlar şunlardır: 1. Aliyyü'l-Murtazâ (Hz. Ali), 2. Hasanü'l-Müctebâ (Hasan), 3. Hüseynü's-Şehîd (Hüseyin), 4. Ali Zeynelâbidîn, 5. Muhammed Bâkır, 6. Câferü's-Sâdık, 7. Musâ Kâzım, 8. Aliyyü'r-Rızâ, 9. Muhammed Takiyüddin, 10. Aliyyü'n-Nakiyyü'l-Hâdî, 11. Hasanü'l-Askerî, 12. Mehdî.¹⁷⁶

Leylâ Hanım şiirlerinde çeşitli vesilelerle on iki imamdan söz etmiştir. Mesela bir beytinde şair, Allah'ın kendisini *İsnâ aşer*in kapısından uzak eylememesi için şöyle dua etmektedir:

Bu kara yüzli Leylâ'yı İlâhî
Der-i “İsna Aşer”den eyleme dûr (TRKB.2/35)

Bir başka beytinde şair, ehl-i bâtın *on iki imamın* kapısından başka iltica edecek yerlerinin olmadığını şöyle ifade etmektedir:

Der-i “İsnâ Aşer”den gayri bâba
Gider mi ehl-i bâtın ilticâya (TRKB.2/21)

Şair, bir rubâisinde *on iki imama* olan bağlılığını ifade ederken bedenim, canım, baba ve ecdadım onlara feda olsun demektedir:

İtdi gam kaddimi ol rütbe dü-tâ
Değil aynımda ne dünyâ ukbâ

¹⁷⁴ Hüseyin Elmalı, “Hassân b. Sâbit”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 399.

¹⁷⁵ Bkz. TRKB.4/30, TRH.35/4.

¹⁷⁶ Ethem Ruhi Fıglalı, “İsnâaşeriyye”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 142-143.

Cism ü cânım da eb ü ecdâdım
Ola “İsnâ Aşer”e cümle fedâ (R.4)

Şair, genel olarak on iki imamın tümünden söz etmekle birlikte on iki imamdan olan Zeyne'l-Abidin ve Muhammed Mehdî'yi ismen zikretmiştir. Şair, bir beytinde Zeyne'l-Abidin'in adını *Zeynü'l-İbâd* şeklinde anarak onun yüzünün nurunun yeri ve göğü süslediğini şöyle anlatmaktadır:

Virüp Zeynü'l-İbâd'ın nûr-ı vechi
Cihânda zîneti arz u semâya (TRKB.2/18)

Ey dil diye gönlüne seslendiği bir şiirinde şair, muttakilerin önderi diye nitelediği on iki imamdan *Muhammed Mehdî* ile hidâyeti bulması noktasında kendi kendine öğütte bulunmaktadır:

Muhammed Mehdî ile ihtidâ it
Ki bunlar oldı serdâr etkiyâya (TRKB.2/19)

I.11. DİĞER BAZI ŞAHISLAR

I.11.1. Yezîd

Yezîd, Muaviye'nin oğlu, Hz. Peygamber ve onun davetine düşmanca tavır sergileyen Emevî hanedanına mensup biridir. Kerbelâ hadisesinde ehl-i beyte kasteden kişidir. Kerbelâ'da Hz. Hüseyin ve yanındakilerin başları gövdelerinden ayrılmış, vücutları soyulmuştur.¹⁷⁷

Leylâ Hanım, divanının muhtelif yerlerinde ona nefretle atıf yapmaktadır. Şair, zahide hitaben, “biz aşk ehliyiz Mustafa ve Ali'yi sevenleriz ve gece gündüz *Yezîd*'in canına lanet ederiz” derken ehl-i beyt sevgisini ortaya koymaktadır:

Ehl-i aşkız Alevî Mustafavîyüz zâhid
Gice gündüz ideriz cân-ı Yezîd'e la'net (TRKB.1/10)

Yezîd'i eşek olarak niteleyen şair, onun Kerbelâ günü evlâd-ı Resûl'e zulmettiğini şöyle ifade etmektedir:

Bak Yezîd'e ne utanmazmış o harr-ı nâ-pâk
Bu kadar zulme neden eyledi bilmem cür'et (TRKB.1/8)

¹⁷⁷ Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağında Halife Yezid b. Muaviye*, Kayıhan Yay., İstanbul 2001, s. 33, 265.

Aşağıdaki beyitte şair, Yezîd'e *köpek* ve *kafir* ifadelerini kullanarak onun cehennem ehli olduğunu dile getirmektedir:

Ehl-i dûzah görüp ol **kelbi** iderler nefret
Meğer ol **kâfire** mahsûs ola ancak nîrân (TRKB.1/23)

Şair, Yezîd'e olan öfkesini ifade ederken ondan *Yezîd ibni Yezîd* diye söz etmekte ve onun hiç utanmadan evlad-ı Resûl'e kıydığını şöyle dile getirmektedir:

Hîç âr eylemeyüp Hazret-i Peygamber'den
Kıydı evlâd-ı Resûl'e o Yezîd ibni Yezîd (TRKB.8/3)

Şair, bir beytinde Yezîd'e karşı olan hissiyatını dile getirirken ona olan öfkesinden dolayı babası Muaviye'yi de *sefih* olarak nitelemektedir:

Bu günde kast idüp âl-i abâya
Yezîd ibni sefih ehl-i cehennem (TRKB.2/6)

I.11.2. Mervân

Mervân, Hz. Osman'ın amcası Hakem b. Ebü'l-Âs b. Ümeyye'nin oğludur. Ümeyye ailesinin yaptığı gibi Hz. Osman'ın katillerini bulup cezalandırmak için Hz. Ali'ye karşı tavır almıştı. O da kendi zamanında Kerbelâ hadisesine zemin hazırlamış, Hz. Ali'ye biat etmemiştir. Hezimete uğradıktan sonra Hz. Ali'ye biat etse de ona açıktan destek vermemiştir.¹⁷⁸

Şair, ehl-i beyte kastedenleri taş yürekli nitelediği kişiler arasında *Mervan*'ı da zikretmektedir:

Seng-dil kâfir idi Şimr ü Yezîd ü Mervân
Ehl-i beyte nice kasd eyleye imânı olan (TRKB.1/19)

I.11.3. Şimr

Şimr, Hz. Hüseyin'i şehid eden kişidir. *Şimr*, Yezîd ve Mervân'ın¹⁷⁹ taş yürekli olduklarına vurgu yapan şair, imanı olanın ehl-i beyte kastedemeyeceğinden söz etmektedir:

Seng-i dil kâfir idi Şimr ü Yezîd ü Mervân
Ehl-i beyte nice kasd eyleye imânı olan (TRKB.1/19)

¹⁷⁸ İrfan Aycan, "Mervân I", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 225-226.

¹⁷⁹ http://tr.wikipedia.org/wiki/Kerbel%C3%A2_Olay%C4%B1

I.12. KAZÂ

Şair, kader lafzına yer vermemiştir. Kelime anlamı “hükmetmek; muhkem ve sağlam yapmak; emretmek, yerine getirmek” olan kazâ, “Allah’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesi” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁸⁰

Divanında Mevlânâ’ya bağlandığını söyleyen şair, onun *kaza* çölündeki yolunu izlediğini dile getirmektedir:

Levha-i dilde ben o şâhen-şehi
Seyr idüp oldum o zamân vâlihi
Geşt iderek deşt-i kazâda rehi
Eyledi âhum kara mihr ü mehi... (TSM.1/1)

Şaire göre, *kaza*, Hudâ’nın emridir. Bu yüzden kazaya rıza göstermek gerekir, çünkü felekle mücadele boşunadır.

Kazâya râzıyız emr-i Hudâ’dır
Yeter çarh ile bîhûde cedel hayf (TRH.52/5)

Hallâc-ı Mansûr, “Ene’l-hak” dediğinden infaz edilmişti. O, ben Hakkım demekle Haktan olduğunu vurgulamıştı. Buna atıfla mecâzî aşkı dile getiren şaire göre, âşıklar sevgilinin kâkülü ile (idam sehpasında) asılı iken *kaza* celladı henüz Mansûr’a elini vurmamıştı. Yani Mansûr’a *kaza* celladı dokunmadan evvel sevgili âşığı çoktan kendine bağlamıştı. Zira aşk, varlığın özüydü. Ne Mansûr’la başladı ne de onunla bitecek.

Urmamışdı destini Mansûr’a cellâd-ı kazâ
Kâkülün zencîrine âşıkların ber-dâr iken (G.92/4)

I.13. ÂHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

I.13.1. Âhîret

Âhîret hayatı, kıyamet koptuğu vakit her varlığın dünya hayatını terk etmesiyle başlayacaktır. Dünyada yapılan amellere göre varlıklar cennet veya cehenneme girecektir.¹⁸¹

Şair, divanında ahîret, ukbâ gibi lafızlar kullanmıştır.

¹⁸⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *DİA*, Ankara 2002, XXIV, 58.

¹⁸¹ Pala, s. 12.

Leylâ Hanım, şair olan dayısı Keçecizâde İzzet Mollâ'nın vefatı üzerine kaleme aldığı mersiyesinde onun me'vâ cennetini mekan edindiğini ifade etmekte ve Allah'ın onu *ahirette* Hassan b. Sâbit ile haşır etmesi için şöyle dua etmektedir:

Gitdi ne çâre eyledi me'vâyı cilve-gâh
Ukbâda mahşûr eyleye Hassân ile İlâh (TRKB.4/30)

Şair, “akıllı isen köhne dünyayı elde etmeye çalışma. Kalınacak yegane yer olan *ahireti* mamur kılmaya bak” derken dünyanın gelip geçici, âhiretin ise kalıcı olduğunu vurgulamakta ve âkilin, daimî olanı geçici olana tercih edeceğini belirtmektedir:

Âkil isen köhne dünyâyı çalışma yapmağa
Âhîret menzil-gehin ta'mîr kıl budur ehem (TRH.38/2)

I.13.2. Kıyâmet/ Mahşer/ Haşır

Beyitlerde haşır, kıyamet, mahşer, rûz-ı ceza, rûz-ı hesap, rûz-ı mahşer, rûz-ı rûstahîz gibi adlarla zikredilen kıyamet, yaratılmış iradeli varlıkların diriltilerek dünyada yaptıklarının hesabını vereceği bir andır. Kıyamet, dünya hayatının son bulup ahiret hayatının başladığı bir noktadır.

Şair, Kerbelâ'yı andığı bir beytinde Hz. Hüseyin ve ehlinin susuzluktan ölmüş olmaları nedeniyle Fırat nehrinin utanıp pişmanlık gözyaşları döküleceğini ve Hz. Ali'nin şehid edildiği Kûfe diyarında *mahşere* dek bitki yeşermeyeceğini şöyle terennüm etmektedir:

Utanup âb-ı Furât eşk-i nedâmet döksün
Bitmesün mahşere dek Kûfe diyârında giyâh (TRKB.1/15)

“Ey gönül o *mahşer günü*nü anıp hemen Kerbelâ şehidlerine ağla” diyen şair, Kerbelâ'yı adeta mahşer gününe benzetmektedir:

Anup ey dil o rûz-ı rûstahîzî
Heman ağla şehîd-i Kerbelâ'ya (TRKB.2/17)

Keçecizâde İzzet Mollâ'nın vefatı üzerine yazdığı tarihte şair, onu yine Hassan b. Sâbit ile anmakta ve *ceza günü* onunla haşır olması için dua etmekte ve yegâne diriltici olan Allah'tan onu söz kapısında selâmete erdirmesini dilemektedir:

*Hazret-i Hassân ile rûz-ı cezâda haşr idüp
Darb-ı nutk ile halâs ide anı Hayy-ı İlâh (TRH.35/4)*

Şair, bir naatında yer alan aşağıdaki beytinde, isyanıyla *dirildiği* zaman onu şefaath kapısından mahrum etmemesini Hz. Peygamber'den şöyle dilemektedir:

*Beni bâb-ı şefâ'atten inâyet kıl ba'îd itme
Bu isyânımla mahşûr oldığım dem yâ Resûlallâh (G.103/3)*

Şair, sevgiliye olan aşkını ifade ederken de kıyametle ilgili mefhumlara yer vermiştir. Şair, ayrılık ateşinin onu yandırdığını ve sevgilinin salınarak yürüyüşünü düşünse gönlünde *kıyamefi* yaşayacağını terennüm etmektedir:

*Yakdı yine yandırdı beni âteş-i fûrkat
Fikr eylese refâtârını dil özge kıyâmet (G.16/1)*

Ey vefasız sen güzellik âlemini andın. Bana ise cihan zevkini *hesap günü* etdin, derken şair, *rûz-ı hisâb* terkiibini kullanmaktadır:

*Yâd ile ey bî-vefâ âlem-i âb itdin âh
Zevk-i cihânı bana rûz-ı hisâb itdin âh (G.99/1)*

Şair, ay yüzlü sevgilinin yabancılara yüzünü göstermesi halinde dünyada *kıyamet günü* olacağını söylemektedir:

*Bîgânelere arz-ı cemâl itse o meh-veş
Dünyâda o dem rûz-ı kıyâmet budur işte (G.100/4)*

Bilindiği üzere yaşadığı dönemde Leylâ Hanım hakkında çeşitli söylentiler vârid olmuştur.¹⁸² İnsanlar ne derse desin, yeter ki kara yüzüm *ceza günü* ak olsun diyerek şair, bu dedikodulara cevap vermiştir:

*Bu kara yüzüm ağ ola da rûz-ı cezâda
Şimdi bana dünyada ne dirlerse disünler (G.37/5)*

I.13.3. Âhir zamân

Âhir zamân, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in İslâm'ı tebliğinden başlayıp kıyametin kopmasına kadar süren bir zaman dilimidir. Bu yüzden Hz. Peygamber (a.s.) “Âhir zaman Peygamberi” yani “Son Peygamber” olarak ifade edilmektedir.¹⁸³

¹⁸² Arslan, s. 33-36.

¹⁸³ “Âhir Zaman”, I-VIII, ŞİA, I, 100.

Şair, divanında sadece bir kez âhir zaman ifadesini kullanmıştır. Hz. Peygamber'in *âhir zamanda* ümmetinin isyan içinde olacağını buyurduğuna dair hadisi meâlen şöyle aktarmaktadır:

*Buyurdun ümmetim isyân ider âhir zamân olsa
Meseldir afv olur hâl-i zamâne yâ Resûlallâh (G.104/3)*

I.13.4. Dü-âlem

Farsça ve Arapça kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan “dü-âlem” tabirinden kasıt dünya ve ahirettir ki bazen şairin divanında iki âlem olarak da açık bir şekilde geçmektedir.

Şair, Hz. Peygamber için, “Sen *iki âlemde* kölelerin yardımcısı ve devrin padişahısın, senin gibi ikram sahibinin kapısından kimse boş çıkmaz, âşık, aşk potasında erir, canı kalmaz, ey ay yüzlü, sana âşık olan hayatta olduğu müddetçe rahat uyuyamaz” derken *dü âlem* ifadesini kullanmaktadır:

*Mu 'înisin dü-âlemde gedâ vü şâh-ı devrânın
Kapasında tehî çıkmaz senin gibi kerem-kârın
Erir hep pûte-i aşk içre kalmaz cânı insânın
Girer mi hâb-ı râhat aynına âşık olan cânın
Var iken tende cân sen meh-cebîne yâ Resûlallâh (THM.1/11)*

Bir gazelinde Hz. Ali'nin vasıflarını sayan şair, onun *iki âlemde* yol gösterici ve mahşer günü zayıfların yardımcısı olduğundan bahsetmektedir:

*İki âlemde bize râh-nümâ Haydar'dır
Rûz-ı mahşerde mu 'în-i zu 'âfâ Haydar'dır (G.40/1)*

I.13.5. Kabir

Kabir, ölülerin konulduğu mezardır. Ölünün defnedilmesiyle dirilişe kadar kalınacak mekândır.

Şair, döneminin devlet büyüğünün vefatı üzerine kaydettiği tarihte, ecelin onun yakasını tuttuğunu ve böylece fâni dünyadan el çektiğini söylemekte ve sonsuz olan Allah'ın onun *kabrini* cennet bahçesine çevirmesi için dua etmektedir:

Şimdi fenâdan çekdi el tutdı girîbânın ecel

Kabrin Hudâ-yı Lem-yezel kalsun gülistân-ı cinân (TRH.51/3)

I.13.6. Cennet ile İlgili Mefhumlar

I.13.6.1. Cennet

Kelime anlamı olarak “örtmek, gizlemek” anlamına gelen cennet, cenn kökünden gelmekte olup “bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe” mânasına gelir. Öyle ki, ebedî bir yer olarak tahayyül edilen cennet, bahçe görünümünde zihinlerde canlanır.¹⁸⁴

Şairin şiirlerinde bâb-ı cennet¹⁸⁵, bağ-ı behişt¹⁸⁶, bağ-ı cennet, behişt¹⁸⁷, behişt-âsâ¹⁸⁸, cennet¹⁸⁹, cennet-i a'lâ, cinân, ehl-i cennet¹⁹⁰, riyâz-ı cennet ifadeleri yer almakla birlikte gülistan-ı cinân¹⁹¹ tabiriyle cennet gül bahçesi olarak anılmaktadır.

Sevgilinin bulunduğu sokağı cennet-i a'lâ'ya benzeten şair, cennette hiçbir endişe ve sıkıntının olmayışına atıfla sevgiliye hitaben, “sokağında bana cefalar etme; zira ay yüzlüm *cennet-i a'lâ*'da azap olmaz” demektedir:

Ser-i kûyunda bana cevr ü cefâlar itme

Olmaz ey mâh-veşim cennet-i a'lâda azâb (G.9/4)

Şair, fenâ âlemi olan dünyanın köşe köşe *cennet bağı* olsa bile bir bakışa bile değmeyeceğini, çünkü gönlün yalnızca bekâ istediğini şöyle dile getirmektedir:

Gûşe gûşe bâğ-ı cennet olsa da itmez nigâh

Öyle âcizdir fenâdan kim bekâ ister gönül (G.72/2)

Şair, aşağıdaki beyitte Hz. Hüseyin'i *cennet bahçesinin* gülleri olarak tasvir etmektedir:

Zîver-i arş-ı Hudâ gurre-i ayn-ı Zehrâ

Server-i Âl-i abâ verd-i riyâz-ı cennet (TRKB.1/11)

¹⁸⁴ M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *DİA*, Ankara 2002, VII, 374.

¹⁸⁵ Bkz. G.89/7.

¹⁸⁶ Bkz. TSM.2/3.

¹⁸⁷ Bkz. Ş.2, TRH.34/9, TRH.38/5.

¹⁸⁸ Bkz. G.91/2, TRH.19/5, TRH.55/5.

¹⁸⁹ Bkz. G.69/2, K.4/1.

¹⁹⁰ Bkz. TRKB.8/2.

¹⁹¹ Bkz. TRH.34/7.

Bir naatında şair, Hz. Peygamber’e hitaben, “ya Resûlallâh, isyan hastalığına mübtelâ olan bizlere ilaçsın, *cennet* yolunda bize kılavuzsun” demektedir:

Alîl-i derd-i isyâna devâsın yâ Resûlallâh
Bize sûy-ı cinâna reh-nümâsın yâ Resûlallâh (G.102/1)

I.13.6.2. Me’vâ/ Firdevs/ Adn/ Na’îm

Şair, divanında me’vâ¹⁹², na’îm¹⁹³, adn¹⁹⁴ ve firdevs¹⁹⁵ cennetlerinin isimlerine yer vermektedir. Kimi zaman bu cennet isimlerini “dâr (ev)” kelimesiyle anmaktadır.

Merhum kardeşi için yazdığı mersiyesinde şair, onun ömür tanesinin fenâ bağından düştüğünü ve ruh kuşunun *naîm* bahçesine gittiğini vurgulamaktadır:

Dâne-i ömri meded bâğ-ı fenâdan bitdi
Murg-ı rûhı süzilüp bâğ-ı na’îme gitdi (TRKB.5/12)

Şair, süt kardeşi olan Ârif Bey’in vefatına tarih düşürerek onun *me’vâ* gül bahçesini mekân kıldığını dile getirmektedir:

Gitdi âlemden redâ’an dâderim
Gülşen-i me’vâyı kıldı cilve-gâh (TRH.36/1)

Allah’ın müminlere görüneceği cennet Adn cenneti olduğundan cennetlerin en üstünü Adn cennetidir.¹⁹⁶ Bir devlet büyüğünün vefatı üzerine şair, Rabb, ahirette *adn cennetini* ona mekân kılsın, diyerek şöyle dua etmektedir:

Ukbâda ol Rabb-i İlâh itmez mi adni cilve-gâh
Eyyâm-ı mâh-ı rûzede oldı bu âlemden revân (TRH.51/4)

Şair, sevgilinin yüzünü Kâbe olarak nitelendirmekte ve firdevs cennetine benzetmektedir. Sevgilinin cefasına serzenişte bulunan şair, sevgilinin Kâbe ve *pek yüksek firdevs cenneti* olan yüzünde azap olmayacağını söyleyerek sevgilinin vefasını dilemektedir. Nasıl cennette azap olmaz ise sevgilinin cennet yüzünde de cefa olmamalıdır.

¹⁹² Bkz. TRH.54/5, TRKB.1/12.

¹⁹³ Bkz. TRH.50/1, TRKB.1/12.

¹⁹⁴ Bkz. TRH.37/4, TRH.50/7.

¹⁹⁵ Bkz. MRB.3/5.

¹⁹⁶ Pala, s. 88.

*Ka'be-i rûyunda cevri itmek revâ mı sevdiğim
Kimseye olmuş mudur firdevs-i a'lûda azâb (K.2/16)*

I.13.6.3. Hûri/ Gılmân

Gılmân, “cennet hizmetkârları” demek olup kelime anlamı “tüyü ve bıyığı çıkmamış delikanlı” anlamındadır. Gılmânın, nurdan yaratılmış, güzellik ve saflığın timsali olan çocuklardan oluşacağına inanılır. Cennetliklerin hizmetkârları olan bu süslü gençlerin dişilerine de hûri denir.¹⁹⁷

Babasının vefatı üzerine şair, “merhametli olan Allah, ona *hûri ve gılmân* ile ikram etsin, Peygamber de Hâmid beni övmüştür diye cennette ona şefaatta bulunsun” diyerek dua etmiştir:

*Hûr u gılmân ile ikrâm ide Rabb-i Erham
Hâmid'imdir diye cennetde Resûl-i Ekrem (TRKB.3/20)*

I.13.6.4. Kevser

Kur'ân'da Kevser suresi olmasının yanında Kevser, cennette Peygamberimiz'e verilmiş bir havuzdur. Onun süttten beyaz, baldan tatlı, kardan soğuk ve kaymaktan yumuşak olduğu da söylenmektedir.¹⁹⁸

Bir Âl-i abâ mersiyesinde şair, ayrılık ateşinden yandığını söylemekte ve Hz. Ali'den susamışlara *Kevser* suyu ile himmet etmesini istemektedir.

*Yeter yandık yeter sûz-ı firâka
İtâşa âb-ı Kevser eyle himmet (TRKB.2/25)*

I.13.7. Cehennem

Cehennem, iman etmeden ölenler ile suçları bağışlanmayan günahkârların gireceği, ebedî ateş yeridir. Hatta cehennemın hiç sönmeyecek bir ateş olduğu ve orada bir iğne deliği kadar yer açılması halinde bütün dünyanın yanacağı söylenir.¹⁹⁹

Leylâ Hanım divanında *cahîm*²⁰⁰, *cehennem*²⁰¹, *dûzah*, *nâr-ı cahîm*, *nîran* lafızlarını kullanmıştır. Şair, bir münacatında *cehennemden* Allah'a şöyle sığınmaktadır:

¹⁹⁷ Pala, s. 167.

¹⁹⁸ Pala, s. 268.

¹⁹⁹ Pala, s. 85.

²⁰⁰ Bkz. TRH.22/4.

²⁰¹ Bkz. TRKB.4/4, TRKB.2/6.

Leylâ kulunî âteş-i aşkınla kebâb it
Dûzahda koyup yakma anı nâra İlâhî (G.121/7)

Cahîm, cehennem katmanlarından olup “kat kat yanan, alevi ısı derecesi yüksek ateş”²⁰² anlamına gelir. Şair, zahide hitaben, “gel zahid beni *cehennem*in şiddetiyle korkutma. Zira cehennem ateşi benim aşkıma nisbetle bir şey değildir” derken aşkının ateşinin *cehennem* ateşinden büyük olduğunu vurgulamaktadır:

Şiddet-i dûzahla korkutma beni gel zâhidâ
Aşkıma nisbet benim bir şey midir nâr-ı cahîm (G.75/4)

Divan edebiyatında zahid ve rind unsurları birbirine zıt iki kavramdır. Buradaki zahid kavramına verilen anlam dinin şekilciliğini ön planda tutan kişi demektir.²⁰³

Şair, bir gazelinde Hz. Peygamber’e hitaben, kara yüzüyle *cehennem*den dahi utanacağını ifade ederek cennete layık olmadığını söylemektedir:

Bu kara yüzle dûzahdan dahi şerm eylerim billâh
Değil Leylâ kulun lâyıık cinâne yâ Resûlallâh (G.104/7)

Şair, Kerbelâ’yı yad ettiği bir mersiyesinde Yezid’i kastederek *cehennem* ehlinin dahi ondan nefret ettiğini söylemekte ve hatta ona köpek, kâfir diyerek *ateşlerin* ancak ona mahsus olduğunu vurgulamaktadır:

Ehl-i dûzah görüp ol kelbi iderler nefret
Meğil ol kâfire mahsûs ola ancak nîrân (TRKB.1/23)

I.13.8. Arasât

Arasât, kıyamet günü tüm insanların Allah’ın huzurunda toplandıkları yerdir. Buna atıfla bir Âl-i abâ mersiyesinde şair, Hz. Ali’den *Arasât* günü lutuf dilemektedir:

Lutf idüp afv eyle cürmimizi yevm-i arasât
İdelim âline ashâbına yüz bin salavât (TRKB.8/27)

²⁰² Bekir Topaloğlu, “Cehennem”, *DİA*, Ankara 2002, VII, 227.

²⁰³ Pala, s. 488.

I.13.9. Azâb

Azâb, dünyada insanların işlediği günahların bedeli olarak yaşayacağı bir durumdur. Şair, bir Kerbelâ mersiyesinde Yezid'i kastederek onu cehennemin dahi kabul etmeyeceğini ve zulmü kadar şiddetli *azâp* görmesini dilemektedir:

*Bilmem ol kelbi cehennem de kabûl eyler mi
İtdiği zulmi kadar olsun azâbı teşdîd (TRKB.8/6)*

Mecâzî aşkı dile getirdiği beytinde sevgilinin yüzünü Kâbe'ye ve firdevs cennetine benzetererek, cennette *azâp* olmadığını vurgulayan şair, sevgilinin yüzünde cefayı değil tebessümü tatmak istemektedir:

*Ka'be-i rûyunda cevritmek revâ mı sevdiğim
Kimseye olmuş mudur firdevs-i a'lâda azâb (K.2/16)*

I.14. DİĞER İTİKÂDÎ MEFHURLAR

I.14.1. Ecel

Ecel, muayyen bir vakitten sonra Allah'ın Azrâil meleği vasıtasıyla kullarının canını aldığı zamandır.

Şair, *ecel* elinden âlemde kimsenin kurtulamayacağını ve nihayetinde her fakir ve zengin *ecel* kadehinden içeceğini belirtirken *dest-i ecel* ifadesiyle *eceli* kişileştirmektedir.

*Olmayup dest-i ecelden kimse âlemde halâs
Âkıbet câm-ı ecelden nûş ider ednâ vü bây (TRH.37/1)*

Şair, sevgilinin gamze oklarıyla bin kez ölse de bu *azâptan* kurtulmak istemeyeceğini ve aşk yolunda *ecelden* korkmayacağını sevgiliye şöyle duyurmaktadır:

*Râh-ı aşkında beni sanma ecelden havf ider
Göz göre gamzenle bin kan eylesen itmey ferâğ (G.56/4)*

I.14.2. Rûh

Ana rahminde oluşması sırasında Allah'ın izniyle melek tarafından insana üflenen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikattir.²⁰⁴

²⁰⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Ruh", *DİA*, Ankara 2002, XXXV, 187.

Bir beytinde şair, Ravza-i mutahharanın havasının insana *ruh* bahşettiğini vurgulamaktadır.²⁰⁵

*Sen ol sultân-ı a'zamsın ki ravzan nûr ile memlû
Gubâr-ı dergehin bir als çeksem dîdeme yâ hû
Hevâsı cism ü câna **rûh**-bahşâ hâki anber-bû
Fezâsı dil-güşâ âb-ı hayât-efzâ güli hoş-bû
Değil mi cennetü'l-me'vâ Medîne yâ Rasûlallâh (THM.1/6)*

Bir muammasında şair, kastettiği şeylerin (ipek böceği) ilk merhalede *ruhsuz* olduklarını şöyle belirtmektedir:

*Bunların **bî-rûh** iken yokdur ayağı serleri
Bunlar ekvâna gelince mürd olur mâderleri (L.5/4)*

Şair, *ruh* ile Hz. Peygamber'i kastederek, o pak *ruhun* Allah ile bir olduğunu ve bu sırra âriflerden başkasının akıl erdiremeyeceğini dile getirmekte ve O'nun yolunda Gavs-ı Azam olan Abdülkadir Geylânî'nin dahi pak tenini toprak edeceğini, o yeryüzüne güneş gibi doğduğunda her zaman övünen feleklerin O'nun karşısında küçük düştüğünü belirtmektedir:

*Cenâb-ı Hakk ile bir oldı bî-şübhe o **rûh**-ı pâk
Bu sırra aklım irmez ârif-i billâh ider idrâk
Yolunda Gavs-i A'zam eylemez mi cism-i pâkin hâk
Tezellül arz ider oldı iderken iftihâr eflâk
Toğunca gün gibi zâtın zemîne yâ Resûlallâh (THM.1/4)*

I.14.3. Perî

Perîler, bazı insanları kendilerine aşık etmeleri gibi özellikleriyle sevgiliye benzetilir.²⁰⁶

Zülûf, saç demektir. Şair, sevgilisinin zülûflerini gam askerlerine benzeterek sevgilisinin saçlarını çözdüğü vakit kalbine gam dolduğunu, kalbinin gam askerlerinin taaruzuna maruz kaldığını ifade etmekte ve *peri* gibi güzel olan sevgilisinin zülûflerinin aklını perişan ettiğini terennüm etmektedir:

²⁰⁵ Bkz. THM.1/6.

²⁰⁶ Pala, s. 369.

*Çözme zülfün ey **perî** aklım perîşân eyledin
Üstüme lâyük mıdır gam leşkeri ide gulû (G.96/2)*

I.14.4. Şeytân/ İblis

Şeytan ya da iblis, önceleri meleklerin hocası Hâris adlı bir melekken Allah, Âdem'i yaratıp bütün meleklerle secde etmelerini buyurduğunda kendisinin ateşten Adem'in ise topraktan yaratıldığını söyleyerek kibirlenmiş ve secde etmemiştir. Bunun üzerine Allah, şeytanı lanetlemiş ve kovmuştur. Ancak şeytan kulları saptırmak için izin istediğinde Allah, bir imtihan olarak sûr üfleninceye kadar buna müsaade etmiştir.²⁰⁷ Şeytan ne kadar bilgin olsa da teslimiyet denizine dalamamış, secde ettiğinin Allah olduğunu idrak edememiş ve kibrine yenik düşmüştü.

Şair aşağıdaki murabbada, *şeytanın* her an etrafında gezdiğini, gönül gemisinin şaşkınlıktan bir sağa bir sola yalpaladığını, isyan denizine çaresizce daldığını, gönlünün hep kusur ve günahlarla dolduğunu söylerken *şeytan* lafzını kullanmaktadır:

*Kol kol yine etrâfımı **şeytân** alupdur
Bu fülk-i dil orsa-poca şaşup da kalupdur
Bî-çâre yine kulzüm-i isyâna taluptur
Dil mu 'terif-i cürm ü kusûr oldı Hudâyâ (MRB.2/5)*

Hiz. Peygamber'e hitaben *iblisin* peşine düşmemesi için rehberlik dileyen şair, *iblis* lafzına şöyle yer vermektedir:

*Kerem senden dil-i gurbet-nişîne yâ Resûlallâh
Düşürme gayrı **iblisin** peşine yâ Resûlallâh
Nazar kıl lutf ile kalb-i hazîne yâ Resûlallâh
Senâ vü hamd Rabbü'l-Âlemîne yâ Resûlallâh
Ki ba's itdi seni Hak âlemine yâ Resûlallâh (THM.1/1)*

I.15. DİN, ÇEŞİTLİ DİNLER VE İLGİLİ MEFHURLAR

I.15.1. Dîn

İslâm ışığında din, köken itibariyle borç anlamına gelir. Kulların Allah'a olan sorumluluğunu hatırlatan ilâhî bir kanundur. Tehânevî'ye göre “din, akıl sahiplerinin

²⁰⁷ Pala, s. 431.

kendi iradeleriyle şimdiki halde (dünyada) salâha, gelecekte (ahirette) felâha sevkedemeyen, Allah tarafından konulmuş bir kanundur.”²⁰⁸

Şair, din kelimesi dışında düşmân-ı dîn²⁰⁹, hıdmet-i dîn²¹⁰, mülk-i dîn²¹¹ tamlamalarına yer vermektedir.

Sıddîk Ali Baba'nın beytini tahmis eden şair, Hz. Peygamber'e nida ederek “son nefeste *dinimi*, imanımı yoldaş eyle. Kulun Leylâ'ya Allah'a kavuşma yolunda yardım et. Zira Hak huzurunda günahkârlara şefaât eyleyen sensin. Sıddîk'ın susamış dudaklarını âb-ı hayata kavuşturan sensin. Senin özünü bilmeye kimse karşı koyamaz” demektedir:

Kırup âhir nefesde dînimi îmânımı terfîk
Kulun Leylâ'ya vir râh-ı hüdüde vâslına tevîk
Huzûr-ı Hak'da sensin müznibîne eyleyen teşfîk
O denlü teşne-leb âb-ı hayât-ı vâslına Sıddîk
Hilâfım yok değil mâlik özine yâ Resûlallâh (THM.1/13)

I.15.2. İman/ Mümin

İnancında emin olma ve onu bütün gücüyle tasdik etmeye imân, bu inanca sahip olan kişiye de mümin denir.²¹²

Şair, Allah'tan âhir zamanda *imanını* korumasını ve din düşmanlarına karşı onu rezil etmemesini niyaz etmektedir:

Hıfz it îmânımı âhir nefesimde yâ Rab
İtme Leylâ'yı amân düşmen-i dîne rüsvâ (TRKB.1/28)

Şair, sevgiliye kâfir diye hitap etmekte, bir bakıma onun nankörlüğünü dile getirmektedir. Buna mukabil kendisini de iman ehli olarak tanımlamaktadır. Şair, sevgilinin güzelliği karşısında Allah diye feryad ettiğini söylemekte ve acaba kâfir olan sevgili *iman* ehline merhamet eder mi diye ümitlenmektedir:

²⁰⁸ Günay Tümer, “Din”, *DİA*, Ankara 2002, IX, 314.

²⁰⁹ Bkz. TRKB.1/28.

²¹⁰ Bkz. MST.1/5.

²¹¹ Bkz. MSD.1/2.

²¹² Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 212.

*Görünce çeşmini Allâh Allâh oldu feryâdım
O kâfir merhamet itmez mi âyâ ehl-i îmâna* (K.4/14)

Dönemin padişahı Abdülmecid’i öven şair, onun kılıcının ışığı kâinatın ihsan gölgesi olsun ve Allah günlerini *müminlerin bayramı* etsin diye dua etmektedir:

*Pertev-i şemşîri olsun sâye-bahş-ı kâ’inât
Eylesün eyyâmını Allâh idü’l-mü’minîn* (TRH.7/2)

I.15.3. Müselman

İnancının sorumluluğunu tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye müslüman denir.²¹³ Leylâ Hanım, şiirlerinde müselmân şeklinde kullanmıştır.

Yezid’i kasteden şair, onun *Müslümanlık* iddiasını eleştirmekte ve ona üzerinden lutuf kesilmiş olan lanetli demektedir:

*Müselmânlık edermiş iddi’â hayf
Bu günden sonra ol mel’ûn-ı ebter* (TRKB.2/13)

*Gör belânın büyüğünü bu günehten sonra
Müslimânım dir idi hiç yoğidi îmânı* (TRKB.8/11)

Sâkî, hakikat bâdesini sunandır. Şair, gönlünün susamışlığını söylemesi halinde kâfirlerin dahi ona merhamet edeceğini, *Müslümanların* ise o an canlarını vereceğini ifade etmekte ve garip gönlünün susamışlığını dillendirmektedir. Öyle susamış bir gönlü vardır ki şairin, sadece halini söylemek bile ahâliyi halden hale sokmaya yetmektedir.

*Dil-teşneliğim söyler isem ben sana sâkî
Kâfir dahi rahm eyler o dem kanda müselmân* (TRKB.6/20)

I.15.4. Kâfir

Kelime manası olarak “örtmek, gizlemek; nankörlük etmek” gibi mânalara gelen küfr (kefr, küfür, küfrân), “Allah’tan aldığı vahyi tebliğ eden peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak” diye tanımlanır.²¹⁴

²¹³ Ahmet Talât Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (haz. Cemal Kurnaz), H Yay., İstanbul 2009, s. 342.

²¹⁴ Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 533-534.

Kerbela gününü yâd eden şair bir beytinde, ehl-i beyte kasteden gönlü taşlaşmışları *kâfir* olarak nitelermekte ve imanı olanların bunu yapamayacaklarını ifade ederek onların samimiyetsizliklerini dile getirmektedir:

Seng-dil kâfir idi Şimr ü Yezîd ü Mervân
Ehl-i beyte nice kasd eyleye îmânı olan (TRKB.1/19)

Yoldan çıkaran nefsinin *kâfir* olarak tanımlayan şair, çaresiz gönlünü kurtarması için Hz. Peygamber'e yakarmakta, günah ve kabahatlerden nefsinin kurtulmasını dilemektedir:

Şu kâfir nefis elinden bu dil-i bî-çâreyi kurtar
Yeter cürm ü kabâhatdan usansun yâ Resûlallâh (G.106/4)

Mevlânâ'ya olan sevgisini gösteren şair, Hz. Mevlânâ'ya elest günü bağlandığını ve onu inkâr edenlerin *kâfir* olacağını belirtmektedir. Hatta bir beytinde kâfirlerin dahi ona iman edeceğinden bahsetmektedir.²¹⁵

Ben Hazret-i Monlâ'ya kulum rûz-ı elestde
İnkâr iden ol şâhım kâfir dir efendim (G.73/6)

Kâfir lafzının umûmi mânâsına yer veren şair, bunun dışında hem sevgiliye hem de rakibe kâfir olarak hitap etmektedir. Şair, aşağıdaki beytinde, sevgili ile bir mecliste oturma fırsatını elde etmişken *kâfir* olarak nitelendirdiği rakibin fesat çıkardığını şöyle terennüm etmektedir:

Kenâr-ı cûyda dildâr ile hem-meclis olmuşduk
Görüp mahfice ol dem eyledi kâfir rakîb ifsâd (G.23/2)

Divan edebiyatında sevgili aşığa zulmettiği için kâfir olarak isimlendirilir. Aşağıdaki beytinde sevgilisine *kâfir* diye hitab eden şair, uğruna can verinceye kadar sevgilisinin zulmüne devam edeceğini söyleyerek Allah'a canını alması ve cefa çektiren sevgilisini inandırması için dua etmektedir:

Cân virmeyicek zulmine ol kâfir inanmaz
Al cânımı yâ Râb o cefâ-kârı inandır (TRKB.6/33)

²¹⁵ Bkz. MHM.1/5.

I.15.5. Bî-din/ Münkîr

Allah'ın gönderdiği dini inkâr eden kişiye münkîr ya da bî-din yani dinsiz denir.

Kerbalâ hadisesinden dolayı Yezid'i *dinsiz* olarak nitelendiren şair, onun Allah'tan hiç korkmadığını ve Hz. Fatımâ'dan hiç utanmadığını söylemektedir:

Katı bî-dîn idi havf eylemeyüp Mevlâ'dan

Hîç âr eyledi Fâtıma-i Zehrâ'dan (TRKB.1/18)

Şair, Âl-i abâ'nın faziletlerini vurgulayarak *inkarcıların* bunu görememesinden şöyle yakınmaktadır:

Aceb münkîrlerin yok mı dü-çeşmi

Ki görmez cezbesin Âl-i Abâ'nın (G.67/4)

Dünya ve ahirette sığınağının Mevlânâ olduğunu dile getiren şair, *inkarcıların* zannının faydasız bir dava olduğunu ve Mevlânâ'nın Hz. Peygamber (a.s)'in sırrını bildiğini ifade etmektedir:

Münkîrin ta'nı kuru da'vâdır

Vâkıf-ı sırr-ı Nebî Monlâ'dır

İki âlemde de Allâh bilür

Melce'im Hazret-i Mevlânâ'dır (R.5)

I.15.6. İslâm

Sözlükte “kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak; teslim etmek, vermek; barış yapmak” anlamlarına gelen İslâm, Allâh'ın başlangıçtan itibaren insanlığa bildirdiği, insan fitratına en uygun olan tevhid dini, Allâh tarafından vahiyle haber verilen aslî dindir.²¹⁶

Şair, *İslâm* dinini tereddütsüz daim eyleyen II. Mahmud'un hep var olmasını şöyle dilemektedir:

Sâyesi dâ'im ola Mahmûd Hân'ın kim odur

Dîn ü islâmı mü'eyyed eyleyen bî-iriyâb (K.2/1)

Sevgilisinin mahmur gözlerini kâfir diye nitelendiren şair, sevgilinin gözleri (aşığı mahvettiği için) *İslâm* düşmanıdır diyerek ona sitem etmektedir:

²¹⁶ Mustafa Sinanoğlu, “İslâm”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 1.

Zülfî vasf eylememe bâ 'is-i tekfîrimdir

Çeşm-i mahmûrî hele düşmen-i islâmımdır (G.29/4)

I.15.7. Şehit/ Şehâdet

Şehâdet, “bir şeyin mahiyetine vâkîf olmak, onu bilmek, sözle ifade etmek” anlamında olmakla birlikte aynı kelime kökünden gelen şehîd ise “kesin olarak bilen, bildiğini haber verme konusunda güvenilen kimse” demektir.²¹⁷

Şiirlerinde Ehl-i beyte olan sevgisine içtenlikle yer veren şair, Kerbelâ *şehidinin* (Hz. Hüseyin)²¹⁸ hizmetçisi olduğunu ve onun *şehadet* kadehini susuz içtiğini dile getirmektedir:

Şehîd-i Kerbelâ mahdûm-ı zî-şân

Susuz nûş eyledi câm-ı şehâdet (TRKB.2/28)

Sevgilisine parlak ayım diye hitap eden aşık şair, sevgilisinin hasta gönlüne görünmesini dileyerek hiç sabrı kalmadığını terennüm etmekte ve aşk şehidi olup eteklerinin kana boyandığını haber vermektedir: Devamında göğsündeki yanık yarasından elbisesinin yakasının paramparça olduğunu söylemektedir. Onun için bu yanık, muhabbet gülbahçesinde açılan nar çiçeğidir. Şair, sevgilisinin yolunda aşk *şehidi* olmayı göze almakla birlikte bu gönlündeki aşk yarasını çiçeğe benzetmektedir. Çünkü sevgiliden gelen cefalar aşığın kalbinde bahar çiçeğidir.

Görünse âşık-ı dil-hasteye ol mâh-ı tâbânım

Virürdüm mâ-melek hep kalmayup hiç sabr u sâmânım

Şehîd-i aşk olup cânâ boyandı kana dâmânım

Açıldı dâğlar sînemde çâk oldı girîbânım

Mahabbet gülşeninde açılan gül-nârı görsünler (THM.3/2)

I.15.8. Şefâ'at

Şef' kökünden türeyen şefâat, kelime anlamı olarak “tek olan bir şeyi dengi veya benzeriyle çift hale getirmek; birinin önüne düşüp işini görmeye çalışmak, işinin görülmesi için birinin aracılığını istemek” anlamlarında olmakla beraber tanım olarak

²¹⁷ Bekir Topaloğlu, “Şehîd”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 428.

²¹⁸ Bkz. TRKB.2/17.

“suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için birine aracılık etme” mânasına gelir.²¹⁹

Şair, isyanıyla tekrar dirildiği günde Hz. Peygamber (a.s.)’in *şefa*t kapısından uzak olmamayı dileyerek ondan inayet beklemektedir:

Beni bâb-ı şefâ’atten inâyet kıl ba’id itme

Bu isyânımla mahşûr olduğım dem yâ Resûlallâh (G.103/3)

Şair aşağıdaki beyitte, Hz. Peygamber (a.s.)’in *şefa*t etmesi durumunda şüphesiz affolunacağını ummaktadır:

Kuluna itse şefâ’at yarın

Afv idersin anı bî-şek yâ Rab (KT.2)

Şair, şefa

t ifadesinin dışında şefi’ ifadesine de yer vermektedir. Şair, Allah’ın sevgilisi Hz. Peygamber (a.s.)’in kızı Hz. Fâtıma (a.s.)’nın kendisine *şefi’* olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Usâta âdeti lutf u atâdır

Şefi’im Binti Mahbûb-ı Hudâ’dır (TRKB.2/39)

I.15.9. Sünnet

Terim olarak sünnet, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in söz, fiil ve takrîrlerini ifade etmekte ise de kelime olarak âdet, gelenek anlamını ifade etmektedir.

Leylâ Hanım, aşağıdaki beytinde *sünnet*’i kelime anlamıyla kullanarak devlet büyüklerinin şairlere ihsanda bulunmalarının bir *gelenek* olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Înâyet âdet ise şâ’ire sûy-ı ekâbirden

Selâtîn-i izâma ittihâz itmek de sünnetdir (K.6/17)

I.15.10. Afv

Bağışlamak anlamına gelen kelimedir ki günahlara bulanmış kulun tevbe edişiyle Allah’ın o kulunu hiç günah işlememiş gibi kabul etmesidir.

²¹⁹ Mustafa Alıcı, “Şefa

t”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 411.

Şair, gönlünün yolunu şaşırması olduğunu, ahının gökyüzünü kapladığını söylerken Allah'ın *affediciliğini* dile getirerek bağışlanmayı temenni etmektedir.

Yine hayretde dil-i güm-râhım
Tutdı âfâkı figân u âhım
Zenb-i Leylâ'yı da eyler mağfûr
Çün günâh afv idici Allâh'ım (R.1)

I.15.11. Günah/ Günahkâr

Farsça bir kelime olan günah, “suç”²²⁰ mânasında olup Allah'ın emir ve yasaklarının dışına çıkılması halinde meydana gelen kabahattir. Bu suçu işleyenlere günahkâr denir.

Şair, defterinde yazılan *suç ve günahları* itiraf etmekte ve elinde kalanın sadece âh ve sızlanışla ağlamak olduğunu dile getirmektedir:

Defterimde yazılan cürm ü ma'âsîdir hep
Elde sermâye hemân âh u enînimle bükâ (TRKB.1/27)

Suçlu ve âsi bir kul olduğunu söyleyen şair, günahlarını affetmesi için Allah'a niyaz etmektedir:

Bir mücrim ü âsî kulunum rûyî siyâhım
*Afvinla nazar kıl bu **güneh-kâra** İlâhî* (G.121/2)

Hz. Peygamber (a.s.)'in şefaatçi olduğunu belirten şair, günahına karşı şefaat beklemekte ve *günahkârların* adetinın lutuf ve ihsan dilemek olduğunu söylemektedir:

Usâta âdeti lutf u atâdır
Şefî'im Binti Mahbûb-ı Hudâ'dır (TRKB.2/39)

Şair, *günahkâr* olduğunu söylerken Peygamber (a.s.)'den ümitli olarak Peygamber (a.s.)'in ayağını bastığı toprağın bile yaralara merhem olduğunu terennüm etmektedir:

*Kerem-kârâ ne rütbe **mücrim** olsam da ümidim bu*
Gubâr-ı pâyın ola zahm merhem yâ Resûlallâh (G.103/2)

Mevlevî olduğunu her fırsatta dile getiren şair, dayısı Keçecizâde İzzet Molla için yazdığı mersiyede onun da Mevlevî oluşuna dikkat çekerek Allah'tan bu Mevlevîlik

²²⁰ Ömer Faruk Harman, “Günah”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 278.

aşkı vesileyle dayısının günahlarının bağışlamasını dilemektedir. *Suç ve günahların affolunacağı bahsinin meşhur olduğunu söylemektedir:*

*Geç günâhından anın yâ Rab be-aşk-ı Mevlevî
Bâ 'is-i afv olduğu meşhûrdur cürm ü günâh (TRH.35/6)*

I.15.12. Tevbe

“Geri dönmek, rücû etmek, dönüş yapmak” anlamına gelen tevbe (tevb, metâb), “dinde yerilmiş şeyleri terk edip övgüye lâayık olanlara yönelme” biçiminde tanımlanır.²²¹ Bir günahın farkına vararak kulun pişman olması ve bir daha o günaha dönmemeye kesin olarak söz vermesi tevbe-i nasûh olarak tanımlanır.²²² Mecâzen tevbe ve tevbe-i nasûh ifadelerini kullanan şair, bu kez vâizin *tevbe* öğüdüne kulak verdiğini belirtmekte ve güzelleri sevmemeye *tevbe-i nasûh* ettiğini şöyle dile getirmektedir:

*Meclisde sâki sunma mısın tâze tâze rûh
Zirâ toyulmaz neş'esine olsa ömr-i Nûh
Vâ'iz idince **tevbeyi** kürsîde ben didim
Olsun güzeller sevmemeğe **tevbe-i nasûh** (R.21)*

I.15.13. Sevap

Kelime anlamı olarak “dönmek, eski haline dönüş yapmak” anlamındaki sevb (sevebân) kökünden türeyen sevâb (mesûbet) terim olarak “dünyadaki iyi amel ve itaatın âhiretteki mükâfatı” olarak tanımlanır.²²³

Tasavvufta bade, hakikati temsil etmektedir. Şair, sâkiden bade umarak harabe kalbini imar etmesini istemekte ve bunun *sevap* olduğunu duyurmaktadır:

*Vîrâne-i kalbim eyle ma'mûr
Gel bâri sen eyle bu **sevâbı** (G.122/4)*

I.15.14. Münafık

Nifâk masdarından türemiş bir sıfat olan münâfık, kelime olarak “(tarla faresi) yuvasına girmek; (bir kimse) olduğundan başka türlü görünmek” anlamında olmakla

²²¹ Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 279.

²²² Pala, s. 453.

²²³ Çağfer Karadaş, “Sevap”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 581.

birlikte “inanmadığı halde kendisini mümin gösteren kimse” olarak tanımlanmaktadır.²²⁴

Mevlânâ için yazdığı bir gazelde şair, rakibe yüz vermesinin onun irfânına yakışmayacağını söyleyerek rakibin *münâfik* olduğunu, ona aldanmaması gerektiğini ifade etmektedir:

İrfânına düşmez hele yüz virme rakîbe
*Aldanma o gaddâra **münâfik**dır efendim (G.74/4)*

I.15.15. Ümmet

Arapça’da ümm kökünden gelen ve kelime manası “anne” olan ümmet kelimesi, Hz. Peygamber’in sorumlu olduğu topluluktur. Hz. Peygamber’in bu topluluğa ümmetim deyişi kökü itibariyle de onun rahmet duygusunu ortaya koymaktadır.

Şair, Hz. Peygamber (s.a.v)’in *ümmetinin* âhir zamanda isyan etmesi halinde affolunacağını dile getirmektedir:

*Buyurdun **ümmetim** isyân ider âhir zamân olsa*
Meseldir afv olur hâl-i zamâne yâ Resûlallâh (G.104/3)

I.15.16. Kul/ Abd

Abd, “kul” demek olup aynı kökten gelen ubûdiyet ise kulun Allah’ın yaptıklarından memnun olması demektir.²²⁵ Kulluk bilinci olan ubûdiyet her koşulda Allah’tan razı olmayı gerektirir.

Kul ve abd²²⁶ kavramlarını şair şiirlerinde kullanmaktadır.

Aşağıdaki beyitte *kulların* isyan ile Allah’ın ise affıyla meşhur olduğunu vurgulayan şair, günahını itiraf edip af dilemektedir:

***Kullar** olup isyân ile sen afv ile meşhûr*
Afvına idersin dil-i vîrânemi ma ‘mûr
Leylâ kulun olsun mı bu efkâr ile mehcûr
Dil mu ‘terif-i cürm ü kusûr oldu Hudâ’yâ (MRB.2/6)

²²⁴ Hülya Alper, “Münafik”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 565.

²²⁵ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 233.

²²⁶ Bkz. KT.2/1, L.2/2.

I.15.17. İmâm

“Öne geçmek, sevk ve idâre etmek” anlamında emm kökünden gelen imam, “cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse” ve “devlet başkanı” olarak da tanımlanmaktadır.²²⁷

Şair, Hz. Peygamber (a.s)’in torunları iki gül goncası Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin efendilerimizin, Hz. Ali (r.a)’nin oğulları ve evliyanın *imamı* olduklarını ifade etmektedir:

İki gül-goncâsıdır Mustafâ'nın

İmâm-ı evliyâ evlâd-ı Haydar (TRKB.2/11)

Dönemin padişahları aynı zamanda hilafetin de sahibiydi. Abdülmecid Han’ın tahta oturuşuna tarih düşüren şair, onun *Müslümanların imamı* olduğunu vurgulamaktadır:

Söyledi Leylâ kuli cevher gibi târihini

“İtdi Hak Abdü'l-Mecîd Hân'ı **imâmü'l-müslimîn** (TRH.7/7)

I.15.18. Müfti/ Fetva

Sözlükte fetva, “bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü ortaya koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamında olup, verdiği fetva ile hükmü açıklayana da müftî denir.²²⁸

Mahmud Han’ı eşkiyânın katline *fetva* vermesiyle bütün mahlukatın *müftüsü* olarak nitelendiren şair, onu yüce Peygamber (a.s)’in yardımcısı diyerek methetmektedir:

Virdi fetvâ eşkiyânın katline müftî'l-enâm

Yâveridir şübhesiz Peygamber-i âlî-cenâb (K.2/4)

I.15.19. Salavât

Sözlükte “dua, tâzim, rahmet”²²⁹ anlamlarına gelen salavât (salâtü selâm), âyete binâen Peygamberimiz için yapılır. Fakat bir dua niteliğinde olduğundan onun ehli ve arkadaşları için de kullanılmaktadır.

²²⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “İmam”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 178.

²²⁸ Fahrettin Atar, “Fetva”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 486-487.

²²⁹ Mehmet Suat Mertoğlu, “Salâtü Selâm”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 23.

Hız. Ali (r.a)'den Arasat günü lutuf bekleyen şair, ona ve arkadaşlarına yüz binlerce *salavât* etmektedir:

Lutf idüp afv eyle cürmimizi yevm-i arasât
İdelim âline ashâbına yüz bin salavât (TRKB.8/27)

I.15.20. Şer'î Mübîn

Allah'ın kelâmı için söylenen bu terkip apaçık yol mânâsına gelmektedir.

Şair, dönemin vezirini överken, onun vaktini din hizmeti ve *apaçık şeriâta* uygun olarak sarf ettiğini, onun dergâhının ulemanın emin mağarası ve âriflerin makamı olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Evkâtını sarf itmededir hıdmet-i dîne
Hem şer'î-mübîne
Dergâhı anın kehf-i emân-ı ulemâdır
Cây-ı urafâdır (MST.1/5)

I.15.21. Evliya

Evliyalar, hayatlarını riyâzet ve mücadelelerle geçirip kendilerini Allah'a adayan, ibadet ve taatla meşgul olan zatlardır. Kendilerine keramet gibi bazı özel haller verilir ki bunlara evliyâullah da denir.²³⁰

Dört halifeyi öven şair, o *evliyaların* kapısının köpeği olmak dileğiyle zatını onlardan uzak etmemesini Allah'tan dilemektedir:

Bu ednâ bendesin dûr itmeye Hak
Kapusu seglerinden evliyânın (G.67/5)

Dört halifeyi övdüğü aynı gazelde şair, o *evliyaları* inkâr edenlerin imanının olmadığını dile getirmektedir:

Görüp inkâr iderler evliyâyı
Sen ânı sanma var îmânı ânın (G.67/6)

²³⁰ Pala, s. 143.

I.15.22. Âyet

Kur'ân'ı Kerîm'in her bir cümlesine âyet denir. Bunlar fâsıla denen duraklarla birbirlerinden ayrılırlar.²³¹

Mir Yahya'nın sakal bırakmasına tarih düşüren şair, onun yüzünde nurdan âyetler yazılı olduğunu söylerken şu âyete telmih yapmaktadır: “اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ” “Allah, göklerin ve yerin nûru (nun kaynağı) dır. O'nun nûrunun sembolü, içinde kandil bulunan bir ışık mahalli gibidir. O kandil kristal bir fânus içindedir. Öyle bir fânus ki, sanki inci gibi (parıldayan) bir gezegen. O kandil, doğuya da batıya da ait olmayan mübarek bir zeytin ağacından elde edilmiş bir yakıtla tutuşturulur. Öyle ışıltılı bir yağ ki, neredeyse ateş değmeden bile ışık saçacak: nûr üstüne nûrdur! Allah, isteyen nûrunun (peşine takarak) doğru yola iletmeyi diler.”(Nur 24/35)

O mahdûm-ı hüner-perver idince hattını izhâr

Yazıldı şübhesiz levh-i cemâle nûrdan âyet (TRH.26/2)

I.15.23. Kefen

İslâm inancına göre Müslümanların öldükten sonra kabre konulmadan sarıldıkları beze kefen denir. Peygamberimiz vefat eden Müslümanların beyaz kefene sarılmasını söylemiştir.

Şair, dünya hayatının değersizliğini vurgulayarak cihanın refahını görüp kederlenmemeyi, refah içinde olanların giydiklerinin *kefen*, içtiklerinin ise zehir olduğunu söylemektedir:

Sen olma mükedder görüp ikbâl-i cihânı

Geydükleri billâhi kefen içdüğü semdir (TRKB.6/16)

I.15.24. Kilise

Hristiyanların ibadet için toplandığı, kendilerince kutsal saydıkları mabede kilise denir.

²³¹ Pala, s. 44.

Şair, bir muammasında micmer/buhurdanın *kiliselerde* de olduğunu ifade ederken onu zahide benzetmekte ve zahid kulların yalnız mescitte değil, kiliselerde de mevcut olduğunu vurgulayarak onların mânevî halden yoksunluklarını dile getirmektedir:

Değildir yalınız mescidde âbid
Kenîsâlarda da mevcûd o zâhid (L.2/2)

I.15.25. Gebr/ Yehûd/ Nasârâ

Farsça kelimeler olan mугan²³² ve gebr²³³, ateşperest yani ateşe tapanlar demektir. Arapça bir kelime olan Yehûd²³⁴, Yahudiler, Musevîler demektir. Arapça bir kelime olan Nasârâ²³⁵ ise Hristiyanlar demektir.

Kerbela'yı andığı bir beytinde şair, *Hristiyanların* dinine hizmet eden Yezid'in cennet ve rahmet ümit edemeyeceğini ifade etmektedir:

Eyleyüp dînine aklınca nasârâ hıdmet
Tâlib-i cennet olup eyler ümîd-i rahmet (TRKB.1/7)

Şair, Yezid'in *Mecûsi ve Yahûdiler*'in nazarında da rezil olacağını ve bütün insanların ona güleceğini söylemektedir:

Görürüz oldığını Gebr ü Yehûd'a rüsvâ
Gülecekdir köpeğin hâline cümle insân (TRKB.1/22)

I.15.26. Ravza

Sözlükte “bahçe” mânasında olan ravza, Hz. Peygamber'in eviyle minberi arasının cennet bahçelerinden (ravza) bir bahçe olduğunu bildiren hadisine dayanır.²³⁶

Hz. Peygamber (a.s)'in harem *bahçesine*, siyah yüzünü sürdüğünü söyleyen şair, suç ve günahlarla hasta olduğunu dile getirmektedir:

Harîm-i ravzana sürmüş iken rûy-ı siyâhım vâh
Yine cürm ü günâha mübtelâyım yâ Resûlallâh (G.105/3)

²³² Kanar, s. 831.

²³³ Kanar, s. 375.

²³⁴ Kanar, s. 1395.

²³⁵ Kanar, s. 964.

²³⁶ Nebi Bozkurt, “Ravza-i Mutahhara”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 475.

I.15.27. Takvâ

Vikâye masdarından türeyen takvâ “korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, korkmak, çekinmek” anlamlarında olup Seyyid Şerîf el-Cürçânî takvâyı şöyle ifade etmektedir: “Allah’a itaat ederek azabından sakınmaktır, bu da cezayı almayı haklı kılan davranışlardan nefsi korumak suretiyle gerçekleşir.”²³⁷

Dönemin Şeyhü’l-İslâmı Mekkîzâde Asım Efendi’yi öven şair, onun ilminin vekili olmadığını, âlemin seçkini bir zat olduğunu ifade etmekte ve pak yüzünde aşikâr olanın *takvâ* nurunun ışığı olduğunu söylemektedir:

Vücûd-ı bî-nazîri ilm ile mümtâz-ı âlemdir

Fürûğ-ı nûr-ı takvâ vech-i pâkinde hüveydâdır (TRH.11/9)

I.16. KERBELÂ/ MUHARREM

Hicrî yılın ilk ayı olup Hz. Hüseyin ve yanındakiler Kerbelâ’da bu ayda şehid edilmiştir. Bu ayın önemi gerek aşure gerek haram aylar ve Allah’ın ayı olması hasebiyle önemlidir. Fakat şair divanında muharremi Kerbelâ odaklı işlemektedir.

Şairin, divanında Âl-i abâ isimlendirmesinden başka Kerbelâ mersiyesi olarak isimlendirdiği bir mersiyesi de mevcuttur. Fakat şair, farklı vesilelerle ehl-i beyti anmaktadır. Verdiğimiz beyit örneklerinde de bunu görebilmek mümkündür.

Şair, bir beytinde “peygamberlik gül bahçesinin gonca gülünü (Hz. Hüseyin) hatırla ve baştan aşağı kana boyan; zira *Muharrem* geldi” diyerek hüznünü şöyle dile getirmektedir:

Yâd-ı gül-gonca-i gülzâr-ı nübüvvetle hemân

*Ser-be-ser kana boyan ağla **Muharrem** geldi* (TRKB.1/2)

*Muharrem*in geldiğini söyleyen şair, bu fâni gül bahçesinde tebessüme yeltenmemek gerektiğini ve aşk ateşiyle yanmak gerektiğini ifade etmektedir:

Eyleme meyl-i tebessüm bu fenâ gülşende

*Sûziş-i aşk ile yan ağla **Muharrem** geldi* (TRKB.1/4)

²³⁷ Süleyman Uludağ, “Takva”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 484.

Şair, *Kerbelâ* vakti köhne dünyanın bir daha bina edilememek üzere yıkıldığını söylemektedir:

Harâb olmuşdı vakt-i Kerbelâ'da
Olur mı köhne dünyâ gayri ma'mûr (TRKB.2/33)

Kerbelâ'nın hüznüyle şair, *insan ve cinlerin Peygamberi (a.s.)'nin evladının* kanının döküldüğünü, halbuki o ve onunla birlikte olanların şeref ve izzetleri ile dünyayı zinetlendirdiklerini dile getirmektedir:

Yâ nic'oldı kanı evlâd-ı Resûlü's-sekaleyn
Şeref ü izz ile dünyâya virürler idi zeyn (TRKB.3/16)

Allah'tan gönül ve cana sabır vermesini dileyen şair, mahşerde *Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan*'in şefaatinin ummaktadır:

Çâre ne bu dil ü câna vire sabrın Mevlâ
Rûz-ı mahşerde şefi'ide Hüseyin ü Hasan'ı (TRKB.5/17)

Şair, Allah'ın lutfundan asla ümit kesmeyeceğini söyleyerek padişah olan *Hz. Hüseyin*'in matemini hep yenileyeceğini şöyle belirtmektedir:

İtmeyüp lutf-ı Hudâ'dan hele biz kat'-ı ümîd
İderiz mâtemin ol şâh-ı Hüseyin'in tecdîd (TRKB.8/1)

Hz. Hüseyin ve onunla birlikte olanları şehzâde diye isimlendiren şair, onların *Muharrem* ayında şehid edildiğini vurgulamakta ve *Yezid*'ten kafir olarak bahsetmektedir:

Nice ol zâlîme kâfir dimeyin subh u mesâ
İtdi şeh-zâdeleri mâh-ı Muharrem'de şehîd (TRKB.8/5)

I.17. İBADET

Sözlükte “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma” anlamlarına gelmekle beraber şöyle de denilebilir ki ibadet, kulun Allah'ın razı olacağı işler yapmasıdır.²³⁸

²³⁸ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 233.

Şair, Allah'ın dergâhına günah ve kabahatlerinin çokluğundan perişan olarak vardığını ancak *ibadet ve itaat* etmeye dahi mecâlinin kalmadığını terennüm etmektedir:

Geşt itmedeyim âlemi pejmürde-kıyâfet
Yok varmağa dergâhına tâ'ât u ibâdet
Mu'tâdim olup subh u mesâ fisk u kabâhat
Dil mu'terif-i cürm ü kusûr oldı Hudâyâ (MRB.2/2)

I.17.1. Namaz ve İlgili Mefhumlar

I.17.1.1. Secde

Sücûd masdarından gelen secde kelime itibariyle “eğilmek, boyun eğmek, tevazu ile alnı yere koymak” anlamına gelmekle birlikte fikhî olarak namazda alın, burun, el ayaları, dizler ve ayak parmakları zemine degecek şekilde yere kapanmayı ifade eder.²³⁹

Şair, sadece aşağıdaki beyitte secde ifadesine yer vermekte ve Efendimiz (s.a.v)'e hitaben sana âşık olanlar ayağının toprağında (Allah'ın hakikatine) *secde* eder. Zira sen bütün ümmetin kible göstereni, pusulasısın, demektedir:

Sana âşık olanlar secde eyler hâk-i pâyında
Cemî'-i ümmete kible-nüimâsın yâ Resûlallâh (G.102/2)

I.17.1.2. Mescit

“Secde edilen yer”²⁴⁰ mânasına gelen mescit kelimesi genel itibariyle Müslümanların Allah'a ibadet için toplandıkları yerdir.

Şair, tek bir yerde mescit ifadesini kullanmaktadır. Bir muammasında micmer/buhurdanı kastederek onların *kiliselerde* de olduğunu izah ederken bağnaz kulların sadece *mescitlerde* değil *kiliselerde* de olduğunu söyleyerek zahidi iğnelemektedir:

Değildir yalnız mescidde âbid
Kenîsâlarda da mevcûd o zâhid (L.2/2)

²³⁹ Nihat Dalgın, “Secde”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 271.

²⁴⁰ Nihat Dalgın, “Secde”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 271.

I.17.1.3. Menâre

Müslümanların mabedi olan camide müezzinin ezan okuduğu yüksek yapıya minâre denir.

Bir yerde Abdülmecid için bu lafzı kullanan şair, her *minarede* yanan kandilin Allah'ın feyzinin ışığını saçtığını söylemekte ve Abdülmecid'in de onun ışığını ilan ettiğini ifade etmektedir:

Her menâre şeb-çerâğ-efrûz olup i'lân ider
Lem'a-rîz oldu diyü feyz-i Cenâb-ı Müste'ân (K.3/4)

I.17.1.4. Kible

Bütün Müslümanların ibadetlerinde ona yöneldiği ve inananlara Allah'ın evi olan Kâbe'yi gösteren cihete kible denir.

Şair, Hz. Peygamber (a.s)'in *kible gösteren* yani hakikati gösteren bir kılavuz olduğuna dikkat çekmektedir:

Sana âşık olanlar secde eyler hâk-i pâyında
Cemî'-i ümmete kible-nümâsın yâ Resûlallâh (G.102/2)

Mecâzî aşkını anlatan şair, sevgilisinin yüzünü Kâbe'ye benzeterek gönlünün sabah-akşam onu görmek istediğini ve sevgilisinin pak yüzünün gönlüne kılavuzluk etmesini (*kibleyi göstermesini*) yani yüzünü âşığına çevirmesini dilemektedir:

Nûr-ı vechin görmeği subh u mesâ ister gönül
Cebhe-i pâkin gibi kible-nümâ ister gönül (G.72/1)

I.17.2. Oruçla İlgili Mefhumlar

Ramazan orucu Allah'ın kullarına farz kıldığı bir ibadet olması hasebiyle önemlidir. Ramazan, Kur'ân-ı Kerîm'in nazil olmaya başladığı Kadir gecesini içinde barındırır. Leylâ Hanım'ın divanında bir kez mâh-ı rûz ifadesi geçmiş ve oruç ayı olan Ramazan vurgulanmıştır. Şair, birinin o ayda ölmesini bir mazhariyet olarak nitelemektedir.

Rağıba Hanım'ın vefatına tarih düşüren şair, onun *oruç ayı günlerinde* âlemden göç ettiğini şöyle haber vermektedir:

Ukbâda ol Rabb-i İlâh itmez mi adni cilve-gâh
Eyyâm-ı mâh-ı rûzede oldı bu âlemden revân (TRH.51/4)

I.17.3. Hacc İle ilgili Mefhumlar

Bütün insanların bir çağlayan gibi aktığı ve birer pervane gibi Kâ’be’nin etrafında aşkla döndükleri hac ibadeti, Allah’ın durumu iyi olan müslümanlara farz kıldığı bir ibadettir.

Şair, devlet büyüğü Mehmed Beg’in vefatını kaleme alırken onun *hac* yolunda âlemden gittiğini duyurmaktadır:

Râh-ı hacda kethudâ-yı vâlide
Mülk-i âlemden azîmet itdi hayf (TRH.47/1)

I.17.3.1. Mina

Mekke ile Müzdelife arasında Harem sınırları içinde bulunan şeytan taşlama, kurban kesme, bayram günlerinde konaklama gibi hac ibadetlerinin (menâsik) yapıldığı yerdir.²⁴¹

Şair, Hz. Peygamber (a.s)’e hitaben, “senin şerefli ismin Kâbe’de anıldığı vakit senin aşkınla *Minâ*’da canlar ziyadeleşti. Seni anan canlar dünya ve âhirette yüceldi. Lutuf vesilesi kapısından eline murat akçesi alanlar, murat üzere oldular” diye terennüm etmektedir:

Senin ism-i şerîfin Ka’be’de ol dem ki yâd oldı
Minâ’da cânları aşkınla sultânım mezâd oldı
Seni zikr eyleyen cânlar iki âlemde şâd oldı
Alup nakd-i murâdı el açanlar ber-murâd oldı
Der-i devlet-medârından eline yâ Resûlallâh (THM.1/9)

I.17.3.2. Hacerü’l-esved

Hacerü’l-Esved, “siyah taş” demek olup Hz. İbrahim (a.s) zamanında Kâbe’nin inşası sırasında tavafın başlangıcını belirleyen bir unsur olarak bilinmektedir.²⁴² Bu taşın cennetten olduğu da rivayet edilir.

²⁴¹ Mehmet Şener, “Mina”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 96.

²⁴² Salim Ögüt, “Hacerülesved”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 433.

Şair, sevgilisinin yüzünü siyah olan *Hacerü'l-esved* ve Beyt-i Mükerrerem (Kâbe)'e benzetmektedir. O, sevgilisinin yüzünün nurunun siyah halini görmektedir. Zira karanlık, aydınlığın nurunu açığa çıkarır.

Nûr-ı vechinde o hâl-i siyehi gördükde

Hacerü'l-esved ile Beyt-i Mükerrerem sandım (G.88/3)

I.17.3.3. Kurban

Kurban, İslam dininde kulların Allah'a sundukları bir armağandır. Divan edebiyatında sevginin ispatı niteliğindedir. Şair, kurban olmanın aşkla ilintisini ifade ederek aşka talib olanın kurban olmayı göze alması gerektiğini vurgulamaktadır.²⁴³

Şair, Hz. İbrahim (a.s)'in Hz. İsmail (a.s)'i kurban etmesine atıf yaparak Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'ın Resûl (a.s)'ün yolunda *kurban* olduklarını vurgulamakta ve iki yıldız olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in padişahı olan Resûl (a.s)'ün mahşerde yardım ediciliğe yaraşır olduğunu ifade etmektedir:

*İtdi koç başını **kurbân** Resûlullâh'a*

Rûz-ı mahşerde meded-resdir o şâh-ı kevneyn (TRKB.3/19)

Gerçek âşık, maşuğunun yoluna kurban olur, bâki olana böyle yakîn olacağını bilir. Aşk, ispat ister. Maşuğun yoluna kurban edilecek başlar ister. Aşık olan bâki olana kavuşmak için bedel öder. Kurbiyyetine şahit kılarak canını maşuğun uğrunda kurban eder. Şair, “canı feda etmekle övündük, kavuşma bayramına erdik. Sevgilinin yolunun *kurbanı* bizleriz” diyerek maşuğa kavuşmayı bayram olarak görmektedir:

Cân fedâ itmekle îd-i vasla itdik iftihâr

*Cânı **kurbân-ı** reh-i cânân idenler bizleriz* (G.44/5)

I.17.3.4. Kâbe

Kâ'be, yeryüzünün hem en mütevazi hem de en azametli evidir. Müminlerin kiblesi ve yılda bir defa, şartları uygun olan Müslümanların hac ibadetlerini gerçekleştirmekte sorumlu oldukları yerdir.”²⁴⁴

Leylâ Hanım, şiirlerinde Kâbe, Beyt-i Mükerrerem ve beyt-i Hudâ ifadelerini kullanmaktadır.

²⁴³ Bkz. G.60/6.

²⁴⁴ M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanının Tahlili*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 42.

Peygamber (a.s.)'in adının zikretmedilmesinin saadete sebep olduğunu söyleyen şair, *Kâbe*'de onun adının anılmasının nice âşıkların canlarını zenginleştirdiğini dile getirmektedir:

*Senin ism-i şerîfin Ka'be'de ol dem ki yâd oldu
Minâ'da cânları aşkınla sultânım mezâd oldu
Seni zikr eyleyen cânlar iki âlemde şâd oldu
Alup nakd-i murâdı el açanlar ber-murâd oldu
Der-i devlet-medârından eline yâ Resûlallâh (THM.1/9)*

Şair, aşağıdaki beyitte II. Mahmud'un kardeşi Esmâ Sultan'ın *Kâbe*'yi lutuf eliyle onararak onun, kendisinin kalp evini (*Kâbe-Hudâ'nın evi*) de ihsanıyla imar ettiğini ifade etmektedir:

*Hâne-i kalbimi ma'mûr idüp ihsânıyla
Eyledi beyt-i Hudâ'yı yed-i lutfıyla binâ (TRCB.1/24)*

Şair, sevgilisinin sokağını *Kâbe*'ye benzetmekte ve her seherde rüzgârın esişyle sevgilinin siyah saçlarından ona güzel kokular geldiğini şöyle dile getirmektedir:

*Her seherde Ka'be-i kûyunda esdikçe nesîm
Âşka zülf-i siyâhından gelir anber-şemîm (G.75/1)*

Sevgilisinin yüzünü *Kâbe*'ye benzeten şair, *Beyt-i Mükerrerem* ifadesini şöyle kullanmaktadır:

*Nûr-ı vechinde o hâl-i siyehi gördükde
Hacerü'l-esved ile Beyt-i Mükerrerem sandım (G.88/3)*

I.17.4. Bayram/ Mübarek Geceler

Ramazan ayının içinde barındırdığı Allah'ın bin aydan daha hayırlı dediği Kadir gecesi, Kur'ân'ın nüzulüne ve insanlığın vahiyle muhatap oluşlarına bir şahittir. İçinde vahiy olan bir gün bin aydan daha hayırlıdır.

Abdülmeccid için yazdığı bir ramazaniyyesinde şair, onun devletinin adalet anlayışını mübarek *Kadir gecesine* benzetmekte ve padişahın parlak günlerini cihanın bayramı olarak nitelemektedir:

Ahd-i adl-i devletinin her şebi Kadr-i sa'îd
Rûz-ı firûz-ı hümâyûn-himmeti îd-i cihân (K.3/6)

Şair, sevgiliye olan aşkını dile getirerek “ey gönül, kavuşma bayramına kurban edeceğin cana boş yere kıyma” diyerek canını kavuşma gününe saklamaktadır:

Bîhûde kıyma ey dil bu câna
Îd-i visâle kurbân idersin (G.63/7)

I.17.5. Dua/ Vakt-i İcâbet

Dua, Allah’a yalvarma ve niyazdır. Kulun acizliğini hissederek Allah’tan bir şeyin olmasını veya olmamasını istemektir.²⁴⁵

Şairin divanında dua lafzının geçtiği yerlerin neredeyse tamamı devleti ya da devlet başkanını övmek içindir.

Bir devlet büyüğünü methettiği şiirinde kendini kimsesiz olarak niteleyen şair, *dua* etmesinin önemini vurgulayarak *icâbet vakti*²⁴⁶ olduğunu söylemekte ve Hak katında kimsesizlerin *duasının* makbul olduğunu belirtmektedir:

Du'âsı nezd-i Hak'da bî-kesânın çünkü makbûldür
Hemân eyle du'â kaldır elin vakt-i icâbetdir (K.6/19)

Şair, dönemin Edirne valisi Mustafa Paşa’yı methederken kendine edebi terk ederek sözü uzatmamasını ve içtenlikle devlete *duayı* dilinin zikri yapmasını telkin etmektedir:

İtme itnâb-ı sühan gayri yeter terk-i edeb
Sıdk ile eyle du'â-yı devletin vird-i zebân (TRH.10/9)

²⁴⁵ Pala, s. 124.

²⁴⁶ İcâbet vakti hakkındaki hadisler için bkz. Buhârî 895; Müslim 852/13, 853/16; Malik 1/108; İbni Mace 1139.

II. BÖLÜM

TASAVVUF

Tasavvuf, nefsi terbiye etmek, istikamet üzere sabır gösterip Hak yolunda samimi olmaktır. Leylâ Hanım, tasavvufla bütünleşmiş bir şairdir. Bunda hiç şüphesiz Mevlevîliğinin de etkisi büyüktür. Celâleddîn-i Rûmî'ye olan sevgisi onun tasavvuf algısına etkili bir hal kazandırmıştır. Leylâ Hanım, divanında daha çok beşerî aşka yer verse de tasavvufî mânâda kaleme aldığı şiirleri de onun tasavvuf algısını ortaya koymaktadır. O, tasavvuf yolculuğunda dinin sadece bir kabuk gibi kalıp öze indirgenmemesini eleştirmekte ve kendini inançlarını içselleştiren biri olarak tanımlamaktadır. Zira o, rind olduğunu dile getirmektedir. Allah sevgisiyle dolu olan şair, ona ulaşmayı ümit etmekte ve bunun için gerekli olanın candan geçmek olduğunu bilmektedir. Leylâ Hanım, kimi tasavvufî şahsiyetleri anmış, kimi zaman da onlardan medet ve şefaata beklemiştir.

II.1. EHL-İ DİL, EHL-İ DERT, EHL-İ HİKMET, EHL-İ HAKİKAT, EHL-İ BATIN, EHL-İ AŞK, EHL-İ HÜNER, ERBÂB-I MAÂRİF

Farsça'da dil, gönül demektir. Ehl-i dil ifadesi, gönül ehli kimseler için kullanılmakla birlikte neşeli, zevkli, hal ehli, aşk ve şevk sahibi kimse olarak da tanımlanmaktadır.²⁴⁷ Şair, *gönül ehline* dert ve elemin eğlence olduğunu ifade ederken dostlarına halini arz etmek istediğinden dem vurmaktadır:

Ahbâbıma arz eylesem ahvâli bunı dir

Ehl-i dile eğlence olan derd ü elemdir (TRKB.6/15)

Derd, ne kadar dayanılması güç olsa da âşıklar için bir lezzettir. Onlar için derde muhatap olmak bir lutuftur. Derde dûçar olmuş kimseler için ehl-i dert tabiri kullanılmaktadır.

Kerbelâ'nın *dert ehline* felaket olduğunu söyleyen şair, Hz. Hüseyin'le şehit olanlara üzülenleri dert ehli diye niteleyerek Yezid ve arkadaşlarına yazıklar olsun demektedir:

²⁴⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi, İstanbul 2009, s. 185.

İktidâ eylediler hayf Yezîd'e sad hayf

Ehl-i derde bu felâket nedir Allâh Allâh (TRKB.1/16)

Amel ve bilginin varlığıyla husûle gelen ilme yani insanın, etrafındaki varlıkların hakikatini fark ederek bu bilinçle hareket etmesine “hikmet” denir.²⁴⁸ Bu haslete sahip olanlara da “ehl-i hikmet” denir.

Gönül derdinin inleyen bedeninde baştan başa yara açıp bedeninin iflas ettiğini söyleyen şair, bu derdin çaresinin *hikmet ehlinin* başı olan devlet büyüğü Abdülhak Efendi olduğunu söylemektedir:

O rütbe yâre açdı cism-i zâra ser-be-ser iflâs

Bu derdin çâresi ancak re'is-i ehl-i hikmetdir (K.6/4)

Hakikat, Allah’a ulaşmada dört mertebeden biridir.²⁴⁹ Bu gerçeklik mertebesine ulaşanlara “hakikat ehli” denir.

Kerbelâ’yı yâd eden şair bir beytinde, peygamber sülalesinin sevgilisi *hakikat ehli* diye hitap ettiği Hz. Hüseyin’in o günde su yerine zehir içtiğini hatırlatmaktadır:

Muhibb-i hânedân ehl-i hakikat

Bu günde nûş ider su yerine sem (TRKB.2/5)

İslâm’da emredilen bazı ibadetler vardır ki bunlar şerîatın dış yüzüdür. Fakat bu ibadetlerin bir de iç yüzü vardır ki tasavvufta bu hikmetleri fark edebilenlere “bâtın ehli” denilmektedir. Şerîatın iç yüzü ancak Allah’a teslim olmak ve siddîk olmakla bilinebilir.²⁵⁰

Şair, aşağıdaki beyitte *batın ehli* dediği İsnâ Aşer’e (on iki imam) sığınacağını dile getirmektedir:

Der-i “İsnâ Aşer”den gayri bâba

Gider mi ehl-i bâtın ilticâya (TRKB.2/21)

Allah aşkını müşahade eden ve o aşkla yanan kimselere “aşk ehli” denir. Şair, kendini aşk ehlinden saymaktadır. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in *aşk ehline* şefkatle

²⁴⁸ Cebecioğlu, s. 276.

²⁴⁹ Cebecioğlu, s. 243.

²⁵⁰ Cebecioğlu, s. 90.

bakacağını ümit etmekte ve onların hürmetine bütün suç ve günahların ortadan kalkacağını ifade etmektedir:

Ehl-i aşka umarız eyleye şefkatle nigâh

Anların hürmetine mahv ola hep cürm ü günâh (TRKB.8/20)

Hüner ehli, bilgi ehlidir. Şair, *hüner ehlinin* her an düşkün olmasına karşın cahiller zümresinin ikramlarla karşılanmasını eleştirmektedir:

Erbâb-ı hüner hâk-i mezelletde dem-â-dem

Şimdi cühelâ zümresi şâyân-ı keremdir (TRKB.6/14)

Şair, âlemin en büyük âlimi, *hüner sahibi* diyerek nitelendirdiği devlet büyüğünü överken onun dergâhına yüz sürmeyle umulana ulaşılmış olacağını dile getirmektedir:

Öyle bir allâme-i âlem ki erbâb-ı hüner

Nâ'il-i me'mûl olur dergâhına rû-mâl ile (TRH.24/5)

Ma'ârif, bilgi demektir. Sohbet, kalbine doğan ince manaları anlatan sûfi, bu sözleri bir kitap haline getirir. Bu kitaba o sûfinin ma'ârif'i denir.²⁵¹

Harap olan gönül sırrını ancak *ilim sahiplerinin* bilebileceğini söyleyen şair, onların nasıl canlar olduklarını ve görünürde nasıl bir mecâz olduklarını vâizin fehm edemeyeceğini şöyle dile getirmektedir:

Sırr-ı dil-i virâneme ancak ola vâkıf

Erbâb-ı ma'ârif

Vâ'iz bizi sen fehm idemezsin ki ne cânız

Sûretde beyânız (MST.4/3)

II.2. TARİK/ RÂH

Tarîk ya da râh yol demektir. Bu kavramlar, kimi zaman mecâzî sevgilinin yolu anlamında kullanılsa da Allah'a ulaşma yolundaki hakiki aşkı anlatmada daha anlamlıdır.

Şair, gönlüne hitaben, "Hakk'ın cemâlini görmeye bugün hazırsın. Aşk yolunda kavuşma ümidi ile aşıksın. Kim sevilirse âşığını terk eder. Kim sevgilinin elinden aşkın şarabını içerse o zaman akıllı olarak anılmak istemez" diye söylenmektedir:

²⁵¹ Cebecioğlu, s. 404.

Vech-i Hakk'ı görmeğe ey dil bugün âmâdesin
Râh-ı aşkında ümîd-i vasl ile dildâdesin
Şöyle kim mahbûb olursa terk ider üftâdesin
Şol ki cânânın elinden içdi aşkın bâdesin
Ol ebed hiç bilmedi akl ile unvân istemez (THM.2/2)

Aşağıdaki beyitte Hz. Ali'yi metheden şair, onun Resûl'ün damadı olduğuna dikkat çekmekte ve fakirlerin yol ehlinin rehberinin Hz. Ali olduğunu ifade etmektedir:

Bu ne devlet ne şereftir ola dâmâd-ı Resûl
Rehber-i ehl-i tarîk-i fukarâ Haydar'dır (G.40/3)

II.3. MEŞREB/ MEZHEB

Arapçada, su içecek yer anlamına gelen meşreb, hayat tarzı, duyuş ve tutum şeklini ifade etmektedir.²⁵² Sûfiler, kendilerine özgü inanış ve fikirlerinin sonucunda birtakım tavırlar sergilerler. Derviş meşrep, rind meşrep vb. terkipler bu tavırların bir yansımasıdır.²⁵³

Hz. Mevlânâ'yı öven şair, *zengin meşrebli* olduğunu tekrarlayarak rızık için hiç kimseyi incitmeyeceğini, Hz. Mevlânâ'nın dergâhından başka bir dergâha gitmeyeceğini, onun mutfağından yemeğinin bitmeyeceğini, gam içinde olup yarını düşünmeyeceğini ve farkın tatmin edici Hz. Mevlânâ olduğunu terennüm etmektedir:

Rızık için hiç ferdi incitmez sitiğnâ-meşrebiz
Dergehinden gayriye gitmez sitiğnâ-meşrebiz
Matbahından aşımız bitmez sitiğnâ-meşrebiz
Gam yimez ferdâyı fikr itmez sitiğnâ-meşrebiz
Farkımızda sâye-bândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm (MHM.1/4)

Mezheb, dinin daha iyi anlaşılması için ortaya konan fikirler ve tutturulacak bir yol anlamındadır.²⁵⁴

Şair, gönül mezhebi ve aşk mezhebi ifadelerini kullanmaktadır. Şair, aşağıdaki beytinde *aşk mezhebinde* Mecnûn'a yol göstereceğini şöyle ifade etmektedir:

²⁵² Cebecioğlu, s. 431.

²⁵³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 243-244.

²⁵⁴ Pala, s. 315.

*Dilberi gördükçe bülbül gibi feryâd eylerim
 Vasl-ı yâri bulduğım dem fûrkati yâd eylerim
 Mezheb-i aşkda hele Mecnûn'ı irşâd eylerim
 Nûr-ı vech-i dilberâna yok mı îmânım benim
 Turfa mecnûnum ki bî-akl olmadır şânım benim (MHM.4/3)*

Gönülde hasıl olan aşk mezhebi, hakikete köprüdür. Köprü olan mecâzî aşkı konu edinen şair, deli gönlüne hitaben, kavuşma vaktinde utanma. Sevgilinin ayağına kapan zira gönül mezhebinde aşktan utanma olmaz, demektedir:

*Vakt-i vuslatda dil-i divâne gel itme hicâb
 Pâyına düş mezheb-i dilde olur mı âr-ı aşk (G.61/4)*

II.4. TARİKATLAR

Allah'a ulaşmak ve hakikati bulmak için tutulan tasavvuf yoluna tarikat denir. Sûfilere göre şerîattan hakîkate ulaşmak için manevî bir yol vardır. Bu manevi yolun prensipleri ise bir mürşide vararak belli şartları uygulamak, ahlâkı güzelleştirmek, kötülüklerden vazgeçmek, fani olandan yüz çevirmek ve böylece hakîkate kavuşmaktır.²⁵⁵

II.4.1. Halvetîlik

Halvetiyye tarikatının kurucusu Şeyh Sirâceddin Ömer b. Ekmelüddin el-Lahcî el-Halvetî (v. 800/1397) dir. Amcası Şeyh Muhammed b. Nûrî el-Halvetî'ye intisap etmiştir. Amcasının vefatı üzerine onun makamına geçmiştir. Bu tarikat Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye, Şemsiyye olmak üzere dört kola ayrılmıştır. Tarikat, cehrî zikir esas almıştır.²⁵⁶ Halvetiyye tarikatında seyr ü sülûk yedi isimle (lâ ilâhe illallâh, Allâh, hû, hak, hay, kayyûm, kakhâr) gerçekleşir. Harîrîzâde, Halvetiyye tarikatının esaslarını kelime-i tevhid zikri, açık ve gizli yedi isimle meşgul olma, kalbi saflaştırma, onu tanıma ve yorumlama şeklinde belirtir.²⁵⁷ Halvetiyye'de nefsin tüm pis hallerinden temizlenilmesi amaçlanır. Bu amacın anahtar unsuru ise kalple, ruhla ve sırla yapılan zikirdir.²⁵⁸

²⁵⁵ Pala, s. 439.

²⁵⁶ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Mir Ajans ve Matbaacılık, İstanbul 1998, s. 183-185.

²⁵⁷ Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 394.

²⁵⁸ Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 394.

Halvetîler'in pîri Hz. Sünbül Sinân'a hitaben şair, “şüphesiz hakir kulu lutfu mazhar edersin. Zira yardımın benim gibi bin günahkâra hayat verir. *Halvetîler*'in başı, hakikat bağının sünbülü, çaresizim yardım et” diyerek ondan yardım talep etmektedir:

Mazhar itmek lutfuna bir iş mi abd-i ahkarı
Himmetin ihya ider Leylâ gibi bin kemteri
*Sünbül-i bağ-ı hakikat **Halvetîler** serveri*
Kıl meded bî-çâreyim yâ Hazret-i Sünbül Sinân (Ş.6/5)

II.4.2. Nakşibendîlik

Anadolu ve Asya topraklarına hakim olmuş en yaygın tarîkat Nakşibendiyye tarîkatıdır. Bu tarîkatın kurucusu Bahâuddin Nakşibend (v. 791/1389) tir. Nakşibend, henüz küçük yaşta Muhammed Baba Semmâsi'nin isteğiyle Emir Külâl tarafından yetiştirilmiştir. Bir süre Semerkant'ta sohbetlere katılmıştır. Nakşibendiyye bir koldan Hz. Ali'ye, diğer koldan Hz. Ebubekir'e ulaşır. Ehl-i sünnete bağlı olan tarîkatta hafî zikir vardır.²⁵⁹ Nakşibendiyye'de tasavvufî eğitimin ilk prensipleri on bir terimdir.²⁶⁰ “İlk sekizinin Abdülhâlik-ı Gucdüvânî tarafından belirlendiği kabul edilen bu on bir ilke şunlardır: Her nefes alış verişte bilinçli olmak (hûş derdem), yürürken öne bakmak (nazar ber-kadem), kötü huylardan iyi huylara doğru yolculuk (sefer der-vatan), toplum içinde yalnız, halk içinde Hak ile olmak (halvet der-encümen), Allah'ı zikretmek (yâd kerd), nefesi tutarak icra edilen kelime-i tevhid zikrinde nefesi salarken ‘İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî’ demek (bâz geşt), kalbi dünyevî düşüncelerden korumak (nigâh dâşt), Allah'ı daima hatırlamak (yâd dâşt), içinde bulunulan halin bilincinde olmak (vukûf-ı zamânî), zikri belli sayıya riayet ederek icra etmek (vukûf-ı adedî), zikir esnasında kalbe teveccüh edip zikrin mânasının bilincinde olmak (vukûf-ı kalbî).”²⁶¹

Nakşibendî El-Hâc Alî Baba El-Burûsevî Hazretleri'nin vefatına tarih düşüren şair, onun *Nakşibendî* yolunda ömrünü tamamlayan velî olduğunu ve İlâhî aşk ile ömrünü geçirdiğini ifade etmektedir:

Tarîk-i Nakş-bendî'de idüp tekmîl devrin bu
Velî aşk-ı İlâhî ile kıldı ömrünü ifnâ (TRH.34/4)

²⁵⁹ Türer, s. 176-178.

²⁶⁰ Necdet Tosun, “Nakşibendiyye”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 342.

²⁶¹ Necdet Tosun, “Nakşibendiyye”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 342.

II.4.3. Mevlevîlik

Mevlânâ Celaleddin-i Rumî tarafından kurulan tarîkat, onun vefatından sonra oğlu Sultan Veled tarafından sistematikleştirilmiştir. Mevlevî tarîkat usûlü şöyledir: Semâ ile vecde gelen tarîkat ehlinin yapması gereken bin bir gün çile çekmektir. Çilenin ardından kendilerine tekke libası giydirilir ve bir hücre tahsîs olunur. Sonra deverân, tefekkür, murâkabe, musikî gibi yollarla olgunluk haline ulaşmaya azmedilir. Her dervişin bir şeyh veya dedesi vardır ve derviş onunla vecd ü hâl içinde bulunur. İrşâd, sohbet ile hasıl olurken zikir yalnızca Allah'ın adını anmaktan teşekkül eder.²⁶² Bu tarîkata intisâb edenlere Mevlevî denir. Hz. Mevlânâ'nın Mesnevîsini okuyanlara ise Mesnevîhân²⁶³ denir.

Şairin Mevlevî olduğunu şiirlerinde görmekteyiz. Aşağıdaki beyit buna bir örnek niteliğindedir:

*Gam mı bize Monlâ gibi bir şâha kul olduk
İtmez mi dü-âlemde bizi lutf ile memnûn (G.93/6)*

Şair, güneş ve ay, gündüz gece dönmekte iken irfân meclisinde *Mevlevî* nasıl dönmez diyerek Semâ'ya vurgu yapmakta ve her şeyin Allah aşkıyla döndüğünü, bu aşk dönüşüne Mevlevî'nin de katıldığını şöyle terennüm etmektedir:

*Meclis-i irfânda devrân itmesün mi **Mevlevî**
Rûz u şeb devr itmede şems ü kamer âlem bu yâ (G.4/8)*

II.5. TEVHÎD/ VAHDET

Arapçada, birleştirmek anlamına gelen tevhîd²⁶⁴, Allah'ın tek ve biricik oluşunun ifadesidir. Kullar da gerek ferdî gerek müşterek bu birliğe katılıp Allah'ın birliğini zikrederler. Aşağıdaki beytin dışında şair, vahdet²⁶⁵ tabirini de kullanmaktadır.

Şair, Halvetî tarîkatının pîri Hz. Sünbül Sinân'dan yardım talep ederek Allah'ın zikri ile *tevhid* halkasına kendisini de katmasını dilemektedir:

²⁶² Pala, s. 312.

²⁶³ Bkz. TRH.28/1.

²⁶⁴ Cebecioğlu, s. 659.

²⁶⁵ Bkz. R.14.

*Pek perîşân oldu ahvâlim dil-i güm-râh ile
Geçmesün bihûde ömrüm bu figân u âh ile
Halka-i **tevhîde** ilhak eyle zikrullâh ile
Kıl meded bî-çâreyim yâ Hazret-i Sünbül Sinân (Ş.5/2)*

II.6. ABDÂL

Yeryüzünü yedi iklim üzerine yaratan Allah, bu iklimleri manevî idaresini birer abdâl vasıtasıyla yapmaktadır. Her iklimin işlerine buldukları semanın en büyük yıldızının manevi gücü bakar. Her bir iklimdeki abdâl, peygamberlerden birinin kalbi üzerindedirler.²⁶⁶

Şair, aşağıdaki beyitte “aşk zikrinde sevgilinin uğrunda *abdâl* olup, Hakk’ın yolunda cismimizi yok edenler bizleriz” diye terennüm etmektedir:

*Tekye-i aşkında yârin baş açık **abdâl** olup
Râh-ı Hak’da cismimiz uryân idenler bizleriz (G.44/6)*

II.7. DERVİŞ/ SÂLİK

Derviş, “fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren, kendini Allah’a veren” demek olup aynı zamanda “kapı eşiği” demektir. Derviş, şeyhinin dizinde bütün sıkıntılara katlanmalıdır.²⁶⁷ Sâlik ise sülûk eden yani mana olgunluğuna ermek için, tasavvuf yoluna giren kişiye denir.²⁶⁸

Şair, Hz. Mevlânâ için “o, gizli sırların incisi, *dervişlerin* cisminin canı, güneş gibi zamanda görünen, *sâliklere* yol gösteren, âşıkların eğlencesinin mumudur” diyerek Hz. Mevlânâ’ya iltifat etmektedir:

*Genc-i esrâr-ı nihândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm
Cism-i **dervîşûna** cândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm
Şems-veş dehre ayândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm
Reh-nümâ-yı **sâlikândır** Hazret-i Monlâ-yı Rûm
Şem ‘-i bezm-i âşıkândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm (MHM.1/1)*

²⁶⁶ Onay, s. 66.

²⁶⁷ Cebecioğlu, s. 159-160.

²⁶⁸ Cebecioğlu, s. 541.

II.8. SÛFÎ

Zahirde halk ile batın da ise Hak'la hemhal olan²⁶⁹ sûfi, fâniliğini idrak eden ve Allah ile bâkîleşen kişidir. Nefsin kötülüklerinden sıyrılmış olan sûfi, ilâhî hakikate kavuşur.²⁷⁰ Tasavvuf; şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olmak üzere dört kapıdır. Dördüncü merhale olan hakikate ulaşan sûfi, aşkla saflaşmış ve kemale ermiştir.

Şair, *sûfi* bir kapı açmazsa gam çekmeyeceğini çünkü kendisinin Hakk'ın kapısına siyah yüzünü sürdüğünü ifade etmektedir:

Rûy-ı siyehin sürdi bu Leylâ der-i Hakk'a
*Gam mı çekeriz açmasa **sûfi** bize bir bâb* (G.12/5)

Şair, “*sûfi*, medrese kapısında aşkı öğrenmeden önce ben aşk mektebinde cahil değildim” demekle aşkın hakikatini öz itibariyle idrak ettiğini dile getirmekte ve sûfiyi tariz etmektedir:

*Öğrenmeden evvel der-i medreseyi **sûfi***
Ben mekteb-i aşk içre değildim yine câhil (TRKB.6/29)

Sufiye şarap ve sevgiliyi yasaklamamasını söyleyen şair, bir şair olarak kendine lazım olan şeyin gördüğü güzeli sevmek olduğunu dile getirerek güzel sevmenin şiirine ilham olduğunu hissettirmektedir:

*Mey ü mahbûba yasak eyleme **sûfi** zirâ*
Şâ'ire lâzım olan gördüğü şûhı sevmek (G.65/3)

II.9. PÎR/ PÎR-İ MUGÂN

Farsçada “ihtiyar, yaşlı” anlamlarına gelen pîr kelimesi tasavvuf liderine verilen bir isimdir. Pîr, müridlerini himmetiyle terbiye eden, onlara yol gösteren zattır.²⁷¹ Şair, mugan kelimesini “pîr-i mugan” tamlaması şeklinde kullanmaktadır. Pir-i mugan ise tasavvuf teriminde şeyhi ifade etmektedir. Pîr-i mugân, baş keşiş demek olup, kâmil mürşîd veya kutb-ı âlem tabirleri anlamına gelir. Pîr-i mugân, meyhaneci anlamına

²⁶⁹ Uludağ, s. 318.

²⁷⁰ Cebecioğlu, s. 581.

²⁷¹ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007, s. 385.

gelmekle beraber aşk şarabı sunan, vahdet feyzini bahşeden²⁷², Allah sevgisini insanlara anlatmaya çalışan mürşîdlere denir.²⁷³

Şair, aşk meclisinde hakikat şarabını içerek sarhoş ve harap ol ve bin cân ile *kâmil-i mürşîd*in ayağına kapan diyerek *pîr-i mugân* terkiibini kullanmaktadır:

Mey-hânede mey nûş iderek mest ü harâb ol
Bin cân ile düş ayağına pîr-i mugânın (TRKB.6/8)

Pîri olan Hz. Mevlânâ'dan Şems aşkına yardım dileyen şair, Hz. Mevlânâ'ya Allah'ın velîsi diye hitap ederek kendisini kapısından çevirmemesini dilemektedir:

Bana rahm eyle veliyy-i Ma'bûd
Olayım bendelerinden ma'dûd
Eyle Şems aşkına pîrim himmet
İtme Leylâ'yı kapında merdûd (R.6)

II.10. ŞEYH

Şeyh²⁷⁴, “önder, kabile başkanı, yaşlı adam” anlamlarına gelirken tasavvufta liderdir. Şeyhler bir bakıma öğretmenlik vazifesi görürler. Kendileri kâmil olup iktisâb edenleri de kâmil olma yolunda yetiştirirler.²⁷⁵

Şair, *şeyhe* hitaben, lutuf dileyerek ihsan kapısını şöyle ümid etmektedir:

Der-i ihsânınadır ümîdim
İdüp eltâfını istek yâ şeyh (KT.1/1)

Aynı kıtanın ikinci beytinde şair, “ey *şeyh*, ihsanını dilerim, hastayım derdime derman eyle” diye hitap etmektedir:

Hasteyim derdime dermân eyle
Eyle ihsân dahîlek yâ şeyh (KT.1/2)

²⁷² Üstüner, s. 259.

²⁷³ Cebecioğlu, s. 502.

²⁷⁴ Bkz. L.2/7.

²⁷⁵ Cebecioğlu, s. 609-610.

II.11. DERGÂH

Dergâh, Farsçada, “kapı, eşik, kapı yeri, sığınılacak yer, makam, tekke” gibi anlamlara gelmektedir. Tarîkat ehlinin kaldığı, ibadet ve zikir yaptıkları mekânlara dergâh denir.²⁷⁶

Şair, Allah’ın dergâhı²⁷⁷, Hz. Peygamber’in dergâhı²⁷⁸, devletin dergâhı²⁷⁹, Âl-i abâ dergâhı²⁸⁰ ve tarîkat şeyhinin dergâhı ifadelerine de yer vermektedir.

Hız. Mevlânâ’yı metheden şair, “onun parlak rütbesinin *dergâh*ının toprağı kör göze sürmedir. Monlâ’nın mesnevisini açıklayana gönüldeki yaraları açıkla” diyerek hakikatı göremeyenlere onun hidâyet olduğunu ve Hız. Mevlânâ’nın Mesnevisi’nin gönülde derin izler bıraktığını ifade etmektedir:

Sürmedir dîde-i nâ-binâya
Hâk-i dergâh-ı mu‘allâ-pâye
Dildeki yârelerin şerh eyle
Şârih-i Mesnevi-i Monlâ’ya (R.12)

Çaresiz olduğunu söyleyen ve lutuf bekleyen şair, aşıkların Hazret-i Sünbül Sinân’ın *dergâh*ından feyiz kazandığını dile getirmektedir:

El-amân üftâdegâna eyle lutfun râygân
Kıl meded bî-çâreyim yâ Hazret-i Sünbül Sinân
Dergehinden kesb-i feyz itsün gürûh-ı âşıkân
Kıl meded bî-çâreyim yâ Hazret-i Sünbül Sinân (Ş.5/1)

II.12. SEMÂ’

Semâ²⁸¹, Arapça’da, “dinleme, işitme” anlamlarına gelmekle birlikte “dinlenen bir mûsikinin etkisiyle vecde gelerek dönme” olarak da tanımlanır. Semâ’, usûl bakımından varlığın en küçük yapısından tutun da her şeyin dairesel hareket halinde Allah’ı zikrettiğini sembolize eder. Hatta meleklerin arşın etrafında dönerek (hâffine min havli’l-arş) Allah’ı tesbih etmesinin de temsilidir. Bütün bu tesbihe semâ ile

²⁷⁶ Üstüner, s. 359.

²⁷⁷ Bkz. K.2/23.

²⁷⁸ Bkz. THM.1/6.

²⁷⁹ Bkz. TRH.25/2.

²⁸⁰ Bkz. G.42/6.

²⁸¹ Bkz. TRH.9/4.

insanlar da katılır. Böylece derviş semâ' ile, varlığın bütünü'nün hakikatini keşfeder. Maddî mânevi seyirler tamamlanır ve Kur'an'ın ifadesiyle Hak ayan olur. Semâ'da dönüş Kâ'be'deki tavaf gibi sağdan sola doğru gerçekleşir. Dönerken sol ayak yerden hiç kalkmayarak sağ ayak sol tarafa atılır. Sol ayak geriye doğru sürüklenir ve yine sola doğru yürünür.²⁸²

Bütün kâinat hatta en küçük diye tanımladığımız atom dahi kendi etrafında döner. Şair, bütün kâinatın da aşkla döndüğünü söyleyerek her zerrenin semâ' yaptığını terennüm etmekte ve aşkın eseriyle güneş ve ayın hep *semâ'* halinde olduğunu ifade etmektedir. Hz. Mevlânâ'nın bir bakışıyla kullara merhamet mazhar edeceğini şöyle dile getirmektedir:

*Eser-i aşkın ile şems ü kamer
Hep semâ'ın gibi devrân eyler
Merhamet senden olur eyle nazar
Meded it bendene yâ Hazret-i Pîr (MRB.1/8)*

II.13. HIRKA

Hırka, tarîkattaki unsurlardan biridir. Mevlevîlerde resmî giysi olan hırkayı derviş zikir sırasında giyer. Hırka, önu açık, yakası genişçe, kollu bir giysidir.²⁸³

Rind, boşvermiş bir karakterdir ve dini kalıplara sığdırmaz. Daima vâiz ve zâhide düşmandır. Zira onlar baġnaz bir karakteri temsil ederler. Vâiz ile zâhidin söz birliġi ettiġini söyleyen şair, zamanın rindlerinin ise başlarını *hırkaya* çektiklerini yani zikirle meşgul olduklarını terennüm etmektedir:

*Söz bir itdi vâ'iz ü zâhid bu günlerde meġer
Başların pek **hırkaya** çekmekde rindân-ı zamân (K.3/3)*

II.14. CEZBE

Cezbe, Arapça'da "kendine çekmek" anlamına gelir. Tanım olarak Allah'ın kulunu kendine yaklaştırmasıdır.²⁸⁴ Şair, tek bir yerde Âl-i abâ'nın cezbesinden bahsetmekte ve onların cezbesinin Allah'tan olduğuna işaret etmektedir.

²⁸² Cebecioġlu, s. 555.

²⁸³ Cebecioġlu, s. 270.

²⁸⁴ Cebecioġlu, s. 128.

Şair, inkârcıların Âl-i abâ'nın *cazibesini* göremediklerinden şöyle yakınmaktadır:

Aceb münkirlerin yok mı dü-çeşmi

*Ki görmez **cezbesin** Âl-i Abâ'nın* (G.67/4)

II.15. AKIL/ ÂKİL

Akıl, nefs-i nâtıkadan ibaret olup, her ferd ona 'ben' demekle işaret eder ki²⁸⁵ şair, akla özenilmemesi gerektiğini şöyle vurgulamaktadır.

Dîvâne gibi râh-ı tevekkülde mukîm ol

Akla özenüp dinleme pendin 'ukalânın (TRKB.6/10)

Âkil ise dünyaya meyletmeyen, bekâ alemine muhabbet duyan, gerektiği kadar konuşan vb. kişidir.²⁸⁶

Şair, "her gelen bu dünyadan geçer, gider. *Âkil* olan ise bu kâinata dönüp bakmaz" diyerek âkil olmayı nasihat etmektedir:

Her gelen kimse bu dünyâdan gider

Âkil eyler mi bu ekvâna nigâh (TRH.36/3)

Şair, gönlüne hitaben "*âkil* ol da kendin gibi yaratılmışlardan ümidi kes, mertsen asıl seni var edene sığın" derken sadece Allah'a dayanmayı öğütlemektedir:

Merd isen ey dil Cenâb-ı Hakk'a eyle ilticâ

Âkil ol kendin gibi mahlûkdan ümîdi kes (G.45/2)

II.16. İRFÂN

Arapça'da "bilmek" anlamına gelen irfân, sezgi, rûhî tecrübe ve manevî yolla elde edilen keşfî bir bilgidir.²⁸⁷

Şair, irfân²⁸⁸, bezm-i irfân²⁸⁹, meclis-i irfân, ehl-i irfân²⁹⁰ ifadelerini kullanmaktadır.

²⁸⁵ Cebecioğlu, s. 44.

²⁸⁶ Uludağ, s. 34-35.

²⁸⁷ Cebecioğlu, s. 317.

²⁸⁸ Bkz. TRH.11/2.

²⁸⁹ Bkz. G.10/7.

²⁹⁰ Bkz. TRCB.1/10-20-30-40-50.

Şair, Mevlevîlerin mânevî mertebelerden geçerek Hakk'ı layığıyla bilmeyi arzu ettiklerini, nefsinin terbiye edenlerin *irfân* meclisinde döndüklerini şöyle vurgulamaktadır:

Meclis-i irfânda devrân itmesün mi Mevlevî
Rûz u şeb devr itmede şems ü kamer âlem bu yâ (G.4/8)

II. Mahmud'un kız kardeşi Esmâ Sultan için şair, onu büyüklük burcunun güneşi ve *irfan ehlinin* koruyucusu olarak tanımlamaktadır:

Meh-i burc-ı azamet hâmi-i ehl-i irfân
Hâher-i şâh-ı cihân Hazret-i Esmâ Sultân (TRCB.1/10)

II.17. ÂRİF

Ârif, “irfan sahibi, Allah'ı bilen, tanıyan kişi” demektir. Sûfiler, irfanın ilimden üstün olduğunu söylerler. Çünkü ârif, kitabî bilgileri aşmış, ledün ilmine ulaşmış zatlardır. Ârif olmak çalışılarak elde edilebilecek bir durum değil, aksine ilhâm, hal ve şüphe perdesini yıkan bir tecrübedir. “Nefsinin bilen, Allah'ı bilir” meâlinde bir hadîs-i şerif vardır ki bize kişinin Allah'ı bilmesinin yolunun nefsinin bilmesinden geçtiğini öğretir.²⁹¹

Şair, ârifân, ârif-i billâh²⁹² ifadelerine yer vermektedir.

“Mesnevî okuyucusu ol da Hakk'ın sırlarını idrak et. Çünkü onun her dersi sıkıntı gideren Hakk'ın tanıdık işaretleridir” diye öğüt veren şair, Hakk'ın *âriflerin* padişahı olan Hz. Mevlânâ'nın güneş gibi yüzünü yolda kalmışlara şafak nuru eylediğini ve her kağıdın onun pak vasfını temsil ettiğini terennüm etmektedir:

Mihr-i vechin eyleyüp güm-râha Hak nûr-ı şafak
Na't-ı pâkiyle leb-â-lebdir anınçün her varak
Mesnevî-hân ol da fehm eyle nedir esrâr-ı Hak
Âşinây-ı remz-i Hak müşkil-güşâ-yı her sebak
Pâdişâh-ı ârifândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm (MHM.1/3)

²⁹¹ Pala, s. 25-26.

²⁹² Bkz. THM.1/4.

II.18. VÂİZ

Halka dinî nasihatlerde bulunan medrese mensuplarına vâiz denir.²⁹³ Fakat sûfiler ve Hak aşıkları, vâiz sözüyle dinin özünü idrak edememiş, dinin sırf merasimleriyle uğraşan, şekilperest hocaları kastederler.²⁹⁴ Bu anlayış divan edebiyatında da kendini gösterir. Vâiz ve rind zıt kutuplar olarak karşımıza çıkar.

Kendini rind olarak tanımlayan ve vâizi dinlemediğini ifade eden şair, deli gönlüne hitaben, şarap ve sevgiliyi vâiz yasaklarsa ordan kaçmasını söylemektedir:

Mey ü mahbûbı men ' eylese vâ'iz
O yerden ey dil-i dîvâne sen kaç (G.19/4)

Şair, aşk meselesini vâizin bilemeyeceğini vurgulamakta, şarap ve sevgiliyle günah olmayacağını rindî bir söyleyişle ifade etmektedir:

Bana sor mes'ele-i aşkı ne bilsün vâ'iz
Mey ü mahbûb ile âlemde günâh olmaz imiş (G.48/3)

II.19. ZÂHİD

Dünya işleri ve hazlarına karşı ilgisini kesmiş kişilere zahid, bunların tasavvuf ehli olanlarına da sûfî denir. Zahid ve sûfî akıllı âlimlerin, rindlerin sevmedikleri ve düşman kabul ettikleri kimselerdir.²⁹⁵ Zâhid ve rindin fikirleri asla bağdaşmaz. Birinin ak dediğine diğeri kara der. Zahid, kendini Hakk'a veren kişidir. Fakat tasavvufta zâhitten kasıt, olgunluğu erememiş, şekilci bir kişiliktir.²⁹⁶ Zahid, güzellikleri fark edemeyen, dar kalıplı bilgilere bağlı, ilim ve imanı dış görünüşten ibaret zanneden bir kişiliği yansıtır. Şairler her zaman zahidin karşısında aşığı görür, aşık hakikate ulaşma çabasındadır. Zahid ise aşktan bîhaber olduğundan onun tek istediği cennettir.²⁹⁷

Zâhid ve rind arasındaki zıt münasebeti ortaya koyan rind şair, *zâhidin* ilmi olsa da onunla yakın olunamayacağını, onun hoş olmayan sohbetinin güç olduğunu ifade etmektedir:

²⁹³ Onay, s. 492.

²⁹⁴ Uludağ, s. 363.

²⁹⁵ Onay, s. 506.

²⁹⁶ Uludağ, s. 381.

²⁹⁷ Pala, s. 488.

*Ne kadar ilmi dahi var ise pek olma yakîn
Zâhidin bârid olur sohbeti pek güçdür güç (G.18/4)*

Zâhid, rindi cehennemini şiddetiyle korkuturken aşkının büyüklüğünü ifade eden rind şair de cehennemini ateşinin aşkına nazaran bir şey olmadığını dile getirmektedir:

*Şiddet-i dûzahla korkutma beni gel zâhidâ
Aşkima nisbet benim bir şey midir nâr-ı cahîm (G.75/4)*

Şair, “*zâhid* muhabbet arzusu ile kadeh kırıyoruz diye bizi ayıplama; zira biz Allah’a taparız” diyerek halini arz etmektedir:

*Zâhid bizi ta’n itme ki Allâh-perestiz
Ol şevk-i mahabbet ile peymâne-şikestiz (TRKB.6/1)*

Şarap, divan edebiyatı ve tasavvuf edebiyatında da kullanılan bir tabirdir. Aşk, tasavvuf ehli için Allah’a kavuşmada bir yol, şarap ise ruh coşkunu sembolize etmede bir araçtır. Şairlerin şarap, bade vb. ifadeleri bahsettiğimiz anlamda mı yoksa gerçek anlamda mı kullandığı çoğu zaman belli olmaz.²⁹⁸ Şair aşağıdaki beytinde, *zâhide* hitaben, meyhanede beni şarap içerken, sevgiliye meyl ederken görüp zan etme çünkü o gençlik halidir, demektedir:

*Benim mey-hânede mey nûş idüp mahbûba meyyâlim
Görüp ta’n eyleme zâhid ki ahvâl-i şebâbetdir (G.28/4)*

II.20. RİND

Rind, kelime anlamı olarak Farsça, “dünyayı umursamayan”²⁹⁹ demek olup surette hakîr, sirette ise selîm olan kişiye rind denir.³⁰⁰ Rind, dinin şekli ile sınırlı kalmayıp özüne inebilen kâmil insandır.³⁰¹ Bu yüzden rind, vâiz ve zâhidle hep mücadele halindedir.

Şair, gece-gündüz yakınlığının *rindlerle* olduğunu belirterek kıymetini bilmeyen zahidi diken olarak tanımlamakta ve üzülmemektedir:

²⁹⁸ Pala, s. 52.

²⁹⁹ Kanar, s. 1070.

³⁰⁰ Cebecioğlu, s. 520.

³⁰¹ Uludağ, s. 292-293.

*Nola bilmezse eğer zâhid-i har kıymetimiz
Çünkü **rindân** iledir leyl ü nehâr ülfetimiz (G.42/1)*

Şair, vâizin, rindi dinden çıkmakla itham ettiğini söyleyerek vâizin cennet kapısını *rinde* kapatması halinde gam çekmeyeceğini çünkü kâmil-i mürşidin eşiğinin ona açık olduğunu dile getirmektedir:

*Vâ'iz kaparsa **rinde** ne gam bâb-ı cenneti
Leylâ açıktır dergeh-i pîr-i mugân amân (G.89/7)*

Şair, aşağıdaki beytinde, “biz perişan aşıklar halka gizli, aşk ehline ise âşikâruz. Bizim yakınlığımız *rindler* iledir zira biz cihanın *rindiyiz*. Biz canların âşığıyız” derken kendisinin rind olduğundan dem vurmaktadır:

*Biz âşık-ı şûrîdeleriz halka nihânız
Ehline ayânız
Rindân iledir ülfetimiz **rind-i** cihânız
Biz âşık-ı cânız (MST.4/1)*

Şair, sevgilisini *rinde* benzeterek cihanın *rindi* olan sevgilisinin aşkıyla akıl aldığı ifade etmektedir:

*Ben bir büte dil bağlayalı hayli zamândır
Akl almada kâfir ne yaman **rind-i** cihândır (TRKB.6/31)*

II.21. AŞK

Arapça’da, “aşırı derecedeki sevgi” demek olan aşk, iki türdür: Karşı cins göz önünde bulundurularak zevki ön planda tuan mecâzi aşk ve Allah’ın ‘ben gizli bir hazineydim; bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım’ hikmetinin arayışında olunan hakikî aşktır. Hakikî aşka ulaşan kişi yaratılan hiçbir şeyi ondan uzak görmez. Yunus’un deyişiyle yaratılanı da yaratandan ötürü sever. Allah’ın kainattaki tecellisini idrak eder. Aşk, geçici olana değil, bâki olanadır, güzele değil, güzelliğedir. Bu aşka bazen ‘mecâzî aşk’la ulaşılabacağı da söylenmiştir. Öyle ki ‘mecâzî aşk, gerçek aşkın köprüsüdür’ tabiri ortaya çıkmıştır.³⁰²

³⁰² Cebecioğlu, s. 65.

Şaire göre *aşk* sırrını gizlemeye hacet yoktur. Çünkü *aşk*, kadehin içindeki şarabın görülmesi gibi zâhirdir.

Çâre yokdur râz-ı aşkı dilde pinhân itmeğe
Sağarından bâde-i ser-şâr kendin gösterür (G.30/3)

Şair, Allah'tan inleyen gönlüne ilâhî *aşk*tan bir tecelli istemekte ve nefsinin hevesiyle perişan olmaktan Allah'a sığınmaktadır:

Nefsim hevesiyle beni sen der-be-der itme
Aşkından eser vir bu dil-i zâra İlâhî (G.121/5)

Şaire göre *aşka* rağbet edenler canlarını sevgilileri yolunda kurban etmelidir. Zira âşıklık sevgili uğrunda canından dahi vazgeçmeyi gerektirir.

Cânı cânânına eyler kurbân
Her kim eyler ise rağbet-i aşk (G.60/6)

II.22. ÂŞIK

Âşık, *aşk* yolunda sevgiliye hayran ve onu çok seven kişidir. Öyle ki ona olan sevgisinden gözü bir şey görmez. Sevgili uğruna bütün sıkıntılara katlanır.

İlâhî *aşk*ta olduğu gibi mecâzî *aşka* ulaşmada da yola çıkan her engel rakiptir. Âşık, daima rakiple mücadele eder. Rakip, düşmandır. Şair, mecâzî *aşkı* dile getirirken bülbül nasıl diken cefasından kurtulamazsa *âşıklar* da düşmandan kurtulamaz, diye söylenmektedir.

Âşıkân endîşe-i ağıyardan olmaz halâs
Bülbül elbette cefâ-yı hârdan olmaz halâs (G.49/1)

II.23. SIR/ RÂZ

Sır, kalpte Rabbânî olan ince bir duygudur. Rûh sevginin, kalb ma'rifetin, sır da müşâhadenin varlığını gösterdiği bir yerdir. Sır, nefsin bir suretidir. Nefsi iş yapmaya muktedir kılan sırdır. Sırrın himmeti olmadan nefisle hiçbir faydaya erişilemez.³⁰³

³⁰³ Cebecioğlu, s. 569.

Aşk sırrını gönülde gizlemeye çare olmadığını söyleyen şair, içi şarap dolu kadehe vurgu yaparak aşk *sırrı* kadehin içinden gözüken şarap gibi âyândır, onu gizlemeye çare yoktur, diye şöyle ifade etmektedir:

Çâre yokdur râz-ı aşkı dilde pinhân itmeğe
Sâğarından bâde-i ser-şâr ezhâr kendin gösterir (G.30/3)

Şair, “aşk ateşi gönle misafir olarak yeter gönül başka misafir istemez. Gönül, aşk *sırlarını* saklar, ağlayan gözlerle kendini belli etmez. Canını Allah’a verir, bir başka sevgili istemez. Allah’a kavuşanlar başka ihsan istemez. Sevgilinin yüzünü seyredenler başka seyir istemez” diyerek aşk sırrını gönlünde barındırdığını ifade etmektedir:

Nâr-ı aşkın dilde besdir gayri mihmân istemez
Ketm idüp esrâr-ı aşkı çeşm-i giryân istemez
Cânını Hakk’a virür bir başka cânân istemez
Vâsıl-ı billâh olanlar gayri ihsân istemez
Seyr iden yârin cemâlin özge seyrân istemez (THM.2/1)

Hz. Mevlânâ’ya nida eden şair, ondan aşk *sırrının* gönlüne tesir etmesini ve yıkık gönlünü tamir etmesini dilemektedir:

Sırr-ı aşkın dile itsün te’sîr
Meded it bendene yâ Hazret-i Pîr
Dil-i vîrânemi eyle ta’mîr
Meded it bendene yâ Hazret-i Pîr (MRB.1/1)

II.24. LUTUF

Lutuf, Arapça’da “bağış” anlamına gelir. İnsanı Hakk’a itaate yaklaştıran ve her türlü günahattan emniyette kılan şeye lutûf denir.³⁰⁴

Şair, Hz. Peygamber (a.s.)’e hitaben, ihsan hırkına yanaştım, Leylâ’nın yanan gönlünü *lutuf* suyunla söndür, diyerek lutûf beklemektedir:

Dil-i súzân-ı Leylâ’yı söyündür âb-ı lutfunla
Civâr-ı hırka-i ihsâna geldim yâ Resûlallâh (KT.5/2)

³⁰⁴ Cebecioğlu, s. 402.

Mahzun gönlünü mesut etmesi için pîri olan Hz. Mevlânâ'ya hitap eden³⁰⁵ şair, kendini dertli bir fakir olarak görse de onun *lutf* eliyle imar olmayı arzu etmektedir:

*Ne kadar olsa fakîrin rencûr
Dest-i lutfunla idersin ma'mûr
Dil-i mahzûnunu eyle mesrûr
Meded it bendene yâ Hazret-i Pîr (MRB.1/7)*

Şair, Kerbelâ'yı andığı bir mersiyesinde Allah'ın *lutf*undan ümit kesmeyeceğini söyleyerek Hz. Hüseyin'in matemini tazelediğini şöyle dile getirmektedir:

*İtmeyüp lutf-ı Hudâ'dan hele biz kat'-ı ümîd
İderiz mâtemin ol şâh-ı Hüseyin'in tecdîd (TRKB.8/1)*

II.25. İNÂYET

Arapça'da "lütuf" demek olan inâyet, Allah'ın kuluna yardım ederek muhafaza etmesine denir.³⁰⁶

Bir lugazında giysilerde kullanılan ipeğin hammaddesi olan ipek böceğini ima eden şair, ipek böceğinin cins olmayanlarla yakınlık kurmadığını ve Allah'ın *inayeti*yle onların çok mahiyet kazandıklarını vurgulamaktadır:

*Bunlar aslâ eylemez nâ-cins ile ünsiyyeti
Eylese Mevlâ inâyet çok olur mâhiyeti (L.5/2)*

II.26. HİMMET

Himmet, "bir olgunluk hali veya kulun bir şeyi elde etmek üzere kalbinin bütün gücüyle Hakk'a yönelmesi"³⁰⁷dir.

Şair, Hz. Peygamber'in daha yaratılmadan önce *himmet*inin dünyaya olduğunu şöyle dile getirmektedir:

*Cihân halk olmadan evvel cihâna himmetin toldı
Efendim gonca-i maksûdı sâyende kimin soldı
Sikender âb-ı hayvâna kanup dünyâda şâd oldı*

³⁰⁵ Bkz. G.93/6.

³⁰⁶ Cebecioğlu, s. 312.

³⁰⁷ Cebecioğlu, s. 278.

Hicâb-ı zulmeti kat' eyleyüp maksûda yol buldı

Çekenler hâk-i pâyin dîdesine yâ Resûlallâh (THM.1/8)

Mey, tasavvuf dilinde aşk şarabıdır. Şair, mey satanın parasız mey vermemesi halinde gam duymayacağını söylemektedir. Çünkü ona göre mürşid-i kâmil zaten *himmet* erbâbına meyi rehin verecektir.

Ne gam yoğise akça mey-fürûşa virmege şâhım

*Virür rehn ile mey pîr-i mugân erbâb-ı **himmetdir** (G.28/3)*

Halin cenâb-ı pîr diye hitab ettiği Hz. Mevlânâ'ya arzedilmesi gerektiğini söyleyen şair, onda aşk *himmeti* bulunduğunu şöyle ifade etmektedir:

Hâli arz eyle cenâb-ı Pîr'e

*Bulınur anda bize **himmet-i aşk** (G.60/8)*

II.27. İHSÂN

Kelime olarak “bağış” anlamına gelen ihsan, tasavvufta bir makamdır. Kulun, Allah'ı görür gibi bir hal takınmasına, ibadetlerinde onun gözleminde olduğunu bilerek hareket etmesine ihsan denir. İhsanda Allah ve kul arasında sürekli bir bakış vardır.³⁰⁸ Kul, bütün nimetlerin Allah'tan olduğunu bilir ve yalnız O'nu düşünür.

Aşağıdaki beytinde şair, Hz. Fatıma (a.s.)'ya Hz. Zehrâ diye hitap ederek Allah'ın Hz. Zehrâ'yı kullarına bir *ihsan* olarak verdiğini söylemektedir:

*Her bir kulına Hazret-i Hak itdi bir **ihsân***

*Sensin bize **ihsân-ı Hudâ** Hazret-i Zehrâ (G.8/2)*

II.28. UZLET/TECRÎD

Arapça'da halktan uzak bir halde yaşamak anlamlarına gelen uzlet, mürîd için bir başlangıç halidir. Bu ayrılış, kötü ahlâktan kurtulmak, ondan uzaklaşmak için takınılan bir tavidir. Uzlette aslolan mekan değişikliği değil, sıfat değişikliğidir.³⁰⁹ Tecrîd ise “kalbi Allah'tan başka şeylerden uzak tutmak”tır.³¹⁰

³⁰⁸ Cebecioğlu, s. 299.

³⁰⁹ Cebecioğlu, s. 672.

³¹⁰ Cebecioğlu, s. 641.

Şair, bir zaman köşeye oturmuş *uzlet* halinde iken çektiği sıkıntıya *tecrîd* ehlinin hayran kaldığını şöyle terennüm etmektedir:

Bir zamân olmuş iken gûşe-nişîn-i uzlet
Çekdiğim mihnete hayrân idi ehl-i tecrîd (TRCB.1/12)

II.29. CEMÂL

Cemâl, Allah'ın ezeli bir sıfatıdır. Allah, yarattıklarında bu cemâl tecellisini görmeyi diledi. Bir ayna misali kendi cemâlini yarattıklarında görmek için âlemi var etti. Bütün yaratılanlar da bu cemâl tecellisiyle Allah'ı müşahade (seyrederek anlamak) edebilir.³¹¹

Şair, cemâlin, Allah'ın eserlerinin tecellisi olduğunu vurgulamaktadır.³¹²

Şair, aşağıdaki beytinde ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'in cemâline şöyle vurgu yapmaktadır.

Cemâlin şevki ile yanageldim yâ Resûlallâh
Ezelden şem'ine pervâne geldim yâ Resûlallâh (KT.5/1)

Kendini rind olarak gören şair, zahidin sevgilinin yüzünün nurunu inkar ettiğinden Allah'ın eserlerine gafil olduğunu dile getirmekte, bir bakıma sevgilisinin yüzünü Allah'ın tecellisi olarak görmektedir:

Zâhid nola münkir ise envâr-ı cemâle
Âsâr-ı Hudâ'yı aceb anlar mı o gâfil (TRKB.6/28)

II.30. NÛR

Nûr, Arapça, "ışık" demek olup En-Nûr, Esmâ-yı İlâhî'den biridir. Allah'ın Zâhir ismi ile tecellî edişine Nûr denir. Nûr, kâinattaki sûretlerde görünen, gizlenmiş bir şeyin ledün ilmiyle açığa çıkması olduğu gibi aynı zamanda kalpten Allah'tan başka her şeyi çıkararak ilâhî bir hazinedir. Onu gören (bâsira) önce idrak eder, sonra onun vasıtasıyla diğer görünen şeyleri (mubassarât) görür; böylece kalpten Allah'tan başka her şeyi çıkarır.³¹³

³¹¹ Cebecioğlu, s. 123.

³¹² Bkz. TRCB.1/44.

³¹³ Cebecioğlu, s. 488.

Sevgilisine hitaben şair, gören göz yüzünün nurunu inkar edemez zira yüzünün nurunda Allah'ın eseri âşikârdır, derken Allah'ın yarattıklarındaki tecellisine vurgu yapmaktadır:

Çeşm-i bînâ idemez nûr-ı cemâlin inkâr
Nûr-ı vechinde de âsâr-ı Hudâ peydâdır (TRCB.1/44)

II.31. ZİKİR/ TEKYE

Korku (havf) veya sevginin çokluğu sebebiyle ortaya çıkan zikir, Arapça'da hatırlamayı ifade eden bir kelimedir. Zikir, Allah'ı hatırlarken ondan başka her şeyi unutmaya halidir. Zikir, Allah diye çarpan gönüllerin ilacı, âşıkların şarâbıdır.³¹⁴ Allah'ı anabilme lutfu Allah'ın kullarını anmasından gelir. Bizim Allah'ı anışımız onun bizi anışındandır.

Sevgilisinin aşk zikrinde abdâl olduğunu dile getiren şair, Allah yolunda cismini feda edenlerden olduğunu ifade etmektedir:

Tekye-i aşkında yârin baş açık abdâl olup
Râh-ı Hak'da cismimiz uryân idenler bizleriz (G.44/6)

Aşağıdaki beytinde şair, Hz. Peygamber (s.a.v)'in şerefli zikrini söylemenin insana feyz bahşedeceğine vurgu yapmaktadır:

Nazar kılsan nigâh-ı merhametle ehl-i îmâna
Devâ ihsân idersin lutf ile rencûr-ı isyâna
Senin zîkr-i şerîfin feyz bahş itmez mi insâna
Dizince sübhâ-i na'tın bu abdin rişte-i câna
Gönül vird itdi şevkinle diline yâ Resûlallâh (THM.1/12)

II.32. PERVÂNE

Gece kelebeği de denilen pervâne, kanatlı küçük bir böcektir ve yanana kadar şem'in etrafında dolanır. Gözleri küçük olan bu hayvan gündüzleri karanlık yerlerde bulunur ve hava kararınca da gördüğü ışığa doğru koşar. Işıktan gözleri kamaştığı için

³¹⁴ Cebecioğlu, s. 728.

oradan ayrılamaz ve kendini mum gibi ışık kaynaklarına çarpar, sonunda da yanmaktan kurtulamaz.³¹⁵

Şair, Resûl (s.a.v.)’e hitaben, “ezelden mumunun ışığına *pervâne* gibi gelip yüzünün şevki ile yandım” diyerek Resûl (s.a.v.)’e *pervâne* olduğunu dile getirmektedir:

Cemâlin şevki ile yanageldim yâ Resûlallâh

*Ezelden şem‘ine **pervâne** geldim yâ Resûlallâh* (KT.5/1)

Aşağıdaki beytinde şair, “yüzünün ateşini gördükçe nasıl yanmam zira haşre kadar *pervaneler* ateşten uzak olamazlar” diyerek sevgilisine hitap etmektedir:

Yanmayam mı âteş-i didârına gördükçe ben

*Haşre dek **pervâne** zîrâ nârdan olmaz halâs* (G.49/4)

II.33. DİL/ GÖNÜL

Dil yani gönül, Allah’ın baktığı yerdir. Zira Allah, ben göklere ve yerlere sığmam ancak müminlerin kalplerine sığarım diyerek gönlün sır hazinesini beyan etmiştir. “Allah şekillerinize değil kalblerinize ve amellerinize bakar” hadîs-i şerifinde ise Allah’ın tecelli ettiği gönlün kıymeti bildirilmektedir.³¹⁶

Âl-i abâ için yazdığı bir Kerbalâ mersiyesinde şair, “aşk yolunda ağlayıp âh ederek gam tozundan *gönül* aynasını temizleyelim” derken gönlün içinde barındırdıklarını yansıtan bir ayna niteliğinde olduğunu, aşk ile ağlamanın gönlü temizlemek için bir fırsat olduğunu, gönlün, günah kirlerinden ancak gam gözyaşları ile temizlenebileceğini vurgulamaktadır:

Râh-ı aşkında anın ağlayup âh eyleyerek

*Gerd-i gamdan **gönül** âyînesini pâk idelim* (TRKB.8/17)

Aşk ateşiyle gönül kuşunun pişmesini arzu eden şair, *gönlünün* harab olduğunu söyleyerek Allah’tan dünyayı da gönlü gibi harab etmesini dilemekte ve Allah’a, şarabın sarhoşluğunu uyanıklık eyle, gönül kuşunu aşk meclisinde kebab eyle, diyerek dua etmektedir:

³¹⁵ Onay, s. 397.

³¹⁶ Cebecioğlu, s. 168.

*Gönlüm gibi dünyâyı harâb eyle İlâhî
Huşyârını da mest-i şarâb eyle İlâhî
Bir meclise Leylâ ile gelsün de o sâkî
Murg-ı **dili** ol bezme kebâb eyle İlâhî (R.16)*

Gönlünü hane olarak niteleyen şair, sevgilinin gönlüne gelmesi halinde *gönül* kuşunu sevgiliye nişan yapacağını terennüm etmektedir.

*Eşkime rahm eyleyüp teşrîf iderse hâneme
Eylerim murg-ı **dili** dildâra elbetde simât (G.51/3)*

II.34. KERÂMET

Velilerin olağanüstü haller göstermesine kerâmet denir. Keramet, Allah'ın velisine bahşettiği bir ikramdır.³¹⁷

Şair, Kerbelâ için yazdığı bir mersiyesinde Hz. Hüseyin'in yüksek kapısına mensub olanların *keramet* feyzine sahip olduklarını şöyle ifade etmektedir:

*Der-i vâlâsına mensûb olanlar
Olurlar mazhar-ı feyz-i **kerâmet** (TRKB.2/27)*

II.35. HAYRET

Hayret şaşkınlığı ifade eden bir kelime olmakla birlikte tasavvufta “Allah hakkında hırslı olmakla, ümitsiz olmak arasında bir duraktır.” Korku ve rıza, tevekkül ve recâ’ arasında bir yer olarak da ifade edebiliriz. Hayret, latif bir düşünce sonrasında hakikat ehli ve ariflerin gönüllerinde hâsıl olan bir haldir.³¹⁸

Şair, yolunu şaşırılmış gönlün yine *hayrette* olduğunu, gökleri figân ve âhının tuttuğunu söyleyerek günahları affedici Allah'ım! Leylâ'nın günahını bağışla, diyerek Allah'a sığınmaktadır:

*Yine **hayretde** dil-i güm-râhım
Tutdı âfâkî figân u âhım
Zenb-i Leylâ'yı eyler mağfûr
Çün günâh afv idici Allâh'ım (R.1)*

³¹⁷ Uludağ, s. 208-209.

³¹⁸ Cebecioğlu, s. 259-260.

II.36. MEST

Mest, “sarhoş, zevkten kendinden geçmiş”³¹⁹ demektir. Fakat bu sarhoşluk maddî bir sarhoşluk değil, aşktan gönlün coşmasıyla vukû bulan bir duygu selidir.

Şair bir beytinde, gözyaşlarını ağzına kadar dolu bir şaraba benzetererek “Leylâ gözyaşlarını içse gam değildir; çünkü aşk *sarhoşu* şaraptan uzak olamaz” diye terennüm etmektedir.

Gam mıdır nûş eylese Leylâ sirişk-i çeşmini
Mest-i aşk olan mey-i ser-şârdan olmaz halâs (G.49/5)

Şair, elest meclisinde içtiği aşk şarabının kendini *mestettiğini* sevgilisinin ise hatrını kırdığını şöyle dile getirmektedir:

Bâde-i bezm-i elest itdi bu Leylâ'yı mest
Hâtırın idüp şikest sen de harâb itdin âh (G.99/5)

II.37. GAM

Arapça’da “elem, ızdırap, üzüntü” anlamında olan gam, sevgiliye ulaşmada gayret sarfederken karşılaşılan engeller, aşğın çektiği sıkıntı ve zorluklardır.³²⁰

Şair, gönlünün dert *gamından* şikayet etmediğini; çünkü felekten gördüğü sıkıntıların tükenmez olduğunu söylemektedir:

Gam-ı derd-i dilimden gerçi şekvâ eylemem ammâ
Felekden gördüğüm cevri ü meşakkat bî-nihâyetdir (K.6/2)

Gam hiç bitmeyecek bir sıkıntıdır. Divane olmakla *gamdan* kurtulacağını sandığını fakat yanıldığını dile getiren şair, akıllı olanların şifa evlerine ise eyvah demektedir:

Dîvâne oldum olmadı gamdan özüm halâs
Âkillerin de yaptığı dârü’ş-şifâya yuf (G.57/2)

Şair, *gamım* olsa da Hz. Mevlânâ’nın dergâhına yüz sürdüğümde beni O’nun yolunun toprağında mutlu görürler, diye terennüm etmektedir:

³¹⁹ Kanar, s. 794.

³²⁰ Uludağ, s. 141.

*Gamım oldukça olsam rûy-mâl-i dergeh-i Monlâ
O şâhın hâk-i râhında beni mesrûr görsünler (G.25/7)*

II.38. NEFİS

Tasavvufta nefis, kulun kötü vasıf, huy ve amelleridir. Tasavvufta Allah'a ulaşma yolunda aşılması gereken yedi çeşit nefis (efkâr-ı seb'a) vardır. Bunlar: "1. Nefs-i emmâre (İnsanı kötülüğü sevkeden nefis). 2. Nefs-i levvâme (Yaptığı kötülükten pişman olan ve hayra yönelen nefis). 3. Nefs-i mülhimme (Allah tarafından iyilik ilhâm edilen ve kötülüklerden arınmış olan nefis). 4. Nefs-i mutmainne (İmanda hata yapmayacak derecede kötülüklerden uzaklaşmış olan nefis). 5. Nefs-i râzıyye (Allah'tan razı olan nefis). 6. Nefs-i marzıyye (Allah'ın kendisinden razı olduğu ve rızasını verdiği nefis). 7. Nefs-i sâfiye veya Nefs-i zekiye (Kötülüklerden tamamen arınmış olan nefis.)"³²¹

Şair, Allah'a hitaben, *nefsimin* hevesiyle beni perişan etme. Bu ağlayan gönle aşkından eser ver, diyerek dua etmektedir:

*Nefsim hevesiyle beni sen der-be-der itme
Aşkından eser vir bu dil-i zâra İlâhî (G.121/5)*

Nefsini kâfir olarak niteleyen şair, kâfir *nefis* elinden çaresiz gönlünü kurtarması, suç ve kabahatten onu kurtarması için Resûl (s.a.v)'den yardım beklemektedir:

*Şu kâfir nefis elinden bu dil-i bî-çâreyi kurtar
Yeter cürm ü kabâhatdan usansun yâ Resûlallâh (G.106/4)*

II.39. ATEŞ

Divân edebiyatında ateş, âşğın içinde bulunduğu aşkın sıkıntısı ve yakıcılığıdır. Aşğın sevgilisine duyduğu özlem ve hasret gibi duygular ateş şeklinde belirir ve âşğı kül eder.³²² Bu aşk ateşi hakiki aşkta dile getirildiği gibi ona köprü olan mecâzî aşkta da söz konusu edilir.

Şair, bir beytinde Hz. Peygamber (a.s.)'in aşk *ateşi*yle cisminin yanmasını arzu etmektedir:

³²¹ Pala, s. 355.

³²² Pala, s. 41.

Bu cismim âteş-i aşkınla yansun yâ Resûlallâh
Dü-çeşmim hâb-ı gafletden uyansun yâ Resûlallâh (G.106/1)

Aşağıdaki beytinde şair, Allah'tan onu aşk ateşiyle kebab etmesini dilerken cehennem ateşinde yakmamasını niyaz etmektedir:

Leylâ kulum âteş-i aşkınla kebâb it
Dûzahda koyup yakma anı nâra İlâhî (G.121/7)

Sevgilisine atfen şair, ateşinin sevgilisine tesir etmez olduğunu, yanmakta olan bu halini gören pervanenin dahi ona hayran kaldığını şöyle ifade etmektedir:

Nedendir itmez oldı âteşim te'sîr cânâna
Yanup yakıldığım gördükçe hayrân oldı pervâne (K.4/11)

II.40. MÂSİVA

Allah'tan başka olan her şey mâsivadır. Gönlünde başka bir sevgi olan kişi mâsivadan kurtulmuş sayılmaz. Sûfiye göre Allah'tan başka bir şey yoktur. Dervişlikte ise maksat mâsivayı terk etmektir.³²³

Şair, Allah'tan onu mâsiva bağından kurtarması ve kendi cemâline kavuşturması için niyaz etmektedir:

Al benliğimi kayd-ı sivâdan beni kurtar
Tâ vâsıl olam rü'yet-i didâra İlâhî (G.121/6)

II.41. MA'RİFET

Ma'rifet, "bilgi" demektir. Tasavvufta dört kapı vardır. Bunlar; Şerî'at, Tarîkat, Hakîkat ve Ma'rifet'tir. Şerî'atsız tarîkat, hakîkat ve ma'rifet olmaz. Her şeyin temeli Allah'ın kelamıdır. Bu kapılardan geçen ma'rifete ulaşır. Bu kapıya ulaşan Allah'ı bütün hakikatiyle bilir. Ma'rifetin sır olduğunu söyleyenler de vardır. Ancak bu sırra erebilmek kendini Hakk'a bırakmakla mümkündür.³²⁴

Şair, dayısı Keçecizâde İzzet Molla'nın vefatına tarih düşürdüğü şiirinde, onun ma'rifet denizinin incisi olan temiz cismini feleğin toprak içine gizlediğini şöyle ifade etmektedir:

³²³ Pala, s. 298.

³²⁴ Cebecioğlu, s. 412.

Cism-i pâki olmuş iken dürr-i bahr-i ma‘rifet
Âkıbet hâk içre pinhân itdin ey çarh-ı siyâh (TRH.35/3)

II.42. ÇERÂĞ

Sözlükte “mum, kandil, meşale” gibi anlamları olan çerağ, tasavvufta kullara rehberlik ettikleri için mürşîd ve yol gösterici şeklinde ifade edilirler.³²⁵

Şair aşağıdaki beytinde, yaralı göğsüme her an yara açmakta, hiç rezil olduğunu umursamadan sağ oldukça durmayıp uygunsuz hükümler vermekte, köleyim ömrüm tükendi bir *meşale* yakmaz mı? diye gönlüne sitem etmektedir:

Sîne-i mecrûhuma açmaktadır her lahza dâğ
Turmayup tek hükm-i nâ-bercâ ider oldukça sağ
Hîç rüsvâ oldığın kayd eylemez tağ üsti bâğ
Bendeyim ömrüm tükendi dahi itmez mi çerâğ
Dâd elinden gönlümün feryâd elinden gönlümün (MHM.2/2)

II.43. HİKMET

“Eşyanın hakikatlerini, özelliklerini, yaratılış nedenlerini, eserlerini, etkilerini bilmek ve ona göre amel etmektir.”³²⁶

Şeyh Muhammed Kudret’i tanımlayan şair, onu vahdet bağının zinet gülü diye tasvir ederek onun *hikmet* işaretinin sırrına vakıf olduğunu ve cihanı irşâda gücünün yettiğini dile getirmektedir:

Gül-i ârâyîş-i bâğ-ı vahdet
Vâkıf-ı râz-ı rumûz-ı hikmet
Şimdi irşâda cihânı kâdîr
Hazret-i Şeyh Muhammed Kudret (R.14)

II.44. TEVEKKÜL

Arapça’da vekil edinme, güvenme anlamına gelen tevekkül, gerekli tüm tedbirleri alarak emek sarfettikten sonra Allah’a tam bir teslimiyetle teslim olmak, her şeyi ona

³²⁵ Pala, s. 100.

³²⁶ Pala, s. 208.

havale etmektir. Kalple yapılan bir amel olup Hz. Peygamber'in ifadesiyle deveyi bağladıktan sonra Allah'a emanet etmektir.³²⁷

Şair, aşağıdaki beyitinde divane gibi *tevekkül* yolunda dosdoğru olmayı ve akla güvenip de ukalanın sözünü dinlememeyi nasihat etmektedir:

Dîvâne gibi râh-ı tevekkülde mukîm ol

Akla özenip dinleme pendin 'ukalânın (TRKB.6/10)

II.45. BEZM

Bezm, bir eğlence meclisidir. İçki sunan sâkidir. Sâki de sevgilidir. Bu mecliste herkes daire şeklini alır. Sâki, şarap ikram eder.³²⁸ Tasavvufta hakikat şarabının tadıldığı aşk meclisine bezm denmektedir.

Şair, bir beytinde Hz. Mevlânâ'nın aşıkların bezminin mumu olduğunu ifade etmektedir.³²⁹

Zahide hitap eden şair, “her sözümüz sana gam verir. Bizi cehennemde zannetme. Hiç şüphesiz zayıfların *meclisinde* cennette gibiyiz” derken zahidi iğnelemektedir:

Ey zâhid-i har her sözümüz sana virür gam

Zann itme cehennem

Bezm-i zurefâda yine mânend-i cinânız

Bî-şekk ü gümânız (MST.4/4)

II.46. KEŞF

Arapça'da “açığa çıkarma, perdenin açılması” gibi anlamlara gelen keşf, kalbin tasfiye ve riyazetle hakikate perde olan kir ve paslardan temizlenmesi sonucunda kalp gözünün açılması halidir.³³⁰ Keşf, Kur'an'a ve sünnete uygun olursa gerçektir.³³¹

Sevgilisine hitap eden şair, “gam ateşi beni yaktı. Sevgilinin anlayışı olsaydı hâlîme merhamet ederdi. Bu gizli sır *keşf* olunmaz. Âşığa zulmedip, sevgilinin adaleti zanneder. Sabrı güç, çaresi güç derde yakalandım” diyerek yakınmaktadır:

³²⁷ Cebecioğlu, s. 658.

³²⁸ Pala, s. 71.

³²⁹ Bkz. MHM.1/1.

³³⁰ Uludağ, s. 210.

³³¹ Cebecioğlu, s. 366.

*Sûziş-i gam beni bir rütbede itdi sûzân
Bilse rahm eyler idi hâlîme ba'z-ı yârân
Keşf olunmaz nideyim âh bu sırr-ı pinhân
Zulm idüp âşîka zann ider adâlet cânân
Sabrı güç çâresi güç derde giriftâr oldum (MHM.3/2)*

II.47. FAKR/ ÜFTÂDE

Arapça'da “fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık” gibi anlamlara gelen fakr, tasavvufta dünyaya bağlanmayarak sadece Allah'a muhtaç olmaktır.³³² Fakrın eş anlamlısı diyebileceğimiz üftâde ise Farsça bir kelime olup “âciz, düşmüş” demektir.³³³

Şair, üftâde kelimesini bir beytinde âşık manasında kullanmıştır. Âşık, sevgili karşısında acizdir. Şaire göre, kim sevilirse âşığı terk eder, bu bir imtihandır.

*Vech-i Hakk'ı görmeğe ey dil bugün âmâdesin
Râh-ı aşkında ümîd-i vasl ile dildâdesin
Şöyle kim mahbûb olursa terk ider üftâdesin
Şol ki cânânın elinden içdi aşkın bâdesin
Ol ebed hiç bilmedi akl ile unvân istemez (THM.2/2)*

Bâki'nin gazeline tahmis yapan şair, öyle bir âlemdir bu âlem, kimisi *fakr* içinde kimisi cihanın padişahından ümitsizdir. Kimi aciz, kimi sultan, kimi de zamanın övülmüşüdür, diye terennüm etmektedir:

*Kimisi fakr ile bî-kes kimidir şâh-ı cihân
Kimi Leylâ gibi toğduğuna nâdim el'ân
Kimi âciz kimi sultân kimi memdûh-ı zamân
Bâkiyâ hân-kâh-ı âlem-i hayretde hemân
Her gelen kimse bir esrâr ile hayrân ancak (THM.11/5)*

II.48. DÜNYÂ

Dünyâ, yaşadığımız gezegenin adı olmakla birlikte Arapça'da “yakın, alçak” gibi anlamlara gelir. Tasavvufta dünyâdan, “Allah'tan uzaklaştıran her şey, imtihan yeri, ahiretin tarlası, geçici, fâni yer” olarak bahsedilir.³³⁴

³³² Üstüner, s. 145.

³³³ Cebecioğlu, s. 675.

³³⁴ Cebecioğlu, s. 174.

Aşağıdaki beytinde şair, *dünya* yolunda kimsenin bir şey elde edemediğini ancak ukbayı arzu etmenin ve İlahi aşka sahip olmanın önemli olduğunu dile getirmektedir:

Târik-i dünyâ olan bir mülke mâlik oldu kim
Tâlib-i ukbâ olan bir mülke mâlik oldu kim
Aşk ile rüsvâ olan bir mülke mâlik oldu kim
Aşık-ı Mevlâ olan bir mülke mâlik oldu kim
Ma'nide şâh oldu bes mülk-i Süleymân istemez (THM.2/6)

II.49. NİKÂB

Arapça'da "peçe" demek olan nikâb, sevgilinin kendi arzusuyla aşığı ile arasına koyduğu engeldir.³³⁵ Tasavvufta Allah ile kulun arasındaki engeller nikabtır.

Şair, aşağıdaki beytinde sevgilisinin yüzünü kendisine göstermesini ümit etmekte ve *nikâb* engelini kaldırmasını dilemektedir:

Nice bir fikr-i dilber ile âşıklar hayâl olsun
Hayâl-i zülf-i yâr ile za'îf ü bî-mecâl olsun
Biraz keşf-i nikâb it âşıka arz-ı cemâl olsun
Gam-ı hattıyla yârin nice bir dil pür-melâl olsun
Sür ey sâkî ayağı mûr-ı ğussa pâ-y-mâl olsun (THM.5/1)

II.50. BAĞ

Tasavvufta bağ, "neşeli ruhani alem"³³⁶ olmakla birlikte bağ bazen dünyaya benzetilerek içinde bütün güzellikleri barındıran bir bahçe olarak da ifade edilir. Leylâ Hanım da bağı cihan olarak düşünmekte ve gelip geçici olduğunu vurgulamaktadır. Cihan sadece ahireti kazanmak için bir menzilgâhtır.

Cihanı bir güzele benzeten şair, mestan gözleri nergise benzese bile yaralı gönlünün cihan *bağ*ına kıymet vermeyeceğini şöyle ifade etmektedir:

Dil-i mecrûhumuz bâğ-ı cihâna iltifât etmez
Nola benzerse dahi anda nergis çeşm-i mestâna (K.4/16)

³³⁵ Uludağ, s. 274.

³³⁶ Uludağ, s. 65.

II.51. FÂNUS

“Divan şiirinde güneş bir muma, felek (gök) de o mum üzerinde bir fânusa benzetilmiştir.”³³⁷

Hiz. Mevlânâ’yı gönlüne oturan bir güneşe, bedenini ise onun etrafını saran *fanusa* benzeten şair, Hiz. Mevlânâ’yı aşk padişahı olarak tanımlamakta ve keremini dilemektedir.

Şâh-ı aşkın dile itdikle cülûs

Cesedim oldu misâl-i fânûs

Kereminden beni itme me’yûs

Meded it bendene yâ Hazret-i Pîr (MRB.1/2)

II.52. ŞİŞE

Tasavvufta şişeden kasıt kalptir. Kalp, kırılınca eski haline getirilemeyen hassas bir cam gibidir.³³⁸

Aşağıdaki beytinde şairin Hiz. Hünkâr’dan kastı Hiz. Mevlânâ’dır. Şair, “sâki gönülde bin dert var. Şişede mey kalmadı lakin (beni mest eden) bir yarım var. Halime merhamet etmezsen de bana yeten Hünkârım var” diyerek sakiye sitemini dile getirmektedir:

Sâkiyâ dilde bin efkârım var

Kalmadı şişede mey yârim var

Keyfine hâlîme rahm itmez isen

Bana bes Hazret-i Hünkâr’ım var (R.9)

II.53. İRŞÂD

Arapça’da “rehberlik etme” anlamında olan irşâd, hakikate yol göstermek, ve gafletten uyandırmak demektir.³³⁹

Şair, Hiz. İsyânî Babadan lutuf beklemekte ve O’nun âsileri *irşâd* ettiğini hatırlatmaktadır:

³³⁷ Pala, s. 147.

³³⁸ Uludağ, s. 331-332.

³³⁹ Cebecioğlu, s. 317.

Bir inâyet eylemez mi hazret-i İsyân Baba
Çünkü me'mûr oldu hep âsilere irşâda âh (G.107/2)

II.54. MURG

Murg, Farsça'da "kuş" demektir. Bedendeki rûh, kafesteki kuşa benzetilir. Ruh kuşu beden kafesinden kurtulunca ölüm gerçekleşir ve hakikate kavuşulur.³⁴⁰

Şair, *murg-ı rûh* terkibiyle canın bedenden çıkışını şöyle vurgulamaktadır:

Râgıba Hanım cüvânlıkda cihândan gitdi âh
Murg-ı rûhı eyleyüp dâr-ı na'îmi âşiyân (TRH.50/1)

Murg-ı dil terkibiyle de gönlünün bir kuş misali aşkla yanıp kebab olduğunu şöyle vurgulamaktadır:

Gönlüm gibi dünyâyı harâb eyle İlâhî
Huşyârını da mest-i şarâb eyle İlâhî
Bir meclise Leylâ ile gelsün de o sâkî
Murg-ı dili ol bezme kebâb eyle İlâhî (R.16)

Şair, *murg-ı can* terkibiyle canı kuşa benzetilmiştir. Aşkın ateşi can kuşu olan gönlü kebab eder. Şair, sâkiye hitap ederek şarap yerine gözyaşı içenin ve *can kuşunu* aşk ile kebab edenlerin kendileri (rindler) olduğunu ifade etmektedir:

Mey yerine eşk-i çeşmi nûş idüp sâkî hemân
Murg-ı cânı aşk ile biryân idenler bizleriz (G.44/3)

II.55. FEYZ

Taşma, bağış, lütufkârlık anlamlarına gelen feyz, tasavvufta Allah tarafından sâlikin kalbine verilen bir tecellidir ki sâlik bu feyze ulaşmak için bir çaba göstermez. Mevcûda gelen varlıklar da bu feyizle ortaya çıkarlar.³⁴¹

Şair, def ve neyle kulların durmayıp devran ettiğini, aşk devrini gören kâfirlerin imana geleceğini, *feyz* kokusunun mumunun canları dizdiğini ve Hz. Mevlânâ'nın cihana nefes bahşettiğini söylemektedir:

³⁴⁰ Cebecioğlu, s. 446.

³⁴¹ Üstüner, s. 195.

Deff ü neyle bende-gâni turmayup devrân ider
Devr-i aşkın görse kâfirler dahi îmân ider
Hem-çü bülbül gülşen-i aşkında ney efgân ider
Şemm-i bûy-ı feyzi ta 'tîr-i meşâm-ı cân ider
Nefha-bahşâ-yı cihândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm (MHM.1/5)

Şair, aşağıdaki beytinde Şems ve Mevlânâ'nın dergahına feyz kazanmak için vardığını, onların dünya ve ahirette kerim olduklarını dile getirmektedir:

İktisâb-ı feyz için varsam nola dergâhına
Şems ü Mevlânâ gibi yokdur dü- 'âlemde kerîm (G.75/7)

Hz. Mevlânâ'nın feyzini kendisinden mahrum etmediğini söyleyen şair, onun feyzini şiirlerinin tabiatının aynası yaptığını şöyle dile getirmektedir:

Hazret-i Pîr itmedi Leylâ'yı da mahrûm-ı feyz
Tab 'ımı mir'ât idüp eş 'âr kendin gösterür (G.30/6)

II.56. BÜLBÜL

Bülbül, güle olan aşkıyla ün salmış, şakıyılarıyla ızdırabını dile getiren sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri sunan bir âşığı temsil eder.³⁴²

Ümmî Sinân Hazretleri'nin bir gazelini tahmis eden şair, pîrin öğüdünü işitmeleri halinde *bülbüllerin* iniltisinin bağa karşı susacağını, ezel gününün sâkisinin gönül ehlini sarhoş edeceğini, kudret elinden canlılığın şarabını içeceğini, sonsuza kadar sarhoş olunca ilim ile irfan istemeyeceklerini söylemektedir. Şair, pîri bağa, onun öğütlerini işitenleri ise bülbüle benzetmektedir. Bülbüllerin bağa karşı susması gibi onun huzurunda olanların da pîr karşısında susacaklarını vurgulamaktadır:

Pend-i pîri kim bu demde cân u dilden gûş ider
*Bâğa karşı nâlesi **bülbülleri** hâmûş ider*
Sâki-i rûz-ı ezel ehl-i dili ser-hoş ider
Dest-i kudretten şarâb-ı zindegânî nûş ider
Tâ ebed mahmûr olur ilm ile irfân istemez (THM.2/5)

³⁴² Pala, s. 77.

Şair, sehere kadar yanmayı pervaneden, figanlarla inlemeyi ise divane *bülbül*ün iniltisinin cezbesinden öğrendiğini ifade etmektedir:

Yanmağı pervânedен kıldım ta 'allüm tâ-seher
*Nâle vü efgânı amma **bülbül**-i şeydâdan ahz (G.24/2)*

II.57. VUSLAT

Vuslat, âşık ve maşuk arasındaki ayrılığın ortadan kalkması, âşığın sevgilisine kavuşmasıdır. Âşık sevgiliden ayrı kaldığı için hicrana dûçar olur. Hicranın sonu ise vuslattır. Fakat vuslatın sonu da hicrandır.³⁴³ Zira kavuşunca aşk, aşk olmaz. Aşkı aşk yapan gönlün hep diri kalmasıdır.

Aşkın ayrılığını *vuslata* değiştiğini söyleyen şair, gönle hitap ederek bu âlemde keyfine bakması gerektiğini ve gamların gelip geçeceğini terennüm etmektedir:

Vuslata elbette aşk eyler mübeddel fûrkati
Zevke bak ey dil bu gamlar da geçer âlem bu yâ (G.4/6)

II.58. BEKÂ

Bekâ, Allah'ın zâti sıfatlarından. Fâni varlığı Allah'a adayarak onda kaybolmak, denize düşen bir damla misali Allah'ın varlığına kavuşarak ebediliğe erişmektir.³⁴⁴

Şair, fenânın her köşesi cennet bağı da olsa gönlünün bir an dahi ona bakmayacağını, aciz gönlünün *bekâ* istediğini şöyle dile getirmektedir:

Gûşe gûşe bâğ-ı cennet olsa da itmez nigâh
*Öyle âcizdir fenâdan kim **bekâ** ister gönül (G.72/2)*

Hiz. Ali'yi bekâ sultanı olarak nitelendiren şair, Hiz. Fatımâ'ya *bekâ* sultanın eşi diye hitap ederek şehitlerin kanı hatrına suçlarının affedilmesini dilemektedir:

Afv eyle suçum hûn-ı şehîdân için olsun
*Ey zevce-i Sultân-ı **Bekâ** Hazret-i Zehrâ (G.8/6)*

³⁴³ Pala, s. 476.

³⁴⁴ Pala, s. 63.

II.59. FENÂ

Fenâ, “yok olma, yokluk, geçip gitme” anlamına gelmekle beraber “ölümlülüğü ifade eder ve bekânın zıttıdır.”³⁴⁵

Şair, riyakâr olan kötü dilin saçma sapan sözler sarfetmemesi gerektiğini yalnızca “her şey *fânî*dir Allah yeter” zikrinin vird edilmesi gerektiğini dile getirmektedir:

Türrehât-ı bed-zebân sâlûsı itme istimâ‘

*Virdin olsun “cümle **fânî**dir hemân Allâh bes” (G.45/3)*

Şair, cennet ehlinin *fenâ*dan şikayet etmesinin sebebinin alçak feleğin Yezid’e ruhsat vermesi olduğunu söylemektedir:

*Ehl-i cennet itmesün mi bu **fenâ**dan şekvâ*

Virdi ruhsat yine bir kâfire bu çarh-ı ‘anîd (TRKB.8/2)

II.60. ŞEM‘

“Bal mumu” anlamına gelen şem‘, hayvanların ışığın cazibesine kapılarak ona doğru koştukları ateştir. Bu yüzden şairler, sevgilileri güzellikleriyle cezbettikleri ve vefasızlık ettikleri için –pervaneleri cezb edip yakan- şem‘e, kendilerini de pervaneye benzetmişlerdir.³⁴⁶

Şair, aşağıdaki beytinde pîri Hz. Mevlânâ’nın âşıklar meclisinin *mumu* olduğunu terennüm etmektedir:

Genc-i esrâr-ı nihândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm

Cism-i dervîşâna cândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm

Şems-veş dehre ayândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm

Reh-nümâ-yı sâlikândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm

***Şem‘**-i bezm-i âşikândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm (MHM.1/1)*

II.61. CANÂN/ YÂR

Canân/ Yâr sevgili demektir. Aşk yolunda aşğın, aşkını dile getirdiği yâridir.

³⁴⁵ Pala, s. 150.

³⁴⁶ Onay, s. 398.

Can, *sevgilinin* yoluna kurbandır diyen şair, can feda etmekle övündüğünü ve kavuşma bayramına erdiğini ifade etmektedir:

Cân fedâ itmekle îd-i vasla itdik iftihâr
Cânı kurbân-ı reh-i cânân idenler bizleriz (G.44/5)

Bâki olan Allah'a sığınmanın ehemmiyetine vurgu yapan şair, bu âlemin gül bahçesinin dikenine gönül bağlamamayı yalnızca bir *yarın* cemalini seyretmenin kazanç olacağını ifade ederken Allah'ın kullarındaki tecellisini şöyle vurgulamaktadır:

Gel bu bâğın hârına gülzârına itme heves
Bir cemâl-i yâre bakmaktır cihânda mültemes (G.45/1)

II.62. NEFES

Gaybdan gelen ince hisler sebebiyle, kalblerin rahatlaması olan nefes, seven (muhib) ve sevilen (mahbûb) arasındaki yakınlıktır.³⁴⁷ Kul, her an nefesle ölüp dirilerek Allah'a yaklaşır.

Kendine hitap eden şair, her ne derdin varsa Hz. Mevlânâ'nın dergâhına gel. Zira aşk hastalarına ney gibi *nefes* ehli bulunmaz, demektedir:

Her ne derdin varsa Leylâ dergeh-i Monlâ'ya gel
Haste-i aşka bulunmaz ney gibi ehl-i nefes (G.45/5)

II.63. HASTA

Farsça bir kelime olan haste, “hasta, yaralı, gönlü yaralı, yorgun”³⁴⁸ manalarına gelmekle birlikte tasavvufta aşık manasındadır.³⁴⁹

Şair, Hz. Peygamber (a.s.)'ın sokağının toprağının hastalara deva olduğunu terennüm etmekte³⁵⁰ ve aşk hastalarını ney sesinin teskin ettiğini vurgulamaktadır.³⁵¹

Şair, Allah'a şöyle niyaz etmektedir: Allah'ım bu çaresiz *hasta* gönle merhamet et. Allah'ım gönül yarasına çare sendendir.

³⁴⁷ Cebecioğlu, s. 469.

³⁴⁸ Kanar, s. 447.

³⁴⁹ Uludağ, s. 159.

³⁵⁰ Bkz. G.104/1.

³⁵¹ Bkz. G.45/5.

Rahm eyle bu dil-haste-i nâ-çâra İlâhî
Zahm-ı dilime senden olur çâre İlâhî (G.121/1)

II.64. ÂYİNE

Tasavvufta hakikate giden yolda yaratılmışlar Allah'ın bir tecellisi yani aynasıdır. Âlem aynada görülen bir hayalden ibarettir. Allah, yaratılmışlara bir an tecelli etmemeyi dilese mümkinât ve mezâhir yok olur. Allah, bir ayna niteliğinde olan mümkinâtı zatının güzelliğini seyretmek için yaratmıştır.³⁵²

Şair, Hz. Mevlânâ'nın yüzünün aynasına hasret olduğunu ve gönlünün hüznünde kaldığını şöyle terennüm etmektedir:

Hasret olalı âyine-i rûyuna cânâ
Bir yerde karâr etmez efendim dil-i mahzûn (G.93/4)

Sevgilinin yanağı hakiki aşka giden yolda bir aynadır. Şair, can ve gönle hitaben sevgilinin ayna gibi olan yanağına bakıp aşka yol bulmalarını tavsiye etmektedir:

Âyine gibi ârız-ı dildâra nazar kıl
Ey cân u gönül aşk-ı hakikîye güzer kıl (TRKB.6/12)

Bir beytinde Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine atıf yapan şair, gam gözyaşıyla gönül aynasını temizleyelim, gönlü kirlerden arındıralım, derken sevenin sevdiği için hüznü duyacağını şöyle ifade etmektedir:

Râh-ı aşkında anın ağlayup âh eyleyerek
Gerd-i gamdan gönül âyinesini pâk idelim (TRKB.8/17)

II.65. ELEST

Ezelde Allah ruhları toplayarak “Elestü bi-Rabbiküm” (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) (A'râf 172) sorusunu yöneltince, ruhlar, “Belâ!” (Evet!) dediler. Ruhlar bu mecliste Rablerine, sözlerine sadık kalacaklarına dair söz vermişlerdir. Bu “misak” (sözleşme) sebebiyle kullar dünyada sözlerinin tatbikini yapmaya çalışarak bu imtihandan başarıyla geçmeyi dilerler. Allah ve ruhlar arasındaki bu ahitleşmeye “bezm-i elest” yani “elest meclisi” denir.³⁵³

³⁵² Pala, s. 47.

³⁵³ Üstüner, s. 75.

Şair, bizi sakın görünürdeki meyhanede sarhoş zannetmeyin; zira biz ta *elest* gününden beri şarap içmişiz, diye terennüm etmektedir.

Tâ rûz-ı elestden beri mey nûş ide geldik
Sanman bizi zâhirdeki mey-hânedede mestiz (TRKB.6/2)

Elest meclisinin şarabının kendisini sarhoş ettiğini söyleyen şair, sevgilisinin onu incitmesiyle harab olduğunu dile getirmektedir:

Bâde-i bezm-i elest itdi bu Leylâ'yı mest
Hâtırın idiüp şikest sen de harâb itdin âh (G.99/5)

II.66. İSYÂN

Arapça bir kelime olan isyân, “ayaklanma, itaatsizlik etme, başkaldırı” manalarına gelmektedir.³⁵⁴

Şair, *isyan* derdinin büyük devası olarak Hz. Peygamber (s.a.v)’i zikretmektedir:

Alîl-i derd-i isyâna devâsın yâ Resûlallâh
Bize sûy-ı cinâna reh-nümâsın yâ Resûlallâh (G.102/1)

*İsyan*ının sayılamayacak kadar çok olduğunu söyleyen ve onları yıldızlara benzeten şair, Hz. Peygamber (s.a.v)’den cihana sığmayan isyanı sebebiyle şöyle af dilemektedir:

Kevâkib saymadan isyânımın ta ‘dâdı müşkildir
Eğer afv itmesen sığmaz cihâna yâ Resûlallâh (G.104/2)

II.67. ÂŞİNÂ

Farsça’da “bildik, tanıdık” demek olan âşinâ, “hakikat şarabını içerek rûhî zevke ermiş, Hakk’ı tanımış kişi” demektir.³⁵⁵

Şair, aşağıdaki beytinde, Hz. Peygamber (s.a.v)’in yaratılmadan evvel Hakk’la *âşinâ* olduğunu terennüm etmektedir:

Yaradılmazdan evvel pâdişâhım hep bu âlemler
Cenâb-ı Hakk ile sen âşinâsın yâ Resûlallâh (G.102/3)

³⁵⁴ Kanar, s. 600.

³⁵⁵ Cebecioğlu, s. 64.

Mesnevî derslerinin sıkıntı açıcı olduğunu söyleyen şair, mesnevînin Hakk'ın *tanıdık* işaretleri olduğunu dile getirmektedir:

Mihr-i vechin eyleyüp güm-râha Hak nûr-ı şafak
Na 't-ı pâkiyle leb-â-lebdir anınçün her varak
Mesnevî-hân ol da fehm eyle nedir esrâr-ı Hak
Âşinây-ı remz-i Hak müşkil-güşâ-yı her sebak
Pâdişâh-ı ârifândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm (MHM.1/3)

II.68. BEDEN/ CİSİM/ CÂN

Beden, cism varlığın sûreti yani dış görüntüsü olmakla beraber cân insana hayat bahşeder. Cân, “ruh, gönül, hayat”³⁵⁶tır. Bütün bu unsurlar insanı insan yapan özelliklerdir.

Şair, Hz. Ali'nin *beden ve cana* nur verdiğini şöyle dile getirmektedir:

Didi hem “lahmüke lahmî” o Resûlü's-Sekaleyn
Beden ü cânâ viren nûr-ı ziyâ Haydar'dır (G.40/4)

Hz. Peygamber (s.a.v)'e hitap eden şair, senin sokağının toprağı hastalara devadır. Sözün *cism ve cana* şifa bahşeder, demektedir:

Devâdır hâk-i kûyun haste-gâna yâ Resûlallâh
Şifâ bahş itdi nutkun cism ü cânâ yâ Resûlallâh (G.104/1)

II.69. MUTASAVVIF ŞAHSİYETLER

II.69.1. Mevlâna

30 Eylül 1207 tarihinde Horasan'ın Belh şehrinde doğan Muhammed Celâleddîn, 17 Aralık 1273'de Konya'da vefat etmiştir.³⁵⁷ Mevlânâ'nın tasavvufî ruhunun oluşmasında Şems-i Tebrîzî'nin etkisi büyüktür. Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî dostluğu o kadar derindir ki bu dostluk onların hayatlarını etkileyecek bir halk tepkisine maruz kalmıştır. Halk, Şems-i Tebrîzî'ye büyük tepki göstermiştir. Bunu giderebilmek için Şems-i Tebrîzî, Şam'a dönmüştür. Mevlânâ, manevî dostluğu yakaladığı Şems-i Tebrîzî'den ayrı kalışıyla hüzne gark olmuş ve tekrar buluşmak arzusuyla yanmıştır.

³⁵⁶ Kanar, s. 175.

³⁵⁷ H. İbrahim Şener-Alim Yıldız, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yay., İstanbul 2003, s. 99-100.

Mevlânâ'nın oğlu olan Sultan Veled (1226-1312), babasının perişan hali üzerine Şam'a gidip Şems-i Tebrîzî'nin tekrar Konya'ya dönmesi için ricada bulunmuştur. Bu rica üzerine Şems-i Tebrîzî dönse de tepkilerin son bulması mümkün olmamıştır. Şems-i Tebrîzî'nin sır olup ortadan kaybolduğu ya da içlerinde Mevlânâ'nın küçük oğlu Alâeddin (v. 1262)'in de bulunduğu yedi kişilik bir grup tarafından öldürülerek bir kuyuya atılmış olduğu onun akıbeti hususundaki iki rivayettir.³⁵⁸ Hz. Mevlânâ'nın *Divan-ı Kebir*, *Mesnevî*, *Fîhi Mâfîh*, *Mektûbat*, *Mecalis-i Seb'a*, *Rubâiler* adlı eserleri mevcuttur.

Leylâ Hanım, bir Hz. Mevlânâ âşığıdır. Divanında müstakil olarak Hz. Mevlânâ'ya Hz. Pîr redifli bir murabba, Hazret-i Monlâ'yı Rûm redifli bir muhammes, Hz. Mevlânâ'nın bir beytine bir tesdis, aynı beyte bir tesmîn, Efendim redifli üç gazel ve iki rubâî bulunmaktadır. Fakat divanının muhtelif yerlerinde ondan çokça bahsettiğini görmekteyiz. Şairin ondan bahsederken Cenâb-ı Monlâ³⁵⁹, Efendim³⁶⁰, Hz. Hünkar³⁶¹, Hz. Mevlânâ, Hz. Monlâ, Hz. Monlâ-yı Rûm³⁶², Hz. Pîr³⁶³, Mevlânâ³⁶⁴, Monlâ³⁶⁵, Monlâ Celâl, Monlâ Celâlü'd-dîn³⁶⁶, Monlâ Celâleddin Rûmi, Monlâ-yı Rûm³⁶⁷ vb. ifadeleri kullandığına şahit olmaktayız.

Şair, âlemde Hz. Mevlânâ'nın benzerinin nadir olduğunu ve onu inkar edecek kimsenin olamayacağını çünkü onun güneş gibi ayân olduğunu şöyle terennüm etmektedir:

Âlemde müşâbih sana nâdirdir efendim

İnkâr idemem meh gibi zâhirdir efendim (G.73/1)

Aşağıdaki beytinde şair, Hz. Monlâ'yı inkâr edenleri kâfir olarak nitelendirmekte ve elest gününde ona kul olduğunu dile getirmektedir:

Ben Hazret-i Monlâ'ya kulum rûz-ı elestde

İnkâr iden ol şâhımı kâfirdir efendim (G.73/6)

³⁵⁸ Şener-Yıldız, s. 100-101.

³⁵⁹ Bkz. MSD.2/8.

³⁶⁰ Bkz. G.73/6.

³⁶¹ Bkz. R.9.

³⁶² Bkz. MHM.1/1-6.

³⁶³ Bkz. G.30/6.

³⁶⁴ Bkz. G.2/7.

³⁶⁵ Bkz. G.20/7.

³⁶⁶ Bkz. G.68/6.

³⁶⁷ Bkz. TRH.35/5.

Şair, Mevleviler'in mekânında gam hüznü çekme. Olur ki *Hz. Monlâ* sana el verir, diyerek onun yardımından ümitvâr olduğunu ifade etmektedir:

Hânkâh-ı Mevlevî'de çekme gam gerdûndan
*Dest-gîrin **Hazret-i Monlâ** olur âlem bu yâ* (G.3/7)

Şair, *Monla Celâleddin Rûmî*'nin kölesi olduğunu bu yüzden inkârcıların attığı taşların yük olmayacağını şöyle terennüm etmektedir:

*Bende-i **Monlâ Celâlü'd-dîn-i Rûmî**'yim bugün*
Münkirânın atdığı ahcâr bâr olmaz bana (G.6/7)

Gazelinin bir beytinde şair, talih dileyenlerin *Hz. Mevlânâ*'nın huzuruna gelmesini söylerken, onun gibi efendiye köle olanın ebedî ölmeyeceğini dile getirmektedir:

*Devlet ararsan dergeh-i **Monlâ Celâl**'e gel*
Câvid ölür mi bende olan öyle servere (G.101/8)

Hz. Mevlânâ'ya intisabı öğütleyen şair, gaflet uykusundan ona köle olanların uyanacağını söylemektedir:

*İntisâb eyle bugün **Hazret-i Mevlânâ**'ya*
Hâb-ı gafletden ana bende olanlar uyanur (G.36/8)

II.69.2. Şems-i Tebrizî (v. 645/1247 [?])

Şems, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*'nin sohbet şeyhi, manevî yolculuğundaki yoldaşdır. Takriben 582 (1186) yılında Tebrîz'de doğmuştur. Şems diye anılmakla birlikte adı Muhammed'dir (Eflakî, II, 189).³⁶⁸ Şems'in çocukluk ve gençlik yıllarında gizemli bir hayat sürdüğü, çok derin mânevî kabiliyetlere sahip olduğu, her an nefsinin terbiye ile uğraştığı, semâ yaptığı, çeşitli müşahedelere mazhar kılındığı, medrese eğitiminden uzak durduğu zikredilir.³⁶⁹ Sultan Veled, Şems-Mevlânâ dostluğunu Musa-Hızır ilişkisine benzeterek iki velinin bu dostlukla birbirlerinin manalarını ve hakikatlerini izhar edecek mazharı ve makamı bulduklarını söyler. *Mevlânâ* ve Şems'in dostluğunu kiskananların onun canına kıydığı rivayetleri vardır.³⁷⁰ Şems-i Tebrizî'nin tasavvufî sözlerinden, fikirlerinden, menkıbelerinden, *Mevlânâ* ve diğer sûfilerle

³⁶⁸ Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrizî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 511.

³⁶⁹ Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrizî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 511.

³⁷⁰ Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrizî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 512.

konuşmalarından, hayatına dair anekdotlardan meydana gelen Mevleviler tarafından kaleme alınan *Makâlât* adlı bir eseri vardır.³⁷¹

Allah'ın, Hz. Mevlânâ'yı padişahların padişahı yaptığını söyleyen şair, onun yüce dergâhına gelenlerin oradan kolay çıkamayacaklarını, *Şems*³⁷² ve Mevlânâ'nın âlemin güneş ve ayı olduğunu, dergâhının yolunun toprağının gönle ışık bahşettiğini ve hep yardım eden olduğunu dile getirmektedir:

İtmiş ol hünkârı Mevlâ cümle şâhânın şehi
Dergeh-i vâlâsına mensûb olan çıkmaz tehî
Şems ü Mevlânâ değil mi âlemin mihr ü mehi
Rûşenâyî bahş-ı dildir hâk-i râh-ı dergehi
Dest-gîr-i bî-kesândır Hazret-i Monlâ-yı Rûm (MHM.1/2)

II.69.3. Sultan Veled (v. 712/1312)

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin büyük oğlu, kendisinden sonra Mevlevîliği teşkilatlandıran mutasavvıf ve şairdir. 25 Rebûlâhir 623'te (25 Nisan 1226) Lârende'de doğdu. Mevlânâ tarafından ona Bahâeddin Muhammed Veled diye dedesinin adı verilmiş, o da şiirlerinde 'Veled' mahlasını kullanmıştır.³⁷³ Sultan Veled, sırasıyla dedesine, babasının da mürşidi olan Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'ye, onun vefatından (639/1241) sonra da Şems-i Tebrizî'ye intisap etmiştir.³⁷⁴ 'Babasının verdiği bilgiden ve velîlikten başka Veled'in ne bilgisi ne de velîliği vardır'; "Veled'e iyi ve kötü ne geldiyse ey kâmil kişi, Hakk'ın celâli ve O'nun altın gibi olan sözünün bağışdır" diyen Sultan Veled, Mevlânâ'ya olan muhabbetini ortaya koymuştur.³⁷⁵ Eserleri; *Divân*, *Velednâme*, *Rebâbnâme*, *İntihânâme*, *Ma'arif*.³⁷⁶

Gönlünü bin parçaya bölünmüş bir testiye benzeten şair, o testiden taşanların gözlerinde al kan ile dolu olarak kendini gösterdiğini ifade etmekte ve *Sultan Veled*'in devrini bir zikir havasıyla anmaktadır:

Olup al kan ile didem memlû
Yine gönlüm gibi sad-pâre sebû

³⁷¹ Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrizî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 515.

³⁷² Bkz. G.75/7, R.6.

³⁷³ Veyis Değirmençay, "Sultan Veled", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 521.

³⁷⁴ Veyis Değirmençay, "Sultan Veled", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 521.

³⁷⁵ Veyis Değirmençay, "Sultan Veled", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 521.

³⁷⁶ Veyis Değirmençay, "Sultan Veled", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 521-522.

Diyelim cân u gönülden Leylâ
Devr-i Sultân Veled'e hû yâ hû (R.7)

II.69.4. Hallâc-ı Mansûr (v. 309/1922)

Hallâc-ı Mansûr, İran'ın Fars eyaletinde bulunan Beyzâ'nın kuzeydoğusundaki Tûr'da 244 (858) yılında doğmuştur.³⁷⁷ Babasının mesleğinden dolayı "Hallac" diye tanınmıştır. "Enelhak" deyişinden dolayı uluhiyeti zedelediği düşünülerek infaz edildiği rivayet edilmektedir.³⁷⁸ Eserleri; *Kitâbü't-Tavâsîn*, *Divan*, *Ahbârü'l-Hallâc*'tır.³⁷⁹

Şair, Mansur'un boynuna vurulan kemendi sevgilisinin onu kendine bağlayan kâkülüne benzetmektedir. Şair, *Mansur* gibi aşk ile "Ene'l Hak" sokağında durunca sevgilinin kâkülünün kemendi gönülden uzak olmaz, diyerek aşkla ızdırabın bir bütün olduğunu ifade etmektedir:

Aşk ile Mansûr-veş kûy-ı "Ene'l-Hak" da turup
Dil kemend-i kâkül-i dildârdan olmaz halâs (G.49/2)

Şair, *Mansur* gibi Hz. Mevlânâ'nın aşkıyla yandığını ve onun için kendini dar ağacına çekebileceğini şöyle terennüm etmektedir:

Aşk-ı Monlâ ile yandım yine Mansûr-âsâ
Çekeyim kendimi hünkârım için dâra sabâh (G.20/7)

II.69.5. Abdülkadir Geylânî (Gavs-ı A'zam/Pîr-i Gîlân)

Gavs-ı a'zam, Abdülkadir Geylânî Hazretleri için kullanılan bir ifadedir.³⁸⁰ Şair, Abdülkadir Geylânî Hazretlerini Gavs-ı A'zam ve Pîr-i Gîlân diye anmaktadır.

Şair, Hz. Peygamber'in yolunda *Gavs-ı A'zam*'ın pak cismini toprak edeceğini şöyle terennüm etmektedir:

Cenâb-ı Hakk ile bir oldı bî-şübhe o rûh-ı pâk
Bu sırra aklım irmez ârif-i billâh ider idrâk
Yolunda Gavs-i A'zam eylemez mi cism-i pâkin hâk
Tezellül arz ider oldı iderken iftihâr eflâk
Toğunca gün gibi zâtın zemîne yâ Resûlallâh (THM.1/4)

³⁷⁷ Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 377.

³⁷⁸ Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 378.

³⁷⁹ Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 380-381.

³⁸⁰ Cebecioğlu, s. 226.

Şair, aşağıdaki beytinde *Pîr-i Gilân*'dan himmet dilemektedir:

Pîr-i Gilân eylesün himmet bu Leylâ bî-kese
Arz-ı hâcet eyleyim bârî şeh-i Bağdâd'a âh (G.107/5)

Tahir Efendi'nin şeyhülislam oluşuna tarih düşüren şair, Pîr-i Gilân ifadesinin dolaylı olarak kullanmıştır. Şair, Tahir Efendi'nin *Pîr-i Gilân*'ın sevdiği bir zat olduğunun yüzünden belli olduğunu ve benzerinin görülmediğini şöyle ifade etmektedir:

Muhibb-i Pîr-i Gilân oldığı vechinde zâhirdir
Nazîrin görmedi fazl u hünerde dîde-i dünyâ (TRH.18/2)

II.69.6. Hazret-i Sünbül Sinân (v. 936/1529)

Halvetiyye tarikatının Sünbülüyye kolunun kurucusu olan zatın asıl adı Yûsuf Sinan'dır ve Sünbül lakabını şeyhi Cemâl-i Halvetî vermiştir. Üç yıl seyr ü sülûk döneminden sonra hilafet alarak irşad için Mısır'a gönderildi. Hac dönüşü şeyhinin vasiyeti üzerine şeyhin kızıyla evlenip İstanbul'da postnişîn oldu. Eserleri; *Risâletü't-tahkikiye*, *Risâle der Hakk-ı Zikr ü Devrân*, *Risâletü etvâri's-seb'a*, *Tarîkatnâme*, *Risâle fî deverâni's-sûfiyye*.³⁸¹

Aşağıdaki beytinde şair, “Mevlevî'nin ayağının toprağımı dergâhına gelmişim. Hz. Mevlânâ'nın aşkına lutfunu ümit ederim. Ey vefa bağının sünbülü ricamı reddetme. Ey Hz. Sünbül Sinân, çaresizim yardım et” diyerek Hz. Sünbül Sinân'dan yardım talep etmektedir:

Hâk-i pây-ı Mevlevî'yim gelmişim dergâhına
Eylerim Monlâ Celâl'in aşkına lutfun recâ
İltimâsım itme redd ey sünbül-i bâğ-ı vefâ
Kıl meded bî-çâreyim yâ Hazret-i Sünbül Sinân (§.5/4)

II.69.7. Şeyh Cünûnî

Bir Mevlevî dervişinin oğlu olan Cünûnî Ahmed Dede Larendede'de doğmuştur. Konya'ya gidip bir Mevlevî tarikatına bağlanan şair daha sonra Bağdat

³⁸¹ Hür Mahmut Yücer, “Sünbül Sinan”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 135-136.

Mevlevîhânesi'nde postnişîn olmuştur. XVII. Yüzyılda Bursa'ya gidip bir Mevlevîhane yaptırdıktan sonra şeyhliğine orada devam etmiştir.³⁸²

El-Hac Ali Baba'nın vefatına tarih düşüren şair, onun *Şeyh Cünûnî*'nin yakınına defnedildiğini şöyle belirtmektedir:

Cenâb-ı Şeyh Cünûnî'nin civârında olup medfûn

Bir oldı şimdi Mevlâ ile el-hak rûh-ı Mevlânâ (TRH.34/6)

II.69.8. Abdülmecid Sivâsî (v. 1049/1639)

Halvetiyye tarîkatının Şemsiye kolunun şeyhlerinden olan Sivâsî, 971'de (1563) Zile'de doğdu. Abdülmecid ilk tahsilini Muhammed b. Hacı İlyas Halveti'den aldı. Dini ilimleri Şemsiye kolunun piri amcası Şemseddin Sivâsî'den öğrenerek ona intisap etti. Hatta halifeleri vasıtasıyla Anadolu ve Rumeli'de o kadar geniş kitlelere ulaştı ki, Sivâsiyye adıyla anılmaya başlandı. Tasavvuf ve tarîkatları daima savunmuştur. Yirmibeşten fazla eseri bulunmakla beraber bazıları şöyledir; *Letâifü'l-ehzâr* ve *lezâizü'l-esmâr*, *Dürer-i Akâid*, *Divan* (Şeyhî mahlasıyla şiirler yazmıştır).³⁸³

Mevlevî olan dayısı Keçecizâde İzzet Mollâ'nın vefatına tarih düşüren şair, Allah'tan onu Hz. Mevlânâ'nın gölgesinde barındırmasını ve *Sivâsî*'nin ruhunun ona dost ve sığınılacak yer olmasını niyaz etmektedir:

Hak Te'âlâ eyleyüp hem-sâye-i Monlâ-yı Rûm

Rûh-ı Mecdü'd-dîn-i Sivâsî ola yâr u penâh (TRH.35/5)

II.69.9. Hazret-i Ârif Çelebi (v. 719/1320)

Sultan Veled'in oğlu olan Ârif Çelebi, 8 Zilkâde 670'te (6 Haziran 1272) Konya'da doğdu. Asıl adı Celâleddîn lakabı Ferîdûn olan Ârif Çelebi'ye adını veren dedesi Mevlânâ olmuştur. Doğduğunda onu tekkeye götürerek sema yapmış, dualar etmiş ve onu ârif diye çağırmıştır. Sultan Veled'in vefatından sonra velayet tahtına oturan Ârif Çelebi, Mevlevîler'e karşı olanlarla mücadele etmiştir. Farsça divanı olduğu söylenen Ârif Çelebi'nin birçok şiiri olmakla birlikte dedesininkilere nazire olarak yazdığı tasavvufî rubâi ve gazelleri vardır.³⁸⁴

³⁸² Hasan Basri Öcalan, "Seyahatnamelerde Bursa Mevlevîhânesi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 7, Bursa 2004, s. 35-36.

³⁸³ Cengiz Gündoğdu, "Sivâsî Abdülmecid", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 286-287.

³⁸⁴ Tahsin Yazıcı, "Ârif Çelebi", *DİA*, İstanbul 1991, III, 363-364.

Şair, ey gönül sırrını keşfeden, her halimi bilen, hakir (hakirlik şarabının olduğu yerde) kalmışım, diyerek Hz. *Ârif Çelebi*'den yardım ümit etmektedir:

Ey gönül râzını kâşif Çelebi
Her bir ahvâlîme vâkıf Çelebi
Kalmışam mey-kede-i zilletde
Yetiş ey Hazret-i Ârif Çelebi (R.8)

II.69.10. Sıddîk Ali Baba

Şair olan Ali Baba'nın lakabı Sıddîk'tır. Nakşibendi tarikatına mensub olan Sıddîk Ali Baba'nın *Mecmûa-i Eşâr*'da şiirleri mevcuttur.³⁸⁵ Leylâ Hanım, Sıddîk Ali Baba'nın naatına şöyle tahmis yapmıştır:

Kılup âhir nefesde dînîmî îmânımı terfîk
Kulun Leylâ'ya vir râh-ı hüddâda vaslîna tevîk
Huzûr-ı Hak'da sensin müznibîne eyleyen teşfîk
O denlü teşne-leb âb-ı hayât-ı vaslîna Sıddîk
Hilâfım yok değil mâlik özine yâ Resûlallâh (THM.1/13)

II.69.11. Kutb-ı Nâyî Osman Dede

Kutb-ı Nâyî Osman Dede, Abdülbâkî Nâsır Dede'nin dedesidir. Mûsikî, şiir ve hat sanatına meyil veren Kutb-ı Nâyî, 1672 yılında Galata Mevlevihânesi şeyhi Gavsi Dede'ye bağlanarak Mevlevî olmuştur. Ney üflemedeki ustalığı sebebibiyle Kutb-ı Nâyî sıfatıyla anılan ve kültürümüze birçok eser bırakmış bir şahsiyettir.³⁸⁶

Hazret-i Kutb-ı Nâyî'den yardım bekleyen şair, gönlünde ney gibi yaraları olduğunu, Hz. Mevlânâ'yı sığınak eyleyerek Allah'ın bulunabileceğini şöyle dile getirmektedir:

Mültecâ eyleyerek Monlâ'yı
Bulur elbet arayan Mevlâ'yı
Ney gibi yârelerim var dilde
Meded ey Hazret-i Kutb-ı Nâyî (R.11)

³⁸⁵ http://yazmalar.mk.gov.tr/detay_goster.php?k=85378

³⁸⁶ <http://www.asitanedergisi.com/?p=376>

II.70. ÇAĞDAŞI OLAN BAZI ŞAHSİYETLER

II.70.1. Hazret-i Şeyh Muhammed Kudret

Şeyh Muhammed Kudret Mevlevî büyüklerindedir.³⁸⁷

Şair, *Şeyh Muhammed Kudret*'i vahdet bağının emin gülü, hikmet işaretlerinin sırrını bilen, cihanı irşâda güç yetiren diyerek methetmektedir:

Gül-i ârâyiş-i bâğ-ı vahdet

Vâkıf-ı râz-ı rumûz-ı hikmet

Şimdi irşâda cihânı kâdir

Hazret-i Şeyh Muhammed Kudret (R.14)

II.70.2. El-Hâc Ali Baba

El-Hac Ali Baba'nın vefatına tarih düşüren şair, onun cihandan göçüp na'ım bahçesine yerleştiğini şöyle ifade etmektedir:

Cenâb-ı şeyh-i himmet hazret-i El-Hâc Ali Baba

Cihândan göçdi gülzâr-ı na'îmi eyledi me'vâ (TRH.34/1)

II.70.3. Hazret-i İsyânî Baba

Şair, *Hz. İsyânî Baba*'dan inayet beklerken onun insanlara doğru yolu gösterdiğini şöyle dile getirmektedir:

Bir inâyet eylemez mi hazret-i İsyân Baba

Çünkü me'mûr oldı hep âsîlere irşâda âh (G.107/2)

II.70.4. Abdülbâkî Nâsır Dede

1765-1821 yılları arasında yaşamış olan Abdülbâkî Nâsır Dede, Türk mûsikîsi ustası ve bestekâridir. Yenikapı Mevlevîhanesi'nin civarında dünyaya gelen Seyyid Nâsır'ın babası Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhlerinden Kütahyalı Ebu Bekir Dede Efendi (1705-1775), annesi ise Kutb-ı Nayî Şeyh Osman Dede'nin kızı Saîde Hanım'dır. Seyyid Nâsır'ın iki kardeşi olup isimleri Ali Nutkî Dede ve Abdürrahim Kühî Dede'dir. Öğrenimini babası ve Müftîsi-zâde Halil Efendi'yle alan Seyyid Nâsır daha

³⁸⁷ Vicdan Özdingiş, "Leylâ Hanım Dîvanı'nda Mevlânâ'ya yazılmış şiirler", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sy. 149, 2009, s. 16.

sonra Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi olan abisi Ali Nutkî Dede'nin himayesine girerek bu dergahta neyzen-başılık yapmıştır.³⁸⁸

Aşağıdaki beytinde şair, *Hz. Seyyid Nâsır*'dan dünya ve ahirette ikram beklediğini şöyle terennüm etmektedir:

Dünyâda vü ukbâda kulun Leylâ'ya
*Eyle kerem ey **Hazret-i Seyyid Nâsır** (KT.6/2)*

II.70.5. Aşçı Halil İbrahim Dede

Aşçı Halil İbrahim Dede, 1828 Kandilli doğumlu olup babası Mehmet Ali Efendi, annesi ise Behiye Hanım'dır. Kandilli mahalle mektebinden sonra Sıbyan Mektebi'ne devam eden Aşçı Dede, arta kalan zamanlarını Yenikapı Rıfâî dergahının şeyhi Mehmed Efendi'nin yanında geçirmiştir. Daha sonra memur yetiştiren Süleymaniye Rüştüyesi'nde eğitimine devam etmiştir. Kadirî, Halvetî dergahlarına intisap eden Aşçı Dede, son olarak Mevlevîliğe intisap etmiş bir Mevlevî şahsiyettir. Birçok eser bırakan Aşçı Dede 1897 yılında sikkesi terkiblenip ayîn-i şerif okutularak Dedelik makamına oturmuştur.³⁸⁹

Aşçı Dede'ye hitaben şair, “kölene yardımını aç, senin ihsan mutfağına hücum edenim, başka kapıya beni muhtaç eyleme” diyerek inayet beklemektedir:

Bendene süfrem-i in'âmını aç
Eyleme gayri kapıya muhtaç
Sâilim matbah-ı ihsânında
*Aman **Aşçı Dede** koyma beni aç (R.13)*

II.70.6. Sıdkî

Sıdkî, Halvetî tarikatının şeyhi Ümmî Sinan'ın halifesidir.

Sıdkî'nin gazelini tahmis eden şair, ona hitaben, kalp mülkünün tahtında bir ulu hakansın. Ölü âşığın canı içre canısın. Hasta Leylâ'nın derdinin dermanısın. Canımın canısın gönül tahtının sultanısın. Sen cana yetersin bir başka can istemez, diyerek terennüm etmektedir:

³⁸⁸ <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=925>

³⁸⁹ Esra İpek Turan, “*Aşçı Halil İbrahim Efendi'nin Fars Dili ve Gramerine Dair Çalışmaları*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 8-14.

Taht-gâh-ı mülk-i kalbin bir ulu hâkânısın
Âşık-ı dil-mürdegânın cânı içre cânısın
Haste Leylâ'nın Hudâyâ derdinin dermânısın
Cânımın cânânısın dil tahtının sultânısın
Sıdkî'ye sen cân yetersin bir dahi cân istemez (THM. 2/7)

II.70.7. Şârih-i Mesnevî

Bir rubaisinde şair, kapalı bir şekilde bir *Mesnevî* şârihinden şöyle söz etmektedir:

Sürmedir dîde-i nâ-binâyâ
Hâk-i dergâh-ı mu'allâ-pâye
Dildeki yârelerin şerh eyle
Şârih-i Mesnevî-i Monlâ'ya (R.12)

Şairin burada *Şârih-i Mesnevî* tabiri ile *Mesnevî* şârihi olan belli bir zattan mı söz ettiği yoksa genel bir tabir olarak mı kullandığı anlaşılmamaktadır.

SONUÇ

Divan edebiyatı son dönem şairlerinden olan Leylâ Hanım da Şeref Hanım, Fitnat Hanım, Mihri Hatun, Nigar Hanım gibi divan edebiyatının farklı kadın yüzlerindedir. O, hem kadın oluşuyla hem de şair oluşu itibarıyla divan edebiyatına hoş bir rayiha katmıştır.

XIX. yüzyıl divan edebiyatı batı etkisi karşısında gerilemeye dâçâr olduğu bir dönem olmasına rağmen bu dönemde Şeyh Galip gibi büyük şairlere de tanıklık etmiştir. Artık tanzimatın baş gösterdiği bu zamanlarda Keçecizâde İzzet Mollâ, Enderunlu Vasıf, Âkif Paşa, Şeyhu'l-İslâm Arif Hikmet, Leskofçalı Galib, Yenişehirli Avni, Osman Nevres, Kazım Paşa gibi eşsiz şairleri yetiştirmiştir. Tanzimat dönemini temsil eden Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi şairler de divan edebiyatının zenginliğiyle yetişmiş şairlerdir. Leylâ Hanım da böyle bir ortamda sanat anlayışını ortaya koymuştur. Dayısı Keçecizâde İzzet Mollâ'dan aldığı ilhamla bu dönemin başarılı şairlerinden olmuştur.

Çalışmamızda öncelikle Leylâ Hanım'ın hayatı ve ailesi hakkındaki bilgilere yer verilmiş olup, elde edilen yeni bilgilerle bu konuda bazı katkılarda bulunulmuştur. Örneğin daha önceki çalışmalarda adı geçmeyen Arif adında bir süt kardeşi olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan en küçük hususlarda dahi tarih düşüren şairin, molla olan Nûrullah ve Atâullah adında iki kardeşine tarih düşürmemiş olması ve divanında isimlerini hiç zikretmemesi dikkat çeken noktalardandır. Hatta Leylâ Hanım, divanında zikrettiği kardeşi Halid için yazdığı mersiyesinde Moravizâde namının cihandan bittiğini ifade etmiştir.

Leylâ Hanım, yardım beklediği devlet büyükleri Abdülmecid, II. Mahmut ve kızlarına vb. methiyeler yazmıştır. Onun farklı vesilelerle düşürdüğü tarih manzumeleri döneme ışık tutacak belge niteliğindedir.

Leylâ Hanım'ın divanında dinî ve tasavvufî kavramları genel olarak sünnî İslâm inancına uygun olarak kullandığı görülmüştür. Ancak zaman zaman şairin bazen Allah'tan istenmesi gereken şeyleri Hz. Peygamber'den, Hz. Peygamber'den istenebilecek şeyleri de Hz. Ali, Hz. Fâtıma veya başka zatlardan istemesi gibi birtakım hususların sünnî İslâm inancı bağlamında dikkat çekici olduğunu belirtmek gerekir.

Divanında ehl-i beyti ve on iki imamı çokça anan Leylâ Hanım, bir beytinde Alevî olduğunu ifade etmektedir³⁹⁰; fakat bunun günümüzdeki gibi bir Alevî inancı anlamında değil, Hz. Ali’yi çok sevmek anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zira Leylâ Hanım, divanında halifelerin her birini tek tek zikretmektedir. Leylâ Hanım’ın Mervân, Yezîd gibi isimleri öfkeyle anarak onlara karşı ağır ifadeler ve aşırı tutumlar sergilemesi ehl-i sünnet inancında tartışmalı bir meseledir.³⁹¹ Ayrıca onun yaşanan olaylara feleğin fırsat verdiğini söylemesi ehl-i sünnete aykırı bir tutumdur.³⁹²

Leylâ Hanım, dayısı gibi bir Mevlevî’dir ve bunu divanında açık bir şekilde yansıtmıştır. Öyle ki Mevlânâ’ya itimat etmeyenler hakkında çok ağır ithamlarda bulunmuştur. Şiirlerinde Mevlânâ’dan himmet beklediğini ifade etmiş ve onun Şems ile olan dostluğuna vurgu yaparak onları güneş ve aya benzetmiştir. Zâhid ve rind çatışması Leylâ Hanım’da da görülmektedir. Fakat şairin kendini rind olarak yansıttığını açıkça görmekteyiz.

³⁹⁰ Bkz. TRKB.1/10.

³⁹¹ Adnan Demircan, “İbn-i Teymiyye’ye Göre Yezîd b. Muâviye’nin Durumu”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, Şanlıurfa 1996, s. 141-146.

³⁹² Bkz. TRKB.8/2.

Leyla Hanım'ın Medfûn Olduğu Galata Mevlevihanesi'ndeki Kabri

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet – Kızılırmak, Sait, “Hz. Ebu Bekir es Sıddîk (r.a)”, I-VIII, *ŞİA*, İstanbul 1999, II, 151.
- “Âhir Zaman”, I-VIII, *ŞİA*, I, 100.
- Alıcı, Mustafa, “Şefaat”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 411.
- “Ali İbn Ebi Tâlib”, I-VIII, *ŞİA*, I, 157-158.
- Alper, Hülya, “Münafık”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 565.
- Arslan, Mehmet, *Leylâ Hanım Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.
- Atar, Fahrettin, “Fetva”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 486-487.
- Aycan, İrfan, “Mervân I”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 225-226.
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, İstanbul 1977, II.
- Birişik, Abdülhamit, “Kur’an”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 383.
- Bozkurt, Nebi, “Ravza-i Mutahhara”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 475.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II.
- Büyük Türk Klasikleri*, I-XIV, Ötüken-Söğüt, İstanbul 1988, VIII.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi, İstanbul 2009.
- Ceyhan, Semih, “Şems-i Tebrizî”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 511, 512, 515.
- Dalgın, Nihat, “Secde”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 271.
- Değirmençay, Veyis, “Sultan Veled”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 521, 522.
- Demircan, Adnan, “İbn-i Teymiyye’ye Göre Yezîd b. Muâviye’nin Durumu”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, Şanlıurfa 1996, s. 141-146.
- Durmuş, İsmail, “İktibas”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 52.
- Elmalı, Hüseyin, “Hassân b. Sâbit”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 399.
- Esmâü’l-Hüsna* (der. el-Besyûni, es-Sevvâ, Büdeyvi), Polen Yay., İstanbul 2007.

Fatîn Davud, *Tezkire-i Fatîn (Hâtimetü'l-es'âr)* (haz. Ömer Çiftçi), Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Fıglalı, Ethem Ruhi, “İsnâaşeriyye”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 142-143.

Gündoğdu, Cengiz, “Sivâsî Abdülmecid”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 286-287.

Hacı Begzâde Ahmed Muhtar, *Şâir Hanımlarımız*, İstanbul 1311.

Harman, Ömer Faruk, “Günah”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 278.

<http://www.asitanedergisi.com/?p=376>

http://www.haydarya.com/maktaba_moktasah/03/book_71/part06/03.html

<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=925>

<http://www.mehmetalidemirbas.com/detay.asp?Aid=1780>

<http://muze.semazen.net/content.php?id=00075>

<http://www.somuncubababursa.com/seydinasir.htm>

http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/hatem-i_tai

http://yazmalar.mk.gov.tr/detay_goster.php?k=85378

http://tr.wikipedia.org/wiki/Kerbel%C3%A2_Olay%C4%B1

İsen, Mustafa- İpekten Haluk, *Basılı Divanlar Kataloğu*, Akçağ Yay., Ankara 1997.

İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an (Gerekçeli meal-tefsir)*, 3. bs., Düşün Yay., İstanbul 2009.

Kabaklı, Ahmet, *Tasavvuf Tarikat Edebiyatı*, Türk Edebiyat Vakfı Yay., İstanbul 2006.

Kademoğlu, Mahmud Rifat, “Çiharyâr”, *ŞİA*, İstanbul 1999, II, 9-10.

Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yay., İstanbul 2011.

Karadaş, Cağfer, “Sevap”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 581.

Kılıç, Ünal, *Tartışmaların Odağında Halife Yezid b. Muaviye*, Kayıhan Yay., İstanbul 2001.

Korkmaz, Ramazan, “Keçecizade İzzet Molla (Hayatı-Sanatı-Edebî Kişiliği)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X, sy. 1, Elazığ 2000, s. 103.

- Küçükkaşcı, Mustafa Sabri, “İmam”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 178.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Tarih Vakfı Yurt Yay. (haz. Nuri Akbayar), I-II, İstanbul 1996, II.
- Mehmed Zihnî, *Meşâhîrü'n-nisâ* (sad. Bedreddin Çetiner), İstanbul, ts., II.
- Mertoğlu, Mehmet Suat, “Salâtü Selâm”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 23.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 22. bs., Kapı Yay., İstanbul 2004.
- Onay, Ahmet Talât *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (haz. Cemal Kurnaz), H Yay., İstanbul 2009.
- Öcalan, Hasan Basri, “Seyahatnamelerde Bursa Mevlevîhânesi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 7, Bursa 2004, s. 35-36.
- Öğüt, Salim, “Hacerülesved”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 433.
- Özdingiş, Vicdan, “Leylâ Hanım Dîvanı'nda Mevlânâ'ya yazılmış şiirler”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sy. 149, 2009, s. 16.
- Özevarlı, M. Sait, “Melek”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 40.
- Sefercioğlu, M. Nejat, *Nev'î Divanının Tahlili*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.
- Sinanoğlu, Mustafa, “İbadet”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 233.
- , “İman”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 212.
- , “İslam”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 1.
- , “Küfür”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 533-534.
- Soykut, İ. Hilmi, *Türk Şiirinde Tasavvuf, Hikmet ve Felsefeyle Dolu Unutulmaz Mısralar*, Sönmez Neşriyat Matbaacılık, İstanbul 1968.
- Şahin, M. Süreyya, “Cennet”, *DİA*, Ankara 2002, VII, 374.
- Şemseddin Sâmi, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1316, VI.
- Şener, H. İbrahim-Yıldız, Alim, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yay., İstanbul 2003.
- Şener, Mehmet, “Mina”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 96.

- Telliođlu, Ömer, “Hz. Meryem (a.s.)”, I-VIII, *ŞİA*, İstanbul 2000, V, 190.
- , “Osman b. Affân”, I-VIII, *ŞİA*, İstanbul 1999, VI, 289-290.
- , “Ömer b. Hattab”, I-VIII, *ŞİA*, İstanbul 1999, II, 314-315.
- Tolasa, Harun, *Ahmet Paşanın Şiir Dünyası*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973.
- Topaloğlu, Bekir, “Cehennem”, *DİA*, Ankara 2002, VII, 227.
- , “Şehîd”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 428.
- , “Tövbe”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 279.
- Topbaş, Osman Nuri, *Kur’ân-ı Kerîm Işığında Nebiler Silsilesi*, I-III, Erkam Yay., İstanbul 1429/2008, I-III.
- Tosun, Necdet, “Nakşibendiyye”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 342.
- Tuman, Mehmed Nâil, *Tuhfe-i Nâilî*, I-II, Ankara 2001, II.
- Turan, Esra İpek, “Aşçı Halil İbrahim Efendi’nin Fars Dili ve Gramerine Dair Çalışmaları”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 8-14.
- Tülücü, Süleyman, “Hâtim et-Tâî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 472-473.
- Tümer, Günay, “Din”, *DİA*, Ankara 2002, IX, 314.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Mir Ajans ve Matbaacılık, İstanbul 1998.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Uludağ, Süleyman, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 377, 378, 380, 381.
- , “Halvetiyye”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 394.
- , “Takva”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 484.
- Uzun, Mustafa, “İktibas (Türk Edebiyatı)”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 53.
- Ünver, İsmail, “Leylâ Hanım”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 157.
- Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Kader”, *DİA*, Ankara 2002, XXIV, 58.

———, “Ruh”, *DÍA*, Ankara 2002., XXXV, 187.

Yazıcı, Tahsin, “Ârif Çelebi”, *DÍA*, İstanbul 1991, III, 363-364.

Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslâmi Kaynaklı Sözler*, Enderun Yay., İstanbul 1992.

Yücer, Hür Mahmut, “Sünbül Sinan”, *DÍA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 135-136.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Gülcan ABBASOĞULLARI
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum/Merkez 21.04.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Doktora	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	gulcan-019@hotmail.com